

Katolička crkva u kulturnom i političkom životu Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije

Petrik, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:832387>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski dvopredmetni studij Pedagogije i Povijesti

Ivana Petrik

**KATOLIČKA CRKVA U KULTURNOM I POLITIČKOM
ŽIVOTU TROJEDNE KRALJEVINE HRVATSKE,
SLAVONIJE I DALMACIJE**

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Tomas

Osijek, 2021.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
Diplomski dvopredmetni studij Pedagogije i Povijesti

Ivana Petrik

**KATOLIČKA CRKVA U KULTURNOM I POLITIČKOM
ŽIVOTU TROJEDNE KRALJEVINE HRVATSKE,
SLAVONIJE I DALMACIJE**

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Tomas

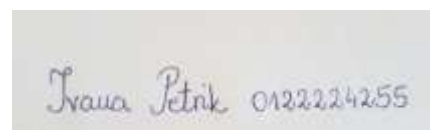
Osijek, 2021.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 31. kolovoza 2021.

Ivana Petek 0122224255

ime i prezime studenta, JMBAG

SAŽETAK

Ovaj diplomski rad govori o Katoličkoj crkvi u kontekstu kulturnog i političkog života na području Banske Hrvatske i Dalmacije u razdoblju od 1860. do 1918. godine. Katolička crkva tijekom svojega postojanja djeluje u svim društvenim djelatnostima, ali od sredine 19. stoljeća, počinje se aktivno baviti političkom životom. Uzroci ulaska svećenika u politički život prepoznati su unutar promjena u društvenom djelovanju Katoličke crkve nastalih pod utjecajem liberalizma koji se širio iz pravca srednje Europe. Liberalne ideje dovele su do promjena u Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji posebice u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća, pa tako nastaju samostalne stranke koje osnivaju katolički klerici što se u literaturi opisuje terminom političkog katolicizma. Takva pojava učestalijega sudjelovanja svećenika u političkom životu najviše se ističe kroz zalaganje za pitanje ujedinjenja hrvatskih zemalja. Kada je riječ o primarnom djelovanju Crkve – onom kulturnom i socijalnom, Crkva je i dalje imala važnu ulogu. Osnivaju se brojne znanstvene institucije koje sufinanciraju svećenici što je na neki način bio odjek liberalnih gibanja. Osim institucija, počinju se organizirati akademska i kulturna društva u koja se uključuju mahom katolički laici koji su nakon 1903. godine imali primarnu ulogu u širenju katoličkog nauka. Kroz društva se osnivaju brojne tiskare koje su u službi medijskih posrednika počele oživljavati katoličke ideje putem novina i časopisa. Upravo tiskovine i brojni duhovni tekstovi postaju jednim od glavnih „oružja“ tijekom Prvog katoličkog kongresa i Hrvatskog katoličkog pokreta koji su ostavili pozitivne i trajne posljedice na pogled na Crkvu u Trojednoj Kraljevini.

Ključne riječi: Katolička crkva, politika, kultura, liberalizam, Trojedna Kraljevina

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. TEMELJNI POJMOVI.....	3
3. POVIJESNI PREGLED TROJEDNE KRALJEVINE HRVATSKE, SLAVONIJE I DALMACIJE OD 1860. DO 1918. GODINE	7
3.1. RAZDOBLJE OD 1860. DO 1903. GODINE.....	7
3.1.1. Hrvatsko-ugarska nagodba	9
3.2. RAZDOBLJE OD 1903. DO 1918. GODINE.....	10
4. ORGANIZACIJA KATOLIČKE CRKVE U HRVATSKIM ZEMLJAMA.....	12
5. ULOGA KATOLIČKE CRKVE U OBRAZOVANJU	14
5.1. ZAKONSKE ODREDBE ŠKOLSTVA DO 1868.	14
5.2. ŠKOLSTVO I OBRAZOVANJE OD 1860. DO 1918.	15
5.2.1. Odnos prema Crkvi kao nositelju odgojno-obrazovnog procesa.....	17
5.3. CRKVENI REDOVI U ODGOJU I OBRAZOVANJU	19
6. KATOLIČKA CRKVA U KULTURNOM ŽIVOTU	21
6.1. HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. JERONIMA	21
6.2. JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI	22
6.2.1. Franjo Rački.....	24
6.3. KATOLIČKI TISAK	25
6.4. HRVATSKO KATOLIČKO AKADEMSKO DRUŠTVO DOMAGOJ	27
6.5. SVEĆENICI U PROMICANJU HRVATSKOGA JEZIKA	29
6.6. PRIMJER KATOLIČKE KULTURNE ULOGE U BOSNI I HERCEGOVINI ..	31
7. POLITIČKI KATOLICIZAM	33
7.1. HRVATSKI KATOLICIZAM	35
7.2. HRVATSKI SABOR 1861.	38
7.3. BISKUP JOSIP JURAJ STROSSMAYER – KULTURNI MECENA I POLITIČAR.....	40
7.4. KATOLIČKA POLITIKA U DALMACIJI	43
7.4.1. Mihovil Pavlinović.....	44
7.4.2. Ivo Prodan.....	45
7.5. JURAJ DOBRILA I ISTARSKA POLITIKA	46
8. PRVI HRVATSKI KATOLIČKI KONGRES	48
8.1. VRHBOSANSKI NADBISKUP DR. JOSIP STADLER	52
9. HRVATSKI KATOLIČKI POKRET (HKP)	54
9.1. KATOLIČKI DNEVNIK <i>HRVATSTVO</i>	58

9.2. BISKUP ANTUN MAHNIĆ	59
9.3. ĐAŠTVO U HKP-U	61
9.4. OSNIVANJE KATOLIČKIH STRANAKA TIJEKOM HKP-A	65
9.5. HRVATSKI KATOLIČKI POKRET U ISTRI.....	67
10. ZAKLJUČAK.....	69
11. POPIS LITERATURE.....	71

1. UVOD

Katolička crkva od početaka svoga djelovanja ima jednu od glavnih uloga u razvoju društva, a taj se fenomen detaljnije može istraživati u medievistici. No, tijekom 19. stoljeća, Katolička crkva počinje poprimati i druga obilježja u društvu, kao što je politika, odnosno ravnopravni politički položaj na saborskim zastupanjima. Fenomen nacija i nacionalističkih pokreta u prvoj polovici 19. stoljeća, pomogao je Katoličkoj crkvi da se počne aktivno baviti politikom što je izuzetno prisutno na području Banske Hrvatske i Dalmacije. U kulturnom životu, Crkva je oblikovala svoj nauk, *modus vivendi*¹, kao i običaje kojima su se vodili tijekom povijesti i koji su ih obilježili. U Hrvatskoj se kulturni život, onaj pod katoličkim utjecajem, razvijao tijekom druge polovice 19. stoljeća, prvenstveno u vezi s gradnjom sakralnih i svjetovnih građevina, obrazovanjem mladeži i tiskarskoj djelatnošću.

Glavni cilj rada jest istražiti koliki je utjecaj Katoličke crkve u kulturnom i političkom razvoju društva u okviru modernizacijskih procesa u Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća. Glavnim tezama rada su – Katolička crkva svojim je sudjelovanjem u političkom životu pozitivno utjecala na razvoj hrvatskoga društva i njezine kulture, dok je druga – Katolička crkva svojim je djelovanjem u politici izmijenila ranije prakse katoličkoga društvenoga djelovanja što se odrazilo i na kulturni život Hrvata. Istraživat će se je li Katolička crkva i njezin ulazak u politiku narušio raniju praksu društvenoga djelovanja, koji su to klerici koji su svojim djelovanjem ostavili traga u hrvatskoj povijesti, kako su odgovorili na nove moderne probleme na prelasku iz 19. u 20. stoljeće, koji su kulturni aspekti i elementi Katoličke crkve na referentnom području i kako se u kojem dijelu Hrvatske razvijao kulturni, a kako politički život.

Rad se sastoji od dva velika dijela. U prvom se dijelu analizira uloga Katoličke crkve u kulturnom životu, dok se u drugome dijelu analizira Katolička crkva u političkom djelovanju. Dakle, prvi dio odnosi se na temeljna pojmovna određenja kako bi se čitatelja upoznao sa sadržajem rada, zatim je tu povijesni pregled od 1860. do 1918. godine, potom se opisuje organizacija Katoličke crkve i naposljetku je tu uloga Katoličke crkve u odgoju i obrazovanju. Pod kulturnim životom još su opisani katolički tisak, jezično zalaganje svećenika, katolička društva kao i određeni klerici koji su se iskazali kao utjecajnijim u određenim poljima. Kod političkog dijela opisan je politički katolicizam, političko stanje u Dalmaciji, Istri i Banskoj

¹ *Modus vivendi*, prijevod s latinskog jezika: način življenja. *Modus vivendi* predstavlja sustav preživljavanja u obliku dogovora među stranama koje su u stalnom sukobu. Ono predstavlja prilagođavanje i ustupke koje na posljetku donose neometano funkcioniranje obje strane. („Modus vivendi“, Jezikoslovac, <https://jezikoslovac.com/word/ceak> Pristup ostvaren: 30. VIII. 2021.)

Hrvatskoj kao i najznačajniji katolički političari. Opširnije su opisane teme Prvog hrvatskog katoličkog kongresa te Hrvatskog katoličkog pokreta koji se mogu promatrati kroz oba aspekta.

Prikupljena, iščitana i obrađena literatura pisana je na hrvatskome jeziku, budući da je tema o hrvatskoj katoličkoj povijesti druge polovine 19. stoljeća. U skladu s time, riječ je o hrvatskim historiografima i publicistima. Korištena je literatura koja tematizira i teoretizira povijest Katoličke crkve u Hrvata, njezine aspekte kulturnih i političkih djelatnosti, kao i njezin utjecaj na formiranje hrvatskoga modernog društva. Mora se naglasiti kako je korišten veliki broj mrežnih izvora što bih istaknula kao pozitivno jer je to uvelike pomoglo u kreiranju sadržaja rada. Temeljnom literaturom bile su monografije povjesničara Jure Krište. Najzastupljenijom literaturom su djela vezana uz Katoličku crkvu u Banskoj Hrvatskoj, dok su nešto nedostupnija djela za dalmatinsku i istarsku povijest. Nadalje, može se zaključiti kako se većina domaćih historiografa bavi poviješću 19. stoljeća jer se upravo ovo razdoblje može promatrati kroz prizmu svih segmenata društva (npr. neki od korištenih izvora su djela: Ane Biočić, Marija Streche, Stipana Trogrlića, Mirjane Gross i drugih). U skladu s time, organizirani su i brojni znanstveni skupovi na kojima se raspravlja o političkom djelovanju Katoličke crkve na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. To bi, na koncu, značilo da se u budućnosti može očekivati još historiografskih djela koja promiču ovakvu tematiku i problematiku.

2. TEMELJNI POJMOVI

Katolička je crkva tijekom svog višestoljetnog postojanja itekako imala veliku ulogu u gotovo svim aspektima života, a osobito u kulturnom i političkom. Sama Katolička crkva stvorila je svoju kulturu, a zatim ju putem vjernika prenosila diljem svijeta. Političkim životom, redovnici i redovnice bavili su se otkako je postojanja Katoličke crkve kao zajednice i institucija, kako u ostatku Europe, tako i u Hrvatskoj, bilo u sklopu neke druge države, bilo u svojoj samostalnosti. Posebice u 19. stoljeću, Hrvatska je izdignula svoj politički život na noge, a u takvom životu, sudjelovali su i brojni klerici, odnosno ljudi iz svih redova Katoličke crkve. Dakako, djelovanja u političkom životu bilo je davno prije 19. stoljeća, napose u vremenu srednjega vijeka, ali devetnaesto je stoljeće bilo prekretnicom za kulturno i političko promicanje unutar klerikalnih redova. Stoga, kako bi u ovom radu bilo lakše razumjeti određene pojmove vidljive iz naslova rada, oni će biti opisani u nastavku ovoga podnaslova.

Prema Leksikografskom zavodu Miroslav Krleža, *Katolička crkva* (ili lat. *Ecclesia Catholica*) definira se vjerskim naukom koji je utemeljen tijekom dvadeset i jednog ekumenskog koncila. Dakle, pod Katoličku crkvu pripada Rimokatolička crkva, uz sve ostale istočne katoličke crkve kojih je, prema popisu, osamnaest. Prvim začetnikom smatra se Isus Krist koji i danas predstavlja krucijalnu osobu u ovom vjerskomu nauku, ali Katolička crkva kao institucija nastala je crkvenim raskolom 1054. godine. Katolička crkva kao svoje značajke navodi priznavanje papinskog primata, odnosno, papu kao glavnu vođu Crkve, hijerarhijsko i juridičko uređenje, apsolutna vjera u dogme, prisustvovanje na liturgiji, primanje sakramenata...² Isto tako smatra i autor Kovačević koji kaže da Katolička crkva „obuhvaća sve vjernike koje su podložni vrhovnom učiteljskom i pastirskom autoritetu pape, te prihvaćaju obvezni nauk Crkve u pitanjima vjere i morala. Sastoji se od dvadeset i tri Crkve koje obilježava vlastiti ustroj i liturgijska baština.“³ Crkva kao pojmovno određenje, spominje se u *Prešućenoj povijesti* autora Jure Krišto koji govori da je ono „formalno konstituirana zajednica i institucija“, odnosno njegov upravljački mehanizam. Nadalje, isti autor smatra da se treba upotrijebljivati i termin „katoličanstvo“ koji bi, prema njemu, označavao „prostornu i brojčanu rasprostranjenost Katoličke crkve“. Taj se termin provlači kroz čitavo djelo kada je riječ o Katoličkoj crkvi.⁴

² „Katolička crkva“, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 18. III. 2021. <https://proleksis.lzmk.hr/30465/>

³ Goran Kovačević, Rimokatolička ili Katolička Crkva – što je ispravno?, pristup ostvaren 18. III. 2021., <https://www.bitno.net/vijesti/rimokatolicka-ili-katolicka-crkva-sto-je-ispravno/>

⁴ Jure Krišto, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994), 32.

Nadalje, potrebno je objasniti pojmove kulturnoga i političkoga života koji su ključni za elaboriranje ovog diplomskoga rada. Doista, mnogo je tumačenja kulture i kulturnog života, a uopćena podjela kulture jest da je nastala kao produkt društva, dakle to su njezina djela, rezultati i objekti na svim područjima, a drugo poimanje jest da je kultura proces uljudnosti, odgojenosti, duhovno-intelektualno stanje svijesti bilo pojedinca, bilo skupina naroda na netom spomenutim razinama. Dakle, kada je riječ o kulturi prvenstveno se misli na proces uljudbe, odnosno očovječenja. U skladu s time kulturni život ili kultura življenja obuhvaća način ophođenja čovjeka prema zajednici ili pojedincu kroz djelovanje u nekom aspektu kulture (npr. jezičnom zalaganju).⁵

Nešto konkretnija definicija stoji iza termina politike označavajući ju kao *državu*. Još je grčki filozof Aristotel razmatrao pitanje politike u četvrtom stoljeću prije Krista pri čemu je nastao čitav splet knjiga o politici i njegovu određenju. O tumačenju politike napisao je osam knjiga, a općenitu definiciju politike provukao je kroz čovjeka kao društveno biće koji se brine za državu i aktivno djeluje u *gradu-državi*. Oblikovao je pojam *politeia* koji je dvojak, a označava ustroj polisa (države) i ustavnu vladavinu.⁶ Krišto se referira na pojam grčkih polisa koje naziva *politike tehne* što bi označavalo *rad oko države*. Navodi koje su sve političke djelatnosti, a neke od njih su ubiranje poreza, sklapanje ugovora s drugim državama i izrada zakona. U zaključku označava da je politika, u konačnici, znanost o državi. Političkim životom, stoga se smatra, oblik društvenog djelovanja pojedinaca unutar zajednice pri čemu je cilj očuvanje države i njezinih zakona te rad na njezinu napretku.⁷

Posljednje što se treba definirati jest geografsko ograničenje, odnosno što je Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonije i Dalmacije i kakvo je uređenje. Hrvatska i Slavonija kao posebna politička područja imala su ograničenu autonomiju u Ugarskoj. Hrvatska i Slavonija nazivale su se i Banskom Hrvatskom, a njezinim dijelom bile su Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka županija. Slavonski se dio sastojao od Virovitičke, Požeške i Srijemske županije. Razlika jest što je Slavonija bila povezanija s Ugarskom nego što je to bila Hrvatska, ali je i dalje bila pod okriljem personalne unije.⁸ U brojnim izvorima, kada se govori o Hrvatskoj i Slavoniji rabe se samostalni termini *Hrvatska* ili *Banska Hrvatska*, ali Trojedna Kraljevina u sebi nosi ustavno-pravnu odrednicu gdje se Dalmacija smatra dijelom Hrvatske, nastavši potpisivanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine. Ipak, treba reći da je, zapravo,

⁵ Ivan Supićić, „Kršćanin i kultura u Hrvatskoj“, *Bogoslovska smotra*, 70 (2000), 617.

⁶ Zvonko Posavec, „Značenje Aristotelove politike“, *Politička misao* 25 (1988), 113.

⁷ Krišto, *Prešućena povijest*, 33.-35.

⁸ Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, ur., sv. IV.: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću* (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 4.

Dalmacija u vrijeme ovog potpisivanja bila austrijska pokrajina, slične sudbine kao i istarska pokrajina. Mađari ovu nagodbu nisu shvaćali (i prihvaćali) isto kao Hrvati, niti su je smatrali kraljevinom, pa su za ove prostore govorili samo Hrvatska, Slavonija i Dalmacija (odnosno bez prefiksa kraljevine). Razlika postoji i kod tekstova nagodbe, gdje su Hrvati Hrvatsku oslovljavali kao Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija, Dalmacija. Ta je kraljevina pod svojom nadležnošću imala zakonodavstvo, upravu, bogoštovlje, nastavu i pravosuđe.⁹ Takva Trojedna Kraljevina (*Regnum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*) određena je kao „jedinstvena pravno-politička država.“ Termin je upotrijebljen u 19. stoljeću u političkom životu tijekom rasprava zbog težnje ujedinjenja hrvatskih zemalja. Od samih početaka 19. stoljeća, hrvatski su političari svoje težnje za ujedinjenjem izražavali korištenjem riječi Trojedna kraljevina gdje su htjeli ujediniti Dalmaciju s Hrvatskom i Slavonijom. Strossmayer u svim spisima spominje da bi se taj trojedni naziv trebao preoblikovati u Hrvatska.¹⁰ Nakon 1848., u zastupanju ovog stava pridružili su se intelektualci, pravници, povjesničari i političari koji su temeljem izvora argumentirali pravno postojanje Trojedne Kraljevine.¹¹ Međutim, već se krajem 18. stoljeća na Ugarskom saboru propagira ideja priključivanja Dalmacije unutar Hrvatske i Slavonije, ali se to pokazalo kao uzaludnim pokušajem.¹²

Površinski, 1861. godine Hrvatska i Slavonija (zajedno s Rijekom i Međimurjem) prostiru se na oko 19 250 km², a broj stanovnika kretao se oko brojke 1 142 000. U njima je svega dvanaest gradova imalo priznati status grada gdje je živjelo približno 85 000 stanovnika. Stanovništvo se pretežito bavilo poljoprivredom (83,5%), gdje je obrtnika je bilo nešto manje od 6%, trgovaca tek 0.9%, a sluga čak 6%.¹³ Svršetak Trojedne Kraljevine događa se usporedno s krajem Prvog svjetskog rata, odnosno uspostavom Kraljevine Slovenaca, Hrvata i Srba 1918. godine.¹⁴

⁹ Ladislav Heka, "Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske Nagodbe (U povodu 150. obljetnice Austro-ugarske nagodbe)." u *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 38, ur. Željko Bartulović (Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2017), 855.-860.

¹⁰ Nikša Stančić, "Josip Juraj Strossmayer u hrvatskoj politici." *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti* 553 (2018), 15

¹¹ „Trojedna Kraljevina.“ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 18. III. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62423>

¹² Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 4-5

¹³ Dragutin Pavličević, "O agrarnim odnosima u Banskoj Hrvatskoj (1860-1873)." *Radovi* 21, (1988), 52.

¹⁴ Ladislav Heka, „Hrvatsko-ugarski javnopravni prijevori“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Zagrebu* 63 (2013), 1291

Prilog 1. Hrvatske zemlje i županije krajem 19. stoljeća¹⁵

Opis priloga 1: Slika prikazuje hrvatske zemlje krajem 19. stoljeća skupa sa županijama. Hrvatske zemlje tada su činile: Banska Hrvatska (Hrvatska i Slavonija, istočna granica u Zemu u današnjoj Republici Srbiji, zapadna granica kod Rijeke u današnjem Kvarneru, sjeverna granica kod današnjeg grada Varaždina i južna granica na području današnjeg mjesta Gračaca) i Dalmacija (sjeverna granica kod mjesta Gračac, na jugu do Boke kotorske i istočno uz planinu Dinaru gdje je i današnja granica sa Bosnom i Hercegovinom). Istra s Kvarnerom također je pripadala Hrvatskoj, ali je sve do polovice 19. stoljeća bila pod austrijskom vlašću kada se 1822. pripaja Trojednoj Kraljevini. Područje grada Rijeke pripadalo je Ugarskoj sve do 1918. godine.

¹⁵ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 19.

3. POVIJESNI PREGLED TROJEDNE KRALJEVINE HRVATSKE, SLAVONIJE I DALMACIJE OD 1860. DO 1918. GODINE

3.1. RAZDOBLJE OD 1860. DO 1903. GODINE

Godina 1859. u Habsburškoj se Monarhiji uzima kao kraj Bachovog (neo)apsolutizma koji se javio odmah nakon Oktroiranog ustava. Ipak, tek 1860. hrvatski političari ustaju protiv takvog oblika vlasti prevođeni biskupom Josipom Jurjom Strossmayerom. Pri tome se biskup suprotstavio germaniziranom poretku i jeziku, zatraživši ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom navodeći povijesnu osnovu za to.¹⁶ Svoje stavove o povezivanju Dalmacije i Hrvatske iznio je na Carevinskom vijeću 1860. godine, ostavivši tako brojne spise u kojima izražava svoje (ne)zadovoljstvo trenutnim položajem Hrvatske.¹⁷

Uz navedeno, tražilo se vraćanje ustavnog uređenja, ali neprilike (sukobi kod Magente i Solferina) koje su zahvatile Monarhiju, nisu išle tomu u korist. Ipak, car Franjo Josip I. u ožujku 1860. proglašava proširenje Carevinskog vijeća u Beču pri čemu su Hrvatsku i Slavoniju zastupali biskup Strossmayer i Ambroz Vranyczany, dok je istu ulogu u Dalmaciji imao knez Frane Borelli. Hrvatski ban Josip Šokčević u ovom je vijeću bio doživotnim vijećnikom.¹⁸ Primjera radi, postotak politički sposobnog stanovništva tijekom šezdesetih godina 19. stoljeća bilo je 2% na prostoru Hrvatske (pa onda naknadno 6%), dok se u Dalmaciji taj postotak protezao do čak 20%.¹⁹ No, stanje hrvatskog stanovništva bilo je daleko od idealnog, dapače, od 1860. do 1895. možemo pratiti česte seljačke pobune prouzrokovane lošim stanjem u državi i nametanjem klauzula.²⁰ Dvama dokumentima (Listopadskom diplomom 1860. i Veljačkim patentom 1861.), habsburški je car želio vratiti stari Ustav čime je htio prividno zadovoljiti narod, kao i pokušati federalizirati državu na čijem bi čelu bio Beč. Rezultat svega je ukidanje apsolutizma, a što je u Hrvatskoj rezultiralo ponovnim sazivanjem Sabora u kojemu počinje isticanje hrvatskog klera i njezinih zahtjeva federalne zemlje pod habsburškom krunom.²¹

Nakon sazivanja, ali i ukidanja Sabora 1861. godine, dolazi do potpisivanja Austro-ugarske (1867., tako nestaje Habsburška Monarhija i nastaje Austro-Ugarska Monarhija), a zatim i Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.) koje su riješile većinski dio dugo odgađanih pitanja

¹⁶ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 9-12

¹⁷ Stjepan Sršan, Povratak ustavnog poretka u Hrvatskoj 1860. godine i politički stavovi biskupa Josipa J. Strossmayera do kraja 1862. godine, *Povijesni zbornik: godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe* 4 (2012), 2.

¹⁸ *Isto*, 3.-5.

¹⁹ Macan, *Povijest hrvatskog naroda*, 292.

²⁰ *Isto*, 290.

²¹ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 12.

iz 1848. U vrijeme potpisivanja nagodbe 1868. banom je bio Levin Rauch, ban koji nije bio politički, ali ni pravno jak čime nije uživao građansku podršku. Već 1871. dolazi do ponovnih izbora gdje većinu odnosi Narodna stranka i tako uzela vodstvo unionistima. Novi su izbori donijeli reviziju Nagodbe 1873. gdje je došlo do manjih izmjena u izvršnim vlastima i financijskim djelatnostima u korist Hrvatske. U tim se godinama počinje iz politike povlačiti narodnjak Josip Juraj Strossmayer, ali je materijalno i kulturno i dalje djelovao u radu Sabora i postizanju ciljeva istoga. Hrvatska povijest 1873. godinu poznaje kao početak banovanja bana pučanina i bana reformatora Ivana Mažuranića. Iako se ban svidio mnoštvu učinivši brojne modernizacijske pomake u Trojednoj Kraljevini, morao je odstupiti s banske časti 1880. godine. Međutim, sedamdesete godine 19. stoljeća ostale su zapamćene kao godine prvih većih prijevora sa srpskim narodom, osobito u Banskoj Hrvatskoj što je na koncu stvorilo Starčevićevu stranku prava.²²

Nakon opsežnih kulturnih i pravnih reformi bana pučanina, na bansku čast sjeda Ladislav Pejačević. Banovao je svega tri godine, ali je za njegova vremena politički život Hrvata bio je poprilično bogat događajima. Osim toga, 1881. se napokon razvojačuje Vojna krajina, a 1886. postaje punopravnom sastavnicom Trojedne Kraljevine. Iako je uveden hrvatski jezik kao službeni, mađarski je jezik osamdesetih i devedesetih godina 19. stoljeća doživljavao svoj vrhunac i rabio se provokativno nauštrb hrvatskom narodu. Upravo se u ovome razdoblju može pratiti uvođenje dvojezičnih natpisa na javnim ustanovama koji su, dakako, dovodili do brojnih sukoba u Slavoniji. Česti sukobi doveli su do krize seljaštva koja se dogodila 1883. godine, prouzročivši iseljavanja i nezanimanje za poljoprivredu.²³

Iduće razdoblje banovanja od čak dvadeset godina preuzima ugarski grof s mjestom rođenja u Nuštru kod Vinkovaca²⁴ – Károly Khuen Héderváry. Njegova je vladavina okarakterizirana kao nepodobna za Hrvate budući da je riječ o prougarskom banu koji je na sve načine mađarizirao javne sektore u državi.²⁵ Uz mađarizaciju, sve je jači utjecaj srpskog naroda u političkom životu, osobito u dalmatinskim gradovima. Glavni zadatak Khuen-Héderváryja bilo je *pacificiranje* Hrvatske, odnosno „spriječiti da hrvatsko pitanje postane pokretač većih

²² Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 16.-18.

²³ *Isto*, 18.-19.

²⁴ Nisu jasni svi podaci iz života bana Khuena, osobito gdje je rođen. Naime, neki životopisi navode da je rođen krajem svibnja 1849. u Nuštru, dok neki smatraju da je, ipak, rođen u austrijskom kupalištu pored Freiwaldua, tj. u današnjem gradu Jasenik u Češkoj. (Ladislav Heka, „Grof Karlo Karoly Dragutin Khuen-Héderváry, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci* 37 (2016), 1067.)

²⁵ Osim što je provodio represivnu politiku u samom saboru i njezinu djelovanje, nije bio blag niti prema svećenicima. To se prvenstveno odnosi na česte istrage, premještanja i suspenzije nekih svećenika. Međutim, u tomu svemu pomagao je i kardinal Josip Mihalović. (Ana Biočić, „Svećenik, intelektualac i rektor sveučilišta Anton Franki (1844. – 1908.) – disciplinski ili politički proces?“, *Croatia Christiana periodica* 39 (2015), 120.-121.

pukotina u tada još stabilnom dualističkom sustavu i što više eliminirati ionako skućenu hrvatsku autonomiju u interesu centralizirane mađarske države.“²⁶ U to vrijeme jaća politički život i stranke stvaraju svoje podloge za politički život, a upravo je Khuen-Héderváry svoju podršku našao u Narodnoj stranci. Godina 1894. trebala je biti prekretnicom u političkom životu Hrvatske jer je novopečeni ban htio spojiti Neodvisnu narodnu stranku i Stranku prava i to stvaranjem zajedničkog programa državne autonomije, ali Ante Starčević nije mogao pristati na tu ideju spajanja sa „strossmayerovcima“, pa je prijedlog propao. Zbog svih tih neslaganja, Ante Starčević osniva svoju vlastitu Čistu stranku prava, dok ostali pravaši postaju „domovinašima.“²⁷ Međutim, Starčević umire svega dvije godine nakon osnivanja svoje stranke i zamjenjuje ga Josip Frank, Židov, prema kojemu se stranka nazivala „frankovcima.“ Kako bi došli do vlasti, ujedinjuju se s „obzorašima“ (ime dobili po listu *Obzor*) stvarajući opoziciju, a glavnim zadatkom im je bilo sjedinjenje svih dijelova Hrvatske zagovarajući trijalizam.²⁸ Da je mađarizacija pod Khuen-Héderváryjem uzela maha, govori i činjenica da su 1895. izbili protumađarski nemiri uoči dolaska cara Franje Josipa I. na otvorenje Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu. Krah banovanja Khuena-Héderváryja dogodio se 1903. godine kada se narod ustao protiv mađarizacije (poznat kao *Narodni pokret*).²⁹

3.1.1. Hrvatsko-ugarska nagodba

Nakon neuspjelog fizičkog odvajanja od Ugarske 1848., ali i prekida svih državno-pravnih odnosa, odnos Hrvatske i Ugarske postaje napetiji. No, između njih 1868. godine stanje se mijenja jer se potpisuje dokument *Zakonski članak o nagodbi*, poznatiji kao Hrvatsko-ugarska nagodba. Taj je dokument označavao da Kraljevina Ugarska (skupa s Erdeljem) i Kraljevine Hrvatska i Slavonija rješavaju dosadašnje državno-pravne prijepore gdje su Hrvati priznati kao samostalni narod na čelu s banom kao izvršnim organom, a priznati su joj i dugo traženi teritoriji.³⁰ Osim toga, ova se nagodba dugo odgađala, čak je na Saboru 1861. bila opisana u članku 42., ali zbog raspuštanja oba sabora, nikada nije elaborirana i potpisana.³¹ Ujedno, imala je svoje zakonodavstvo kao i autonomiju u vlasti, što se odnosilo i na nastavu, bogoštovlje, unutarnje poslove i pravosuđe. Ono što ih je i dalje spajalo s Ugarskom jest zajednička vlada,

²⁶ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 20.

²⁷ Nazivali su se tako zbog tiskanja lista *Hrvatska Domovina*.

²⁸ Odnosno stvaranja posebne južnoslavenske jedinice koja je sastavljane od južnoslavenskih područja unutar Monarhije, a koji bi bili jednaki s Austrijom i Ugarskom.

²⁹ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 21.

³⁰ Heka, *Hrvatsko-ugarski javnopravni prijepori*, 1285.-1288.

³¹ „Hrvatsko-ugarska nagodba“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren 13. IV. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26523>

odnosno Sabor. Bitna stavka Nagodbe jest činjenica da su Hrvati konačno mogli upotrebljavati hrvatski jezik kao službeni.³²

Članak 59. definirao je Hrvate kao politički narod. Drugi su zakoni prema tome iskazivali i predviđali novčana sredstva za obje dogovorene strane.³³ No, pitanje teritorija Rijeke i dalje je bilo neriješeno te je sama Rijeka stalno bila na meti malo Pešte, a malo Beča. Upravo zbog toga je poznata *Riječka krpica*, odnosno nalijepljeni krivotvoreni komad papira na Nagodbi preko članka 66. u kojem se Rijeka proglašava „posebnim tijelom pod Ugarskom krunom.“ Time je Ugarska na prevaru dobila kontrolu nad Rijekom.³⁴ Međutim, prvotna Nagodba nije trajala „vječno“ stoga već 1873. doživljava svoju prvu reviziju, zatim 1880., a posljednja (šesta revizija) dogodila se 1906. godine.³⁵ Nagodbom se ustaljuje uporaba trobojnice (zastave) koja je zabranjena tijekom 1850.-ih godina, ali je i dozvoljena zastava koja je sada činila sve tri kraljevine: Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju.³⁶

3.2. RAZDOBLJE OD 1903. DO 1918. GODINE

Iduće petnaestogodišnje referentno razdoblje, obogaćeno je političkim događajima i novim licima na toj sceni. Prvenstveno je riječ o politici novog kursa koja se javlja 1905. godine čiji su začetnici Frano Supilo i Ante Trumbić. Te se godine u *Riječkoj rezoluciji* oplemenjuje ideja opozicije iz Banske Hrvatske napuštajući politiku koja je bila za bečku Monarhiju i počinju se okretati stavu o ujedinjenju hrvatskih krajeva pod ugarskom zaštitom. Podupiranje ovih ideja dogodilo se i od strane Srba koji su to sve donijeli u *Zadarskoj rezoluciji*, ali s posebnim osvrtom na autonomiju srpskog naroda u Hrvatskoj. Upravo će takav stav dovesti do Hrvatsko-srpske koalicije³⁷ čiji su članovi bili Hrvatska napredna stranka i Srpska samostalna stranka.³⁸

Godine 1907. dolazi do propasti politike novog kursa zbog sporazuma Beča s mađarskom opozicijom. No, promjene u politici itekako su se događale, nekada najjača stranka - ona Strossmayerova Narodna, nestaje s političke scene 1906. godine. Nju zamjenjuje netom spomenuta nova koalicija, a koja je zagovarala teritorijalnu cjelovitost Hrvatske pod Austro-Ugarskom Monarhijom. Sve do kraja Prvoga svjetskoga rata, koalicija dobiva većinu u Saboru.

³² Heka, *Hrvatsko-ugarski javnopravni prijepori*, 1285.-1288.

³³ „Hrvatsko-ugarska nagodba“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristup ostvaren 13. IV. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26523>

³⁴ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 17.

³⁵ „Hrvatsko-ugarska nagodba“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristup ostvaren 13. IV. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26523>

³⁶ Heka, *Hrvatsko-ugarski javnopravni prijepori*, 1285.

³⁷ Hrvatsko-srpska koalicija činila je slijedeće stranke: Hrvatska stranka prava, Hrvatska napredna stranka, Srpska narodna samostalna stranka, Socijaldemokratska stranka i Srpska narodna radikalna stranka.

³⁸ Srbobran je bio časopis, odnosno glasilo Srpske samostalne stranke koje je izlazilo u Zagrebu od 1901. do 1914. godine. (Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 21.)

Nagodba koja je potpisana 1868., svoju je posljednju reviziju doživjela 1906. godine upravo od spomenute koalicije i to u pravcu dobivanja novčane autonomije Hrvatske.³⁹ Godine 1910. u politiku se ponovno uključuje katolički kler gdje se udružuju s Čistom strankom pod listom *Hrvatstvo*. Prvo zasjedanje Sabora otkako je započeo rat, dogodilo se 1915. kada je Sabor brojao 88 zastupničkih mjesta u kojoj je većina (s 48 mjesta) bila koalicijska hrvatsko-srpska politika, zatim dvanaest unionista, Čista stranka prava s jedanaest mjesta, pravaša je bilo svega devet, dok je troje bilo iz redova samostalne Starčevićeve stranke i samo dva mjesta iz osječkoga kruga.⁴⁰

U ovo se vrijeme može pratiti visok stupanj seljaštva u Trojednoj Kraljevini, upravo iz toga razloga u politiku se uključuje Stjepan Radić skupa sa svojim bratom Antunom u obrani prava seljaka. Prvo zasjedanje novoosnovane Hrvatske pučke seljačke stranke dogodilo se 1904. godine u Hrastovici kod Petrinje. Brojna literatura navodi da je taj program seljačke stranke bio „državotvoran, seljački i slavenski.“⁴¹ Naum braće Radić je bio obrazovati seljake kako bi se uključili u politički i društveni život, a to su učinili pokretanjem lista *Dom*⁴² 1899. godine. Studenti su sve više počeli isticati ideju jugoslavenstva, odnosno stvaranja jedinstvene države Južnih Slavena, dok je manje bio govora o monarhijskom ustroju. Dakle, postupno se odbacivala ideja sklapanja veza s Bečom ili Budimpeštom.⁴³

Hrvatska se u Prvom svjetskom ratu deklarirala kao najnerazvijenija zemlja Austro-Ugarske Monarhije, no u njezinim pokrajinama mogu se pratiti razlike. Tako, na primjer, područje Vojne Krajine, kao i Dalmacija, bile su daleko nerazvijenije od Banske Hrvatske, ali u prijeratnim godinama može se pratiti njihov postupni razvoj, osobito u gospodarskom smislu.⁴⁴ Budući da je atentator na monarhijskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda bio s Balkana, čitavom je monarhijom izbio val neprijateljstva prema Srbima, ali i njima povezanim narodima. Smrt potencijalnog kralja najviše je uzdrmala frankovce jer su oni svoje uporište vidjeli u trijalizmu⁴⁵ s Austrijom na čelu. No, kako je rat uzeo maha na području čitave Europe, politički život u Hrvatskoj baš i nije bio redovan niti su se donosili zakoni koji bi se dugotrajno održali, pa je tu došlo i do srozavanja interesa što se tiče budućnosti unije s Austrijom. Uz zamrznuti politički

³⁹ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 21.-22.

⁴⁰ Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, ut., *Povijest Hrvata - Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata - 2. knjiga* (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 612.-614.

⁴¹ Jan Rychlik, „Braća Radić i Hrvatska seljačka stranka“ *Zbornik Janković I*, (2016), 91.-99.

⁴² List *Dom* financirao je zagrebački nadbiskup Posilović.

⁴³ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 22.

⁴⁴ Valentić i Čoralić, *Povijest Hrvata*, 602.

⁴⁵ Dakle, radilo se o koncepciji koja je zagovarala diobu Monarhije na tri jednaka dijela – austrijski, ugarski i slavenski (sve južnoslavenske zemlje uključujući Bosnu i Hercegovinu i Vojvodinu).

život, došlo je do masovnog iseljavanja Hrvata u prekoceanske zemlje kao i pojačan broj izbjeglica na područje srednje Europe.⁴⁶

4. ORGANIZACIJA KATOLIČKE CRKVE U HRVATSKIM ZEMLJAMA

Nakon preporodnih zbivanja, teritorijalna razjedinjenost uvelike je ometala ustroj crkvene hijerarhije. Unutar Habsburške Monarhije, Katolička crkva u Hrvatskoj i Slavoniji pripadala je ugarskom dijelu, a crkveno je potpadala pod kaločku nadbiskupiju. Ta je nadbiskupija okupljala iduće biskupije: zagrebačku (Zagreb kao glavno središte), bosansko-srijemsku s centrom u Đakovu, senjsko-modrušku u Senju te grko-katoličku s centrom u Križevcima. Dakle, zagrebačka i bosansko-srijemska bile su odvojene od dalmatinske koja je bila pod posebnom jurisdikcijom zadarske nadbiskupije sa sjedištem u gradu Zadru. Nju su činile biskupije: splitsko-makarska, šibenska, dubrovačka, hvarska i kotorska. Austrijsko se primorje posebno deklariralo, a bilo je pod Ilirskom carevinskom provincijom čije je sjedište bilo u Gorici. Nju su, pak, činile krčka, tršćansko-koparska i porečko-pulska biskupija. Dokument kojim se uzdiže zagrebačka biskupija u nadbiskupiju naziva se *Ubi primim placuit*, a potpisao ga je papa Pio IX.⁴⁷ Nova nadbiskupija sadržavala je crkvenu provinciju nazvanu hrvatsko-slavonskom sa sjedištem u Zagrebu te je tako ugarska kruna sada imala četiri nadbiskupije.⁴⁸

Do promjena je došlo na području Dalmacije gdje je zadarska biskupija također doživjela progresiju u nadbiskupiju čime je Zadar postao ne samo vjersko, nego i kulturno-političko sjedište Dalmacije. Istra je ostala nepromijenjena, dakle imala je tršćansko-koparsku i porečko-pulsku, dok je Gorica posjedovala krčku biskupiju. Raspored župa ovisio je o broju vjernika na nekom području, pa je, primjerice, zagrebačka biskupija imala 348 župa s ukupno nešto više od 1 200 000 vjernika. U zadarskoj biskupiji je bilo 76 500 vjernika raspoređenih po pedeset i četiri župe, dok je taj broj u porečko-pulskoj biskupiji iznosio 119 000 u pedeset župa. Iako Bosna i Hercegovina nisu formalno pripadale sastavu Trojedne Kraljevine, po pitanju crkvene hijerarhije, potrebno ih je spomenuti. Naime, Bosna i Hercegovina formalno su pripadale đakovačkoj biskupiji. No, odlukom Svete stolice 5. srpnja 1881., odnosno bulom *Ex hac augusta* stvorena je Vrhbosanska nadbiskupija sa sjedištem u Sarajevu, a njoj su pripadale: mostarsko-duvanjska (Mostar), banjalučka (Banjaluka) i trebinjska (Trebinje) biskupija. Broj

⁴⁶ Valentić i Čoralić, *Povijest Hrvata*, 600.-603.

⁴⁷ Pontifikat pape Pia IX. trajao je od 1846. do 1878., a nakon njega dolazi Leon XIII. (do 1903.), nakon Leona, papa Pio X. (1903.-1914.) i nakon njega papa Benedikt XV. (1914.-1922.).

⁴⁸ Austrijski dio imao je sedam nadbiskupija – Olomouc, Salzburg, Beč, Prag, Zadar, Lavov i Goricu, dok je ugarski dio imao četiri - ostrogonsku, zagrebačku, kaločku i egersku.

župljana po župama bio je raznolik, npr. u vrhbosanskoj je bilo 75 župa s nešto više od 177 000 vjernika, a banjalučka je imala 33 župe i 50 000 župljana.⁴⁹

Prema statistici, stanovnici Slavonije i Srijema najvećim su dijelom bili rimokatoličke i pravoslavne vjeroispovijesti. Godine 1869. to je izgledalo ovako: Požeška županija imala je 43 552 rimokatolika, 4 grkokatolika, 27 386 pravoslavaca, evangelika 1 809, dok je Židova bilo 599. (dakle, 59% rimokatolika). Virovitička županija brojala je 122 036 rimokatolika, 13 grkokatolika, 39 683 pravoslavaca, 3 624 evangelika i 2 113 Židova (oko 72% rimokatolika). Treća županija, odnosno Srijemska imala je 47 737 rimokatolika, a 2 705 grkokatolika, dok je pravoslavaca bilo 63 219, evangelika 5 433 i 1 258 Židova (odnosno 39% rimokatolika). Primjera radi, u Iloku (u sastavu Vukovarskog kotara) je u 610 zabilježenih kuća bilo oko 3 110 stanovnika od čega čak 2 585 rimokatolika, 285 pravoslavaca, 3 grkokatolika, 85 Židova i 156 protestanata. Područje Like i Gorskoga kotara uglavnom je bilo iste vjerske pripadnosti. Nakon 1857. godine u Ogulinskoj i Otočkoj pukovnji glavni su bili katolici, ali u Ličkoj i Slunjskoj pukovnji većinski su prevladavali pravoslavci. Modruško-riječka županija brojila je 1890. godine dvostruko više katoličke vjeroispovijesti nego pravoslavne. Na području Like postojale su dvije biskupije – Senjska i Modruška ili Krbavska. Istra je u referentno vrijeme bila, također, pretežito rimokatolička pokrajina.⁵⁰

Zagrebačka nadbiskupija, kao glavnom crkvenom organizacijom na području Banske Hrvatske, svoj status nadbiskupije stječe 1852. godine (već spomenutom bulom), a prvim nadbiskupom postaje Juraj Haulik čije je biskupsko djelovanje (od 1856. kardinalom) trajalo od 1852. do 1869. godine.⁵¹ Nasljeđuje ga Josip Mihalović koji je na mjestu nadbiskupa bio od 1870. do 1891. godine⁵² nakon čega dolazi Juraj Posilović (1894.-1914.). Tijekom i nakon Prvog svjetskog rata, nadbiskupom postaje Antun Bauer koji je na tom mjestu sve do dolaska Alojzija Stepinca 1937. godine.⁵³

⁴⁹ Krišto, *Prešućena povijest*, 69.-71.

⁵⁰ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 404., 429., 480.

⁵¹ Prema crkvenoj hijerarhiji, Juraj Haulik postao je kardinalom 1856., odnosno najvišim crkvenim poglavarom unutar jedne države (iznad njega je papa, sveti Otac).

⁵² Josip Mihalović je osim nadbiskupom bio i kardinalom-prezbiterom (svećenikom) od 1877. godine.

⁵³ „Zagrebačka nadbiskupija“. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Pristup ostvaren 14. VI. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66692>

5. ULOGA KATOLIČKE CRKVE U OBRAZOVANJU

5.1. ZAKONSKE ODREDBE ŠKOLSTVA DO 1868.

Emerik Munjiza jedan je od pedagoga koji se bavi poviješću školstva u Hrvatskoj gdje opisuje veliki broj crkvenih škola. Stoga navodi da se prve škole u sklopu samostana i crkvenih redova mogu pratiti u srednjemu i ranome novome vijeku. Međutim, navodi mane crkvenih škola koje su bile poprilično neorganizirane i učilo se „bez reda“, a često se radilo o nedostatku učionica i potrebnog materijala za rad. Postojale su i katedralne škole, a njihovo su sjedište bile biskupije gdje je nastava izvođena isključivo na latinskome jeziku. Razlika je što su oni obrazovali isključivo budući kler. Pape su često donosile školske zakone, a jedan od njih je s kraja 16. stoljeća – *Ratio Studiorum* gdje su uređene sve jezuitske škole pa tako i one hrvatske. Crkveni red isusovaca otvara prvu gimnaziju i to u Zagrebu, 1607. godine u kojima su se učile primarno filozofija i teologija. Godine 1669. uređen je zakon od strane habsburškog kralja Leopolda o budućem radu akademije čime se u Hrvatskoj otvaraju prve visokoškolske ustanove koje su primarno vjerskog karaktera. No, zbog odluke cara Josipa II., ukinuti su svi crkveni redovi na području austrijskog dijela carstva čime je otežan (i u nekim dijelovima onemogućen) daljnji crkveni odgojno-obrazovni rad.⁵⁴

Za bolje razumijevanje daljnjeg razvoja hrvatskoga školstva, potrebno je objasniti školske zakone koji su doneseni na području cijele Habsburške Monarhije. Kako je sama carica Marija Terezija bila prosvjećena vladarica, u skladu s time otvarala je brojne škole, a njezin ministar Johann Ignaz Felbiger dobio je zadatak reformirati školstvo 1774. godine. Zakon je nazvan *Opći školski red*, a koji je podrazumijevao tri vrste škole – normalne, glavne i trivijalne. Te su trivijalne označavala osnovno obrazovanje u župama, a učio se vjeronauk, čitati i pisati na njemačkom jeziku, računati te cjelovita biblijska povijest.⁵⁵ Za područje Ugarske i Hrvatske, donesen je sličan zakon 1777. godine nazvan *Ratio Educationis*. Prema njemu su se škole dijelile na osnovne i gimnazije. U osnovne su škole sada mogli polaziti i nekršćani jer se smatralo da je bitnije biti dobar građanin nego „dobar obrazovan“ vjernik.⁵⁶ Početkom 19. stoljeća, odnosno 1805. ponovno se uređuje navedeni zakon iz 1774., ali samo u organizaciji osnovnog obrazovanja gdje se pojačani naglasak stavlja na nadzor svećenika. Narodne elementarne škole omogućile su učenicima dostupnije i šire obrazovanje, a konačno se u njima

⁵⁴ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, (Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2009), 24.-27.

⁵⁵ *Isto*, 30.

⁵⁶ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, (Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958), 62.

počinje govoriti na hrvatskome jeziku.⁵⁷ *Sustavom početnih učiona* iz 1845. godine osnovne su škole podijeljene na više i niže, a što se tiče obrazovanja djevojčica, ovaj je zakon bio nepravedan jer se dijelio prema školama za djevojčice „prostog“ naroda i imućnijeg sloja.⁵⁸ No, iako je ovaj zakon donesen 1845., nije se primjenjivao sve do 1850. i 1851. godine zbog neuređenosti sustava u kakvoj je tada bila Trojedna Kraljevina. Na polovici stoljeća u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji bilježi se 174 škola s nešto više od 10 800 učenika od kojih je 4 126 učenica.⁵⁹

5.2. ŠKOLSTVO I OBRAZOVANJE OD 1860. DO 1918.

Prestankom postojanja neoapsolutizma 1860., dolazi do velikih promjena u gotovo svim dijelovima društva, osobito u pitanju obrazovanja i njegove modernizacije, ali i sekularizacije. Austrijski dio monarhije svoju školsku reformu donio je 1867. zbog toga što se smatralo da je potrebno liberalizirati sustav pa je tako otvorena mogućnost školovanja svim narodima. Za samu školsku reformu bio je zadužen ugarski ministar kulture Jozsef Eötvös koji je svojim modernim zakonima htio omogućiti širu pučku naobrazbu. Modernost u ovom zakonu jest činjenica da se uprava školstva povjerava državi, a ne Crkvi kao ranije što je kod klerika izazvalo val nezadovoljstva. Poslanica kardinala Jurja Haulika iz 1869. godine osudila je reduciranje školstva iz Crkve, a u njoj je napomenuo kako su za to odvajanje krivi „neprijatelji,“ čak štoviše korišteni su nepodobni izrazi za vladajuće. Konkretniji zakon koji je propisivao mogućnost školovanja svima bez obzira na vjersku, nacionalnu, klasnu i spolnu pripadnost nazivao se *Državni zakon o narodnim školama*, a donesen je u proljeće 1869. godine. Banska Hrvatska svoju prvu veću reformu školstva pratila je usporedno s donošenjem austrijske reforme, ali je uspostavljena tek nakon potpisivanja Hrvatsko-ugarske nagodbe. No, kako je već rečeno, Crkva se nikako nije slagala s reduciranjem školstva iz vjerskih krugova, ali su svećenici itekako uspijevali zadržati svoj utjecaj u školskim ustanovama stalnim sudjelovanjima u skupštinama, otvaranjem novih škola, ali i suradnjom s ministrima kulture i školstva.⁶⁰ U idućem desetljeću, prije dolaska bana Mažuranića, pokušalo se dodatno reformirati školstvo donošenjem *Ustava pučke škole u Trojednoj Kraljevini* 1872. godine. Takav Ustav nije bilo moguće donijeti zbog razjedinjenosti stavova samih predlagatelja. Naime, jedna je struja zagovarala liberalno školstvo kojemu se nastojalo „osigurati svjetovni karakter

⁵⁷ Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, 32.

⁵⁸ *Isto*, 36.

⁵⁹ Dunja Modrić-Blivajs. "Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine." *Povijesni prilozi* 26, (2007), 209.-220.

⁶⁰ Švogor i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 282.-285.

hrvatskom školstvu“, dok je druga struja bila za utjecaj crkve na školstvo.⁶¹ Najveći je pothvat učinjen kada se nakon gotovo dvjesto godina razgovora o osnivanju Sveučilišta, ono i ostvarilo 1874. godine čime su stvoreni Bogoslovni, Pravoslovni i Mudroslovni fakulteti. Sveučilište je prošlo kroz nekoliko saborskih rasprava da bi konačnu carevu sankciju dobilo 5. siječnja 1874.⁶²

Stupanjem na vlast bana Ivana Mažuranića, hrvatsko se školstvo reformiralo zahvaljujući brojnim liberalnijim zakonima, gdje tjelovježba postaje sastavnim dijelom kurikuluma. Već u jesen 1874. donosi se *Zakon ob ustroju pučkih školah i preparandija za pučko učiteljstvo u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, a koji je prihvaćen od strane Sabora i cara. Mažuranić je odabrao Pavla Muhića i Janka Jurkovića kao predstavnike Odjela za bogoštovlje i nastavu kojima je bio povjeren zadatak nacrtati i provedbe spomenutoga zakona. Novim je zakonom propisano da se osnovne škole dijele na opće i građanske, a bile su financirane iz državne blagajne i bile su besplatne, dakle, dostupne svima. Samo one škole koje nisu financirane iz državne blagajne smatrane su privatnima. Crkvene općine mogle su financirati i materijalno podupirati vjerske škole, a javnost takvih škola bila je moguća samo uz zadovoljavanje zakonskih odredbi. Važno je napomenuti da se karakter vjerskih škola nije mijenjao donošenjem ovoga zakona niti je on doveden u pitanje. Što se tiče višeg obrazovanja, onog srednjoškolskoga, najpoznatije su bile gimnazije, a većinu gimnazija u Hrvatskoj (Varaždinu, Požegi, Osijeku i Karlovcu) vodili su franjevci, dok su gimnazije u Rijeci i Zagrebu bile svjetovnim. Kroz „dugo“ 19. stoljeće, njihova se struktura mijenjala pa je nekada trajala pet godina, a nekada šest, dok je latinski jezik bio temeljnim jezikom (poučavan čak 6 sati tjedno). I gimnazijsko se obrazovanje reformiralo, a za to je zadužen ministar nastave (grof) Leo Thun.⁶³

Budući da Dubrovačka Republika nestaje početkom 19. stoljeća, političko stanje u njoj izazvale su nekoliko problema što se na koncu odrazilo i na školstvo. Francuzi koji su naslijedili mletačku vlast, osnivaju na području Dubrovnika licej u okviru samostana svete Katarine gdje su učenici poučavani na latinskom jeziku. Kasnije, 1867. godine ponovno se u obrazovni rad uključuju isusovci, a jednim od glavnih kolegija biva vjeronauk. Za razliku od juga Hrvatske, na sjeveru (u Karlovcu) je, primjerice, primarnim jezikom bio hrvatski kojega je poučavao franjevac Kerubin Horvatić.⁶⁴

⁶¹ Luka Goreta. "Ban Mažuranić i školska reforma u drugoj polovici 19. stoljeća." *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti* 3., (2019), 237.

⁶² Ana Biočić, *Svećenici u politici – Djelovanje katoličkih svećenika u Hrvatskom saboru 1868. – 1871.* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2018), 357.-358.

⁶³ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 287.-289.

⁶⁴ *Isto*, 290.-292.

Dolazak bana Khuena-Héderváryja na vlast 1883. godine označio je novosti po pitanju hrvatskog školstva. Naime, modificirane su dotadašnje zakonske norme iz 1874. gdje su pučke škole podijeljene na niže i više pri čemu je trajanje nižih bilo pet godina. Općenito, pučke su tada mogle biti i javne i privatne, a privatnima je značilo da su to, najčešće, vjerske škole. Ban Khuen-Héderváry se posebno osvrnuo na pitanje zakonske odredbe osnivanja vjerskih škola, kao i srpskih autonomnih,⁶⁵ a koje su bile, prema njegovom modificiranju, potpuno ravnopravne s javnim školama. Neke od odredbi su još i regulirano pitanje mirovine učiteljima, učiteljice su jednako plaćene kao učitelji, a vlada je propisivala gotovo sve udžbenike, osim vjeronaučnih.⁶⁶

5.2.1. Odnos prema Crkvi kao nositelju odgojno-obrazovnog procesa

Katolički je kler reagirao na gotovo svaki novi školski zakon koji bi bio donesen nauštrb njima. Već je ranije spomenuto da se Crkva gotovo uvijek protivila novim zakonima koji su na neki način smanjivali njezin odgojno-obrazovni utjecaj, budući da su bili mišljenja kako su upravo oni branitelji mladeži i odgoja. Brojnim se pastirskim poslanicama na Uskrs i Božić htjelo vjernicima dati do znanja da je Crkva ta koja treba obrazovati mlade. Poznata je tako poslanica *O gojitbi i obuci* Juraja Haulika čija je tematika održivost vjere u odgoju i poučavanju. Osim njega, brojne članke na ovu temu pisao je Josip Rieger.⁶⁷ Riegerovi članci izlazili su u *Katoličkom listu*, a poseban je ostao jedan iz 1872. godine koji je zagovarao „aktivno sudjelovanje Crkve u obrazovanju.“ Školske zakone komentirao je list *Obzor* koji je tumačio normiranje školstva uz crkveni utjecaj, dakle, radi se o svjetovno-crkvenome odgojno-obrazovnom kompromisu. Ipak, negativni stav prema katoličkom utjecaju na obrazovanje podržavao je list *Školski prijatelj* u kojemu se formalno tražilo povećanje plaće učiteljima čime se diskriminiralo rad svećenika u tome sektoru, ali i odvajanje škole od državne uprave. Sukladno tome, tu su i članci *Narodnih novina* iz 1872. koji pišu da je prihvatljivije učiti djecu o ratarstvu nego o vjeronauku smatrajući ga apstraktnim. Najekstremniji negativan stav prema klerikalnom utjecaju na odgoj imao je list *Narod* koji je direktno osuđivao upravu svećenika u školstvu. Osim toga, zagovarali su stav da Crkva ima loše župnike-učitelje te da oni nisu dostojni poučavanja sve djece. *Napredak* i Stjepan Basariček tako svećenike nazivaju nestručnim za poučavanje. Da se htjelo diskriminirati rad svećenika u školama, dokazuje i činjenica da su učitelji sazvali skupštinu 1871. godine diskutirajući o tome kako Crkva baš i

⁶⁵ Pod time se smatra da su Srbi sada mogli osnivati učiteljske škole.

⁶⁶ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 92

⁶⁷ Josip Rieger bio je hrvatski teološki pisac porijeklom iz Krapine. Tijekom svoga života objavljivao je brojne članke u *Katoličkom listu* (1865.-1873.), *Napretku* (1866.-1868-) i *Hrvatskoj* (1889.-1895.). (Rieger Josip, Hrvatska enciklopedija, Pristup ostvaren: 7. V. 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52819>)

nema najbolji učinak na obrazovanje te da se na taj način učiteljima „krade posao.“ Sve je to utabalo put stvaranju Odbora za nastavu (stvoren na Saboru 1871.) čime njezinim predstavnicima bivaju kanonik Josip Šušković i izvjestitelj Ljudevit Modec. U međuvremenu, od 1871. do 1874., održana su tri učiteljska skupa pod okriljem Sabora koji su razgovarali o gorućim pedagoškim temama, a na njima su se nalazili i predstavnici crkvenih učitelja. Već spomenuti tisak koji je proklamirao procrkvenu odgojnu djelatnost i dalje je zagovarao stav da Crkva mora imati odgojno-obrazovni utjecaj u Hrvatskoj, stalno navodeći činjenicu da su upravo oni ti koji su gradili škole na početku 19. stoljeća diljem Hrvatske i Slavonije te time doprinijeli razvoju hrvatskoga obrazovanja.⁶⁸

Kada je došlo do proglašenja novoga, Mažuranićeva, školskoga zakona iz 1874. godine, reakcije javnosti, a osobito svećenstva bile su burne. Naime, tim se zakonom proklamiralo odvajanje Crkve od države, a time i školstva što su svećenici negativno dočekali. Svećenici kao što su Stjepan Vučetić i Josip Lehpamer zagovarali su stav da Crkva ima obrazovnu ulogu još od srednjega vijeka, ali su govorili i o mogućnosti vjerskoga indiferentizma. Postojali su i svećenici koji nisu zagovarali takav stav, a to su bili Ante Jagić i Ivan Broz uz još neke hrvatske političare kasnog 19. stoljeća. Za Jagića, a kasnije i svećenika Živka Odžića nije bilo ispravno da samo oni poučavaju učenike, smatrali su da za to, ipak, postoji stručniji kadar. Strossmayer, iako se zalagao za kooperaciju Crkve i države, po pitanju odvajanja nikako nije bio liberalnih stavova, a uz njega je stao i podupro ga tršćansko-koparski biskup Juraj Dobrila. S druge strane, nadbiskup Josip Mihalović najviše je vjerovao Mažuranićevu zakonu, kao i najniži hrvatski kler. Iako je naglasak na Katoličkoj crkvi kao jedinog sponi u donošenju ovoga zakona, to nije bilo tako. Našli su se još tu problemi zapošljavanja Židova,⁶⁹ nezadovoljstvo Srpske pravoslavne crkve kao i srpske žalbe na sve Mažuranićeve zakone.⁷⁰ Ubrzana mađarizacija u osamdesetim godinama 19. stoljeća došla je i u škole gdje se na području Banske Hrvatske otvaraju brojne mađarske škole, a oštru kritiku na to imao je biskup Strossmayer. Kazao je kako je to prvenstveno „političko maslo“ kako bi se uveo mađarski jezik u sve pore te kako se smanjuje vjerski odgoj i utjecaj svećenika u društvu i školstvu. Dakle, sve navedeno utjecalo je da se na neki način smanji utjecaj klera u školstvu, ali ono je i dalje imalo nekakav utjecaj jer zakon nikada nije proklamirao zatvaranje ili opoziv nekih škola koje su držali klerici. Čak štoviše, u ovome vremenu se otvaraju mnoge škole u Dalmaciji, Istri i Slavoniji upravo od

⁶⁸ Ana Biočić, "Katolički svećenici i liberalizacija školstva u Trojednoj Kraljevini 1874. godine." *Časopis za suvremenu povijest* 50, (2018), 639.

⁶⁹ Primjer je židovska učiteljica Neuman koja je 1877. zaposlena u Osijeku kao privremeni radnik. To se nikako nije sviđelo Katoličkoj crkvi, posebno biskupu Strossmayeru koji je tražio njezin opoziv što je na koncu i učinjeno pod nadzornikom Stjepanom Grotićem. (Biočić, *Katolički svećenici i liberalizacija školstva*, 645.)

⁷⁰ *Isto*, 639.-645.

strane klera. Budući da je zakon bio usmjeren na državu kao glavnu nositeljicu školskoga sustava, država nije više financirala izgradnju vjerskih i privatnih škola, kao ni pomoćnih ustanova što je ipak poljuljalo svećeničku odgojno-obrazovnu ulogu.⁷¹

5.3. CRKVENI REDOVI U ODGOJU I OBRAZOVANJU

Budući da se djevojčice na prostoru hrvatskih zemalja nisu obrazovale sve do 19. stoljeća, primarnim naglaskom bilo je obrazovanje mladića i njihov razvoj. Ipak, u 19. stoljeću djevojčice i djevojke dobivaju mogućnost školovanja, u hrvatskim zemljama nešto kasnije nego li je to slučaj u ostatku Monarhije. Prvotnu ulogu djevojčica preuzele su redovnice koje su na prostore Hrvatske, Dalmacije i Bosne i Hercegovine došli s područja Austrije, Švicarske i Njemačke. Red milosrdnih sestara osnovao je sveti Vinko Paulski 1633. godine, a 1845. na poziv kardinala Jurja Haulika dolaze u Zagreb gdje su već iste godine osnovale djevojačku školu, a već tri godine kasnije školu namijenjenu budućim učiteljicama.⁷² Dinko Župan navodi da se 1847. otvara Djevojačko gojilište (ustanova namijenjena prvenstveno za odgoj i lijepo ponašanje djevojaka) pod njihovim djelovanjem.⁷³

Najpoznatije su, pak, po otvaranju moderno opremljene bolnice u današnjoj zagrebačkoj Vinogradskoj ulici. Biskup Strossmayer dovodi Milosrdne sestre svetoga križa u Đakovo gdje 1868. preuzimaju brigu i odgoj ženske mladeži. Istu ulogu preuzimaju i red sestara Službenica milosrđa kada 1853. dolaze u Dubrovnik te tamo otvaraju sirotište koje je imalo i obrazovnu funkciju. Na poziv vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera u Sarajevo dolaze Služavke maloga Isusa koje otvaraju sklonište za djevojčice, također s obrazovnom djelatnošću. Franjevci, kao vodeći red u Bosni i Hercegovini, 1889. otvaraju klasičnu gimnaziju u Širokom Brijegu.⁷⁴ U Požegi je osnovana prva viša djevojačka škola 1876. godine koju su vodile Milosrdnice sv. Vinka. Iste sestre osnivaju na području grada Rijeke zgradu bolnice koja je imala i popravni dom za mladež.⁷⁵ Đakovačka škola za učiteljice osnovana je od strane Sestara milosrdnica 1856. godine. Redovnice Kćeri božje ljubavi 1882. otvaraju Zavod svetog Josipa u kojoj djeluju osnovna škola, zatim ženska građanska, ženska učiteljska, ženska stručna škola kao i tečaj za učiteljice.⁷⁶ Sestre Srca Isusova djelovale su u Rijeci nakon 1898. godine koje su

⁷¹ Mato Artuković, "Biskup Strossmayer i pitanje jezika u školama »Mađarskih kralj. državnih željeznica« U Hrvatskoj." *Croatia Christiana periodica* 34 (2010), 155.-156.

⁷² Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 230

⁷³ Dinko Župan, *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskog Hrvatskoj (1868-1918)*, (Osijek-Slavonski Brod: Učiteljski fakultet u Osijeku, Hrvatski institut za povijest - Podružnica Slavonski Brod, 2013), 78

⁷⁴ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 237

⁷⁵ Dinko Župan, "Dobre kućanice. Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19. stoljeća." *Scrinia Slavonica* 9, (2009), 247.

⁷⁶ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 235.

osnivale škole, a na području Mostara (1899.) i Splita (1904.) možemo pratiti obrazovnu djelatnost redovnica Školskih sestara.⁷⁷

Dominikanci u Dubrovniku ujedinjuju se u jedinstvenu provinciju nakon čega postaju glavni u obrazovanju mladeži. U Dubrovniku je 1858. obnovljen studij na kojem su se obrazovali budući svećenički kandidati, a već 1886. taj se studij diže na razinu Studium generale sv. Tome Akvinskoga. Godine 1856. u Dubrovniku djeluje javna gimnazija, a na otoku Lokrumu od 1898. postoji niža gimnazija čija je svrha bila obrazovanje dominikanaca, međutim 1906. seli na otok Brač i traje sve do 1976. godine.⁷⁸ Na području Istre, Strossmayer s Račkim osniva Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru, a čija je svrha bila očuvanje školstva u slovenskim krajevima. Prvotno su podružnice bile u Puli i Opatiji, a kasnije su se osnivale diljem Hrvatske kako bi se pomoglo istarskim učenicima. To je društvo na koncu čak i osnivalo svoje škole (od 1897. do 1900. osnovane su četiri škole u Istri).⁷⁹

⁷⁷ Krišto, *Prešućena povijest*, 79.

⁷⁸ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 237.

⁷⁹ Jaroslav Šidak et al., *Povijest hrvatskoga naroda od 1860. do 1918.* (Zagreb: Školska knjiga, 1966), 188.

6. KATOLIČKA CRKVA U KULTURNOM ŽIVOTU

6.1. HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. JERONIMA

Tijekom 1868. godine, hrvatsku javnost potresaju brojni događaji kao što je buran politički život, ali i potpisivanje nagodbe. Ipak, katoličko zalaganje za kulturni život ne jenjava i zapravo sve se više otvara široj masi kroz izdavanje tiska, ali i osnivanja društava. Upravo je u kolovozu 1868. osnovano Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima čijim je začetnikom i organizatorom bio nadbiskup Juraj Haulik. Uz Haulika još su bili Juraj Posilović, Franjo Iveković, Ivan Tkalčić i drugi. Društvo traje i dan danas, a njegovim predsjednikom od 2012. godine je Stjepan Razum. Kako je riječ o „književnom“ društvu, ono je takvim i bilo, pa je cilj bio primarno izdavačke prirode, odnosno izdavati pučke spise koji su sloveli kao jeftini. Društvo Sv. Jeronima ima nekoliko skupina u kojima djeluje. U prvom redu to je godišnjak *Danica*, zatim su tu molitvenici, časopisi, katekizmi, časopis *Marulić* i ostale knjige. Prva knjiga izdana od strane HKD Sv. Jeronima bio je *Kalendar i ljetopis za 1870.* (tiskan 1869.), a kalendar dobiva ime *Danica*. *Danica* je potrajala sve do 1965., kada mijenja ime u *Katolički godišnjak*. Za *Danicu* su pisale brojne poznate osobe 19. stoljeća, među kojima su: Franjo Rački, Bogoslav Šulek, Oton Kučera, Josip Torbar, Andrija Štampar i Ivan Krstitelj Tkalčić.⁸⁰

HKD Sv. Jeronima izdavalo je i molitvenike koji su služili, osim za osobnu pobožnost, i za čitanje vjerskih i kršćanstvom nadahnutih tekstova. Jedan od najpoznatijih svetojeronimskih molitvenika bio je *Kruh nebeski* (izlazio od 1909. do 2011.) koji je izašao u 46 izdanja. Još i danas se objavljuje molitvenik *Izvor utjehe*, kao i *Mali molitvenik* za prvopričesnicima. Uz molitvenike izdaje se i časopis *Marulić* od 1968. godine. August Šenoa, Izidor Poljak, Jagoda Truhelka, Sida Košutić, Mile Budak samo su neka od imena hrvatske književnosti čija su djela objavljena od strane HKD Sv. Jeronima.⁸¹

⁸⁰ Stjepan Razum, "Doprinos Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronima hrvatskoj književnosti kršćanskoga nadahnuća." *Kroatologija* 6, (2015), 219.-221.

⁸¹ *Isto*, 222.

6.2. JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Na samoj polovici devetnaestog stoljeća, u ciku revolucionarnih zbivanja u Europi, javlja se ideja okupljanja nematerijalnog dobra i „njegovanje prosvjete narodnim jezikom.“ Ljudevit Gaj bio je glavnim predvodnikom je to propagirao u svojem listu *Danica* 1836. godine. Ujedno se zalagao za otvaranje Akademije kojom bi objedinio sve umjetnosti i znanosti pod jednu instituciju, ali to se za njegova djelovanja konstantno odgađalo.⁸² Godine 1860. dolazi do ponovnog pokušaja akcije otvaranja Akademije u Zagrebu, ali ovaj puta uspješnog. Otvorio ju je đakovačko-srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer koji predaje banu Josipu Šokčeviću 50 000 forinti na zakladnom listiću i pismo u kojem govori o važnosti otvaranja akademije za hrvatski narod. 15. travnja 1860. godine sastaje se Hrvatski građanski sabor koji prihvaća biskupov prijedlog za otvaranje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU).⁸³ Josip Juraj Strossmayer smatrao je kako se otvaranje Akademije trebalo biti „isplivavanjem Južnih Slavena koji još uvijek stenju pod turskim jarmom.“ Pri tome je smatrao kako će, ukoliko se Hrvati prepuste znanosti, biti poštovan i obrazovan narod.⁸⁴ Zgrada Akademije nalazila se u zgradi Narodnog doma,⁸⁵ a za namjenu tu su bili Narodni muzej i knjižnica. Ipak, vladar je 4. ožujka 1866. odobrio par izmijenjenih pravila o radu JAZU-a te se o ustavnopravnom radu Akademije govori tek tada. Postavljalo se pitanje što je nagnalo biskupa da Akademiju nazove jugoslavenskom, a ne hrvatskom, no odgovor leži u činjenici da je sam Strossmayer „odgojen u sjeni širokih narodnih načela ilirskog doba, vjerovao je da će se Južni Slaveni – ako budu sjedinjeni s knjigom i kulturom – moći lakše othrvati teritorijalnim aspiracijama i pokušajima kulturne asimilacije njegovih moćnijih susjeda, ponajprije austrijskih Nijemaca i Mađara.“⁸⁶

Osim osnivanja jugoslavenske, ubrzo su otvorene srpska i bugarska akademija⁸⁷ pa je južnoslavenska vizija Strossmayera i Franje Račkog vidno bila ograničena samo na hrvatska dostignuća. Prvim predsjednikom Akademije postaje hrvatski povjesničar i svećenik Franjo Rački, a glavnim pokroviteljem, njezin utemeljitelj J. J. Strossmayer. Nakon punih deset godina, napokon

⁸² Skupina autora, *Hrvatska i Europa - Moderna hrvatska kultura od preporoda do moderne* (Zagreb: Školska knjiga, 2010), 239.

⁸³ *Isto*, 240.

⁸⁴ Mirjana Gross i Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu* (Zagreb: Globus, 1992), 149

⁸⁵ Zgrada Narodnog doma bila je nekada bivša zgrada Ilirskog doma u današnjoj Opatičkoj ulici broj 18 u Zagrebu, a Narodni muzej i knjižnica bili su smješteni u današnjoj Demetrovoj ulici br. 1.

⁸⁶ *Isto*, 240.

⁸⁷ Smatralo da se u Srbiji i Crnoj Gori ne može osnovati jedna ovakva akademija jer su kulturno zaostali, ali su im to onemogućavale i političke neprilike. (Tomislav Markus, "Franjo Rački o Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti" *Časopis za suvremenu povijest* 27, (1995), 270.)

je odobren i projekt otvaranja zagrebačkog sveučilišta, prije svega modernog i dostupnog svima, a prvim je rektorom bio svećenik Matija Mesić.⁸⁸

U izdanju Akademije od 1887. izlazi redovita publikacija *Ljetopisa*, a ubrzo on postaje glavnim administrativni glasnik Akademije. Brojevi lista *Ljetopisa* odjednom rastu uslijed naglog razvoja istraživanja povijesti hrvatske kulture pa zatim počinju izlaziti *Starine* i *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* te njezini podbrojevi *Monumenta Ragusina*, *Spomenici Hrvatske krajine* kao i djela povjesničara s područja Hrvatske – *Scriptores*. Osim dizanja zgrade Akademije, biskup Strossmayer daje naređenje za izgradnju akademijine palače na Zrinjevcu koja je trebala postati Galerijom slika. Nakon tri godine gradnje, 1880., završava se gradnja zgrade i svečano otvara, a u svojem je opusu posjedovala oko 260 umjetnina od čega su najveći broj bile slike većinom talijanskih slikara i slikarskih škola.⁸⁹ Pri samom dolasku biskupa na otvorenje Galerije, izazvalo je među pukom i umjetnicima veliko oduševljenje te je održao svoj posljednji govor koji je sadržavao određenu vrstu oporuke. Nekoliko desetljeća od osnutka Akademije moglo bi se zvati i vremenom Račkog i Strossmayera jer su obojica bili pokroviteljima do svoje smrti. Nakon odlaska Khuen-Héderváryja s banske časti, Akademija je oživjela svoj rad i sada se više nego ikada opirala mađarizaciji. Početkom 20. stoljeća ipak upada u neprilike uslijed napetog austro-ugarskog stanja, a dodatno stanje je pogoršao i Prvi svjetski rat. Ipak, pod raznim okolnostima ratova i promjene vlasti, te raspada Austro-Ugarske Monarhije, Akademija je nastavila djelovati prema pravilniku iz 1866. godine koja je napisao Vinko Pacel, a svoja pravila počinje mijenjati nakon 1921. godine kako bi se prilagodila novonastalim političkim i društvenim prilikama.⁹⁰

⁸⁸ Skupina autora, *Hrvatska i Europa - Moderna hrvatska kultura od preporoda do moderne*, 240.

⁸⁹ Nakon 20 godina postojanja, Galerija slika procjenjivala je vrijednost na oko 500 000 forinti.

⁹⁰ *Isto*, 241.-243.

6.2.1. Franjo Rački

Franjo Rački rođen je 1828. godine u Fužinama, a bio je hrvatskim svećenikom i povjesničarem od 1852. do svoje smrti 1894. godine. Doktorom teologije postaje 1855. godine gdje je u senjskom sjemeništu predavao kanonsko pravo i crkvenu povijest. Od 1857. boravio je u Rimu, odnosno obnašao je dužnost hrvatskog kanonika u Zavodu sv. Jeronima. Tijekom svog svećeničkog djelovanja, bio je blizak prijatelj Strossmayeru pa se uz njega nakon 1860. počinje baviti politikom, čak štoviše osnivaju Narodnu stranku. Iste godine u stranačkom listu *Pozor (Obzor)* počinje objavljivati program stranke nazvan „Jugoslavjenstvo.“ No, nakon razilaženja u stranci, skupa s Matijom Mrazovićem i biskupom Strossmayerom osniva Neodvisnu narodnu stranku, a 1863. počinje njegovo zalaganje za školstvo te tako postaje glavni školski nadzornik.⁹¹

Aktivno bavljenje politikom može se pratiti od 1861. godine kada se uključuje u saborski rad kao predstavnik senjskoga, a i kasnije đakovačkog kaptola. Njegovi stavovi bili su poprilično jasni – bio je protiv centralizma, protiv instalacije Levina Raucha, a zagovarao je državnu autonomiju (kao i smanjenu kontrolu države nad Crkvom), uspostavu jedinstvene zemlje, kao i reviziju Nagodbe. Ipak, Rački je zanimljiv po stavu da bi se Hrvati donekle trebali držati s Ugarskom zbog povijesnih okolnosti, ali da treba biti vrlo oprezan po tom pitanju. Bitniju ulogu prije preuzimanja JAZU-a imao je onda kada je postao glavnim članom odbora za Akademiju. Biočić u opisu Franje Račkog zaključuje kako je on bio političarem koji je djelovao veoma svestrano jer se zanimao za gotovo sva područja hrvatskog društva.⁹²

Budući da se bavio politikom i da je surađivao s brojnim svećenicima-političarima, imao je ozbiljan i čvrst stav po pitanju Hrvatske i njezine političke scene. Uza sve, proučavao je i hrvatsku (i slavensku) povijest i time zagovarao hrvatska povijesna prava. Glavna zadaća koja mu je povjerena jest ona predsjednikom JAZU-a koju je obnašao punih 20 godina (od 1868. do 1888.). Po pitanju osnivanja akademije znanosti rekao je kako se akademija ne može odvojiti od kulturnog, društvenog i znanstvenog razvitka svakoga naroda, pa se tako smatra da on nije vidio samo intelektualno-istraživačku komponentu osnivanja akademije već ju je smatrao moralno-religioznom institucijom, ali i nacionalnom. Kako je i sam Rački bio nacionalistom, često je u raspravama posvećene Akademiji, isticao važnost hrvatskog naroda u promicanju kulture kroz ovakvu instituciju, ali i „uvrštavanje“ Hrvata u europsku kulturnu zajednicu.⁹³

⁹¹ „Rački, Franjo“ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren: 22. V. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5138>

⁹² Biočić, *Svećenici u politici*, 229.-231.

⁹³ Skupina autora, *Moderna hrvatska kultura*, 245.

Rački je Akademiju usmjeravao prema zbližavanju Hrvata i Srba na temelju njihove etničke bliskosti pri čemu bi se oni odagnali agresiji izvanjskih naroda. U skladu s time, u političkom se smislu vodio idejom Narodne stranke, odnosno idejom jugoslavenstva.⁹⁴

6.3. KATOLIČKI TISAK

Devetnaesto je stoljeće doista pogodno za istraživanje tiskanja raznih časopisa i novina, a u ovome vremenu (od 1860. do 1918.) doista je velik broj tiskovina koje su imale utjecaj bilo kakve vrste. Konkretno, tiskovinama se, osim prosvjetnog karaktera, htjelo ljudima predstaviti razne političke programe, antiliberalne članke, vijesti s područja tadašnje Trojedne Kraljevine i slično. Ipak, ovih nekoliko dolje opisanih tiskovina imalo je najveći utjecaj na kulturni i politički život, a koje su izlazile od strane Katoličke crkve. Iako je tijekom rada već opisano nekoliko značajnih tiskovina za pojedino vremensko razdoblje, ovdje će se veća pozornost posvetiti tisku koji je najduže ostao, a time ostao i najutjecajnijim. Hrvatski katolički pokret donio je i prve katoličke novine za žensku populaciju – *Za vjeru i dom*⁹⁵ te *Žensku misao*⁹⁶. Naime, već je na Prvom katoličkom kongresu donesena rezolucija o katoličkom tisku gdje se napominje kako vjernici koji čitaju *bezvjersku štampu (...) propadaju u vjerskom, političkom, književnom i gospodarskom pogledu*. Konkretnije, rezolucija donosi ovo – *U tu svrhu preporučuju svakomu pravom katoliku, da ne čita – ako ne mora – i ne podupire bezvjerske spise i novine, već da čita, podupire i širi domoljubne novine, prožete kršćanskim duhom*.⁹⁷

Katolički list, kao tjednik, svjetlo dana ugledao je početkom 1849. godine, a prvotno je nosio naziv *Katolički list zagrebački*. Pokretač samog lista bio je kardinal Juraj Haulik, a za Haulikova života promijenila su se čak četiri urednika. Nastao je nakon revolucionarnih zbivanja u Hrvatskoj, a sastojale su se od pet potvrđenih odrednica: 1) Širenje i apologija kršćanstva; 2) Poštovanja vjerske tolerancije; 3) Pristajanje uz crkvene uredbe i običaje; 4) Suzdržanost u prihvatu zahtjeva tobožnjeg društvenog napretka i 5) Odobravanje usvojenog pravopisa i nastojanja oko književnog hrvatskog jezika.⁹⁸ Sam list mijenjao je nekoliko naslova, a najpoznatijim je ostao kao *Katolički list*, a to je ime dobio 1877. godine. Bavio se općenito

⁹⁴ Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskome društvu*, 528.

⁹⁵ *Za vjeru i dom: list namijenjen katoličkom ženskom obrazovanom svijet* počinje izlaziti svaki mjesec od 1908. godine do 1945. Novine su uređivale isključivo žene, a neke od urednica su Marija Tomšić, Josipa Vimer i Janja Magdić.

⁹⁶ *Ženska misao (list za prosvjetu, socijalni rad i organizaciju)* počinje izlaziti od 1919. do 1921., a tematizirao je žensko pravo glasa i aktualne teme.

⁹⁷ Krišto, *Prešućena povijest*, 383.

⁹⁸ Franjo Emanuel Hoško. "Osnutak i prve godine „Zagrebačkog katoličkog lista“." *Riječki teološki časopis* 52, (2018), 274.-275.

kulturnim i političkim stanjem u čitavoj Trojednoj Kraljevini često donoseći kritiku na sustave vladanja.⁹⁹

Naša sloga izlazi od 1870. godine u Trstu, a slovi kao najstariji list na hrvatskome jeziku. Idejnim začetnikom i prvim urednikom bio je biskup Juraj Dobrila. Nakon 1899. godine, više ne izlazi u Trstu već u Istri gdje je djelovao do 1915. godine. U podnaslovu lista stajalo je „poučni, gospodarski i politički list“ i to u formatu od svega četiri stranice.¹⁰⁰

Pučki prijatelj (1899.) bilo je glasilo tijekom Hrvatskog katoličkog pokreta u Istri, a glavne smjernice lista bile su kršćansko-socijalni nauk. Pokretačem glasila bio je Antun Mahnić, a tiskana je u izdanju krčke biskupije. Prvenstveno je usmjeren za narod i njegovu zabavu, ali nakon 1920. godine postaje gotovo cjelokupno političkim tiskom.¹⁰¹

Bogoslovska smotra bila je jedna od tiskovina koja je izlazila tijekom Hrvatskoga katoličkog pokreta. Konkretno, nastala je u Zagrebu, a prvenstveno je slovila kao revija koja je izlazila četiri puta godišnje skupa s *Katoličkim listom*. Prvim je urednikom bio Josip Pazman, a nakon njega Edgar J. Leopold. Zanimljivo je kako zagrebački Bogoslovni fakultet do 1910. nije imao nikakvo glasilo što itekako odaje dojam nezanimanja za bogoslovne znanosti na prostoru Hrvatske. Budući da je ipak pokrenuta revija *Bogoslovske smotre*, većina teoloških stručnjaka počinje se zanimati za pisanje.¹⁰² *Smotra* je potrajala svega devet godina (ugašena zbog nedostatka novca), ali svoj rad obnavlja nakon 1923. i njezino izlaženje traje dan danas. Obuhvaćala je dogmatske teme, pravo, biblijsku znanost, povijest crkve, pastoral, moral i ostale discipline iz područja bogoslovije.¹⁰³

⁹⁹ „Katolički list“ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Pristup ostvaren: 17. VI. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30904>

¹⁰⁰ Maja Polić, "Pokretanje i djelovanje prvih preporodnih edicija kalendara Istran i lista Naša sloga u Pokrajini Istri i Kvarnerskim otocima." *Problemi sjevernog Jadrana* (2015), 46.

¹⁰¹ „Pučki prijatelj“, Istrapedia, mrežno izdanje. Pristup ostvaren: 17. VI. 2021. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/809/pucki-prijatelj>

¹⁰² Krišto, *Prešućena povijest*, 293.

¹⁰³ Macut, Ivan. "Filozofske teme i filozofi u časopisu Bogoslovska smotra (Ephemerides Theologicae) u razdoblju od 1910. do 1944. godine." *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 41, (2015), 446.-447.

6.4. HRVATSKO KATOLIČKO AKADEMSKO DRUŠTVO DOMAGOJ

U jeku Hrvatskog katoličkog pokreta i nakon đačkog, trsatskog sastanka u ljeto 1906., dolazi do osnivanja društva s katoličkim predznakom. Katolička je mladež tada odlučila da će po uzoru na europska društva, osnovati i organizirati svoje društvo, ali kao i obično, otpor takvom društvu pružio je riječki *Novi list*. Budući da su mladi bili neorganizirani i nespretni po pitanju osnivanja društva, u pomoć stiže doktor Stjepan Markulin (već prijašnji član HKAD Hrvatska) kako bi im pomogao pri osnivanju. To je na koncu i ostvario, 10. studenoga 1906., a sjedište Domagoja bilo je u Zagrebu. Za prvoga je predsjednika izabran Ferdo Pavelić, a društvo se prvotno sastojalo od pet članova. Domagoj je ubrzo nakon svog osnivanja, dobio svoje podružnice u Požegi, Splitu, Karlovcu, Sinju, Zadru, Dubrovniku i dalje. To je dodatno dalo zamaha pokretu, a koji je još čvršće upro kada đaci počinju s izdavanjem svojih novina i glasila, a samo neka od njih su: *Nada* i *Zora*, *Jedinstvo* (grkokatoličko sjemenište), *Ljubice* (učiteljice pripravnice), *Hrvatska zvijezda*, *Slavonac*, *Bostan*, *Sinjski đak*, *Ljiljan*, *Odjek*, *Cvijet*... Osim društva, osnovan je Hrvatski katolički đački savez 1910. godine. Već 1907. đačka mladež iz Domagoja (i Zbora duhovne mladeži) sazivaju svoj prvi kongres zajedno sa slovenskim kolegama, pa je, stoga, nazvan Hrvatsko-slovenski zbor katoličkih srednjoškolaca. Održao se u Zagrebu u ljeto 1907., a brojio je nekoliko stotina mladih katolika iz svih hrvatskih zemalja što je vlastima davalo do znanja da Hrvatski katolički pokret sve više jača. Na kongresu se posebno istaknuo dr. Janez Kreka koji je držao seminar o razvoju kršćansko-slovenske ideje. Sastanak je vodio doktor Antun Bauer, a posebno se u retorici istaknuo Petar Rogulja. Najdominantnija rasprava bila je ona o literarnim problemima, a usvojen je prijedlog o pokretanju novog katoličkog tiska.¹⁰⁴

Kako je već spomenuto, mladi su diljem Hrvatske počeli s osnivanjem svojih organizacija, pa su osnivali i ferijalna društva (druženja i sastanci tijekom ljetnih praznika) u Đakovu, Zagrebu, na Trsatu, Splitu i Travniku. Jedno takvo ferijalno društvo postojalo je i u Istri, a nazivalo se Dobrila. Još neka su: slavonsko društvo Strossmayer, bosansko društvo Martić, zagrebačko Kačić i dalmatinsko Pavlinović. Cilj ovih ferijalnih društava je bilo širenje prosvjete i onda kada nema formalne nastave.¹⁰⁵

Godine 1909. skupina domagojaca pokreće mjesečnik *Krijes*, odnosno časopis za đake nižih gimnazija koji se pokazao uspješnim, ali i neuspješnim zbog nezadovoljstva bečke *Luči*. Za djevojke, koje su se početkom 20. stoljeća sve više uključivale u rad na svim instancama,

¹⁰⁴ Krišto, *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945.*, 46.-48.

¹⁰⁵ Josip Sinjeri. "Biskup Antun Mahnić i Hrvatski katolički pokret." *Riječki teološki časopis* 30 (2007), 563.

pokrenut je časopis *Za vjeru i dom* (1907. godine), mlađe učenice mogle su čitati *Proljetno cvijeće* (1909.), a seoske mlade djevojke razna štiva mogle su pronaći u *Mladosti* (1910., urednik A. Alfirević). Tijekom 1909. došlo je do novih izbora za predsjednika društva, a izabran je Rudolf Eckert¹⁰⁶ koji je sav svoj trud ulagao u aktivnost društva i pokreta, ali i očuvanja duhovnoga života.¹⁰⁷

Kada je 1913. osnovan Hrvatski katolički seniorat u kojem je sudjelovala većina studenata i pripadnika Domagoja i kada je održan Drugi katolički kongres, mladi naraštaji Domagoja dobivaju još jedno posebno mjestu u HKP. Riječ je o Narodnoj obrambenoj sekciji HKAD-a Domagoj čijim je predvodnikom bio Kamilo Firinger.¹⁰⁸ Sastanak se održao u studenom 1913., a zadaća Sekcije bilo je „jačanje individualnosti hrvatskoga naroda na svim linijama, u pozitivnom i negativnom smjeru, sve do krajnjih konzekvencija.“ U samo šest mjeseci, Sekcija je održala dvadeset i pet sastanaka u kojima su se, osim Firingera, istaknuli i Rogulja, Bogdan Babić, Stanko Deželić i drugi. Svoju su Sekciju osnovali i dalmatinski Pavlinovići početkom 1914. godine.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Rudolf Eckert rođen je 1889. u Travniku, a umro 1915. Bio je pravnik, a po dolasku u Zagreb učlanjuje se u Marijinu kongregaciju i HKAD Domagoj. Bio je i suurednikom *Luči*, a kasnije i *Riječkih novina* kao i *Novina iz Zagreba*. Umro je vrlo mlad sa samo 26 godina. (Krišto, *HKP 1903.-1945.*, 67.)

¹⁰⁷ *Isto*, 68.

¹⁰⁸ Kamilo Firinger rođen je 1893. u Osijeku, a bio je odvjetnik čijom je zaslugom 1956. utemeljen Povijesni arhiv. Njegovim je predsjednikom bio do 1977. godine.

¹⁰⁹ Zlatko Matijević, "Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.–1919.)." *Croatica Christiana periodica* 24 (2000), 129.-132.

6.5. SVEĆENICI U PROMICANJU HRVATSKOGA JEZIKA

Za bolje razumijevanje zalaganja klera za hrvatski jezik potrebno je spomenuti biskupa Maksimilijana Vrhovca s početka 19. stoljeća i njegova zalaganja za hrvatsku kulturnu baštinu. Maksimilijan Vrhovac¹¹⁰ je već 1808. imao ideju stvaranja nacionalne knjižnice budući da je osjećao potrebu opismenjavanja, a time i akulturacije hrvatskoga naroda. Njegov je prijedlog realiziran 1846. godine kada se otvara Metropolitanska knjižnica, a 1836. biva pokroviteljem Društva za uzgoj narodnoga jezika i književnosti. Biskup kao klasična mecena svoga vremena bio je pokroviteljem gotovo svih dotadašnjih kulturnih institucija, a osobito Hrvatskog glazbenog zavoda koji djeluje od 1827. godine.¹¹¹ Vrhovčev proglas pisan na latinskom jeziku „Poziv na sve duhovne pastire svoje biskupije“ poslao je 1813. godine, a objavljeno je u *Danici ilirskoj* 1837. kako bi pozvao sve župnike i pastire Katoličke crkve u skupljanju narodnog blaga. Narodnim blagom prvenstveno je smatrao (ilirski) jezik i sve što ima veze s njime pa je na taj način htio objediniti sve na jednom mjestu. To je ujedno označilo početak Hrvatskog narodnog preporoda.¹¹²

Nakon Vrhovca, za hrvatski se jezik žustro borio i kardinal Juraj Haulik. Iako je rođeni Slovak, zbog svojih stavova prema hrvatskoj kulturi i politici, počinje promicati idejnu borbu za hrvatski jezik. Naime, on je 1847. na Saboru počeo s promicanjima hrvatskih narodnih prava čime je stekao ugled među hrvatskim političarima, ali i prijezir kod Mađara. Uz brojne hrvatske govornike, kao što je Ivan Kukuljević Sakcinski, držao je svoj govor gdje je rekao iduće: „Sviju stališa i redova, jednodušna želja jest, da se narodni jezik u sve poslove uvede“. Haulik je ostao poznat po tome što je kroz svoje političko djelovanje pokušavao odagnati mađarski, a uvesti hrvatski u funkciju službenog jezika. Uvidjevši problem hrvatskoga jezika u svim sferama društva, a osobito u školstvu i socijalnim institucijama, počinje intenzivno raditi u njima i za njih.¹¹³

Već je kroz sam rad nekoliko puta spomenuta tema hrvatskog jezika u drugoj polovici 19. stoljeća, posebice na području Dalmacije i Istre. No, i na području Banske Hrvatske bilo je prijepora oko standardizacije i uvođenja hrvatskoga jezika u škole, upravu i javni život, a osobito za vrijeme banovanja Khuena-Héderváryja kada se prisilno uvodi mađarski, ali i

¹¹⁰ Maksimilijan Vrhovac (1752.-1827.) bio je zagrebačkim biskupom od 1787 do 1827. Zalagao se za hrvatsku integraciju, osnovao je nekoliko stotina župa, reformirao je sjemeništa i općenitu svećeničku izobrazbu. U Vlaškoj ulici u Zagrebu osnovao je sirotište. (Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 242.)

¹¹¹ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 238.

¹¹² *Isto*, 241.

¹¹³ „Kardinal Juraj Haulik“, Milosrdnice.hr. Pristup ostvaren: 8. VI. 2021. <https://www.milosrdnice.hr/ona/utemeljitelji/kardinal-juraj-haulik/>

njemački jezik. No, također je bitno naglasiti i postotak nepismenih stanovnika Banske Hrvatske kojih tijekom 1870.-ih ima oko 85%. Taj se postotak počinje smanjivati Mažuranićevim reformama, pa tako 1900. na ovom području postoji oko 55% nepismenih. Dakako, sve je to utjecalo da se među vladajućima, a osobito među klericima razvija ideja standardizacije hrvatskoga jezika i njezine uporabe u svim segmentima života. Ipak, taj odnos promicanja jezika među narodom bila je plodonosnija tamo gdje su svećenici imali prisniji odnos s laicima, a najbolji primjer za to je Dalmacija.¹¹⁴ Tijekom druge polovice 19. stoljeća dolazi do propitivanja standardizacije hrvatskoga jezika, iako je već prije došlo do cjelovitog pokreta čije je usmjerenje bio upravo hrvatski jezik. No, nakon 1850. u Hrvatskoj, ali i u Europi, osnivaju se filološke škole s ciljem standardizacije nacionalnoga jezika. Prvenstveno su se tumačila gramatička i pravopisna obilježja, jezične norme i narječja. Na području Hrvatske postojalo je nekoliko školi, a one su: zagrebačka, zadarska i riječka. U ovom će se dijelu opisati predstavnik zagrebačke filološke škole – bogoslov Adolfo Veber Tkalčević.¹¹⁵

Adolfo Veber (Tkalčević) rođen je u Bakru 1825. Završio je bogosloviju nakon čega se zapošljava u gimnaziji u Zagrebu gdje je oštro zagovarao uporabu hrvatskoga jezika. Svojim djelovanjem u jezikoslovlju, stvorio je opus koji se, prema Ivi Pranjkoviću, može podijeliti u četiri cjeline – znanstvene rasprave, programski spisi i polemike, gramatike i ocjene i prikazi. *Skladnja ilirskoga jezika* prvi puta u povijesti hrvatskoga jezika predstavlja cjelovitu sintaksu. Kada je riječ o znanstvenim djelima, tu se izdvajaju *O vremenih u hrvatskome jeziku*, *O slogu hrvatskom* i *O naravni hrvatske izreke*. Protiv germanizacije izdaje djelo *Ustroj našega jezika* (1856.). Nadalje, izdvaja se i djelo *Brusom jezika* izdanu 1862. godine. Dvije godine kasnije piše polemiku *O našem pravopisu*. Takve polemike vodio je sa svećenikom Franjom Ivekovićem, također jezikoslovcem, koji je izostavio nekoliko kajkavskih i čakavskih riječi u prijevodu *Čitanja i evanđelja*, što mu je Veber zamjerio. Osim što se zalagao za hrvatsko pitanje putem filološke škole, Veber je objavljivao i realistična djela (*Božićno zvonce*, *Paskva*, *Zagrebinja*...). Dakle, kao svećenik i filolog bitno je utjecao na poimanje hrvatskoga jezika, osobito gramatike. Njegov je utjecaj još veći jer je svoja jezikoslovna razmišljanja prenosio i na zagrebačke sjemeništare.¹¹⁶

Na posljetku, potrebno je spomenuti kako se katolički tisak aktivno zalagao za promicanje hrvatskoga jezika. Osobitu ulogu u širenju hrvatskoga jezika imao je *Katolički list*

¹¹⁴Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 273.

¹¹⁵„Filološke škole“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren: 15. VI. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19622>

¹¹⁶ Pranjković, Ivo, Predgovor, u: *Jezikoslovne rasprave i članci*, priredio Ivo Pranjković (Zagreb: Matica hrvatska, 1999.), 319.-320.

koji je u svojim člancima namijenjene katoličkim svećenicima i katoličkom laikatu predstavljao najnovije vijesti iz tog filološkog polja. A kako je i sam Haulik bio urednikom lista, borbe za hrvatski jezik u ovome časopisa nije nedostajalo.¹¹⁷

6.6. PRIMJER KATOLIČKE KULTURNE ULOGE U BOSNI I HERCEGOVINI

Na području Bosne i Hercegovine,¹¹⁸ još od srednjega vijeka djeluje franjevački red. Oni su putem obrazovanja i odgoja mladeži počeli s djelovanjem u kulturnom životu. Osim što su obrazovali, njihova je uloga bila i karitativna, odnosno briga i skrb za ranjive i marginalizirane skupine. Od srednjega vijeka, BiH je bila pod osmanskom vlašću, a osobiti nemiri događaju se u drugoj polovici 19. stoljeća kada dolazi do brojnih ustanaka protiv tanzimata¹¹⁹ i osmanske vladavine. Najpoznatiji je onaj od 1875. do 1878. kada je raja ustala protiv visokih poreza, a u njemu se istaknuo franjevac Paškal Buconjić koji je govorio o veoma teškom položaju katolika na tim prostorima. Nemiri su doveli do rata koji se odigrao 1877. i 1878. godine u kojem je intervenirala i Rusija. Austrija se smatrala da je došlo do velikog ruskog utjecaja na poluotoku, o čemu je raspravljano na Berlinskom kongresu 1878., a konačnim je zaključkom bilo da se područje BiH podvrgne austrijskoj vlasti.¹²⁰

Najveće zasluge u kulturnom životu u BiH možemo pripisati franjevcima. Još početkom 19. stoljeća, u BiH se otvaraju prvi analfabetski tečajevi, a 1826. se otvara prva zgrada osnovne škole pod svećenikom Ilijom Starčevićem. Narodne čitaonice i učionice osnivaju se odmah nakon Narodnog preporoda, a u škole išla su sva katolička djeca.¹²¹ Intenzivniji razvoj školstva u BiH može se pratiti nakon 1847. i 1852. kada su otvoreni apostolski vikarijat i franjevačka crkvena organizacija. Gimnazija u Sarajevu, prva realna, otvorena je na inicijativu franjevca Grge Martića 1865. godine. S obzirom na ubrzani povoljan razvoj školstva, počinju se masovnije tiskati udžbenici koji su značajno pridonijeli kvaliteti učenja. Doprinos u pisanju o povijesti Hrvata u BiH i generalno bosanskohercegovačke povijesti dali su fra Augustin Miletić¹²², fra Antun Knežević i fra Martin Nedić¹²³. Franjevac Grga Martić je osim prosvjetne uloge, ujedno pisao i brojna djela o zemljopisu, stanju u BiH, kao i o osmanskoj povijesti. Ipak, osobitu ulogu u kulturnom životu Bosne i Hercegovine imali su časopisi i književna društva.

¹¹⁷ Hoško, „Osnutak i prve godine Zagrebačkog katoličkog lista“, 282.

¹¹⁸ U daljnjem tekstu BiH.

¹¹⁹ Tanzimat se može okarakterizirati kao osmansko razdoblje zakonskih, društvenih i političkih reformi od 1839. do 1856. godine za vrijeme sultana Abdul Medžida I.

¹²⁰ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 533.

¹²¹ Ipak, nije se ostvarila ideja Ivana Franje Jukića iz 1850. o osnivanju zajedničkih škola za pravoslavce i katolika.

¹²² Djelo *Krvava knjiga ili spomenik za 405 godina poslije propasti slavnog kraljevstva bosanskoga*.

¹²³ Djelo *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, tiskana u Zagrebu 1857. godine.

Bosanski prijatelj bio je prvi bosanskohercegovački časopis kojega je 1850. godine pokrenuo Ivan Franjo Jukić. U tiskanju su svojim idejama i materijalnom pomoći, pomagali i bosanski studenti koji su odlazili na studij u Đakovo.¹²⁴

Za očuvanje hrvatskoga etničkog i katoličkog vjerskog identiteta bili su zaduženi franjevci. Oni su na svojim misama i u svojim župama govorili na hrvatskome jeziku, a priklanjanje hrvatstvu najzornije prikazuju riječi fra Grge Martića: „Teško svagdje bez svojega svomu – Teško domu bez ljubavi bratske – K'o i Bosni bez zemlje Hrvatske“, kao i njegovo zalaganje za uvođenje hrvatskog jezika u škole. Obrambeni stav prema hrvatstvu dao je Benjamin Kállay koji je zagovarao bošnjačku naciju. U tome je došlo do dvije struje, jedna je bila bošnjačka pod fra Antunom Kneževićem, a druga, jugoslavenska, skupina oko lista *Franjevački glasnik*, što je ujedno dokaz da franjevački ugled u BiH polako opada. Već spomenuti fra Paškal Buconjić počeo je širiti časopise diljem BiH, pa tako tiskanje istih povjerava don Frani Miličeviću.¹²⁵ Stabilnost bosanskohercegovačkoj crkvenoj vlasti dao je papa Lav XIII. 1881. godine kada je izdao bulu *Ex hac augusta* kojom je uspostavljena redovita crkvena vlast u BiH. Zbog toga je uspostavljena sarajevska nadbiskupija koju je predvodio Josip Stadler od 1882. godine. Ipak, Strossmayer nije htio „pustiti“ svoju titulu bosanskog biskupa¹²⁶ (time napominjući tijesnu vezu između Hrvatske i BiH). U BiH je tijekom 19. stoljeća došlo do porasta gradnje novih samostana i župa, što se može vidjeti kod nadbiskupa Josipa Stadlera. No, i drugi su redovi, osim franjevaca, gradili svoje samostane. Tako postoji primjer benediktinskih trapista koji su došavši iz Francuske osnovali samostan *Marija Zvijezda* (1869.) pored Banjaluke. Uz ovaj, gradili su druge manje samostane čime je povećan kulturni utjecaj u zapadnoj BiH. Tako, iako teško stanje za katoličko stanovništvo u izoliranijim dijelovima BiH, kulturni je život ipak počeo rasti nakon zauzimanja franjevačkog reda koji su svojim materijalnim djelovanjem, udarili temelje stabilnijem životu hrvatskih katolika izvan matične domovine.¹²⁷

¹²⁴Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 536.

¹²⁵ U njegovoj režiji izlaze *Hercegovački bosiljak* (1883.-1884.), *Novi hercegovački bosiljak* (1884.-1885.), *Glas Hercegovca* (1885.-1896.) i *Osvit* (1898.-1908.).

¹²⁶ Ta je titula vrijedila sve do 2008. godine.

¹²⁷ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 231.-232.

7. POLITIČKI KATOLICIZAM

Pojava svećeništva u politici i njezinim srodnim djelatnostima može se opisati terminom političkog katolicizma. Budući da je u Europi u drugoj polovici 19. stoljeća došlo do niza reformi od društva do kulture življenja, daljnji događaji itekako su utjecali na činjenicu da se svećenici uključe u donošenje i proklamaciju određenih zakona. Sukladno tomu, Crkva učestalije počinje djelovati na saborima, donose vlastite zakone za vlastite biskupije, a sve se to odražava na društvo u cjelini. Liberalizam¹²⁸ koji je zahvatio čitavu Europu, pa tako i Trojednu Kraljevinu, Crkva nije dočekala s oduševljenjem, ali ga je donekle prihvatila i u skladu s njime djelovala. Krišto u *Hrvatskom katoličkom pokretu* tumači da je liberalizam bio najizazovniji za Katoličku crkvu jer je usporedno s njime dolazilo do napretka i uzleta znanosti¹²⁹ čime je postupno opadao crkveni utjecaj. U Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji i Istri svećenici su još od Hrvatskog narodnog preporoda sudjelovali u političkom životu, ali politički je katolicizam osmišljen s ciljem djelovanja klera unutar političkog života s punim pravom.¹³⁰ Mario Strecha aktivno se bavi pitanjem Katoličke crkve i njezine povezanosti s liberalizmom pa tako tumači da je Katolička crkva do kraja 18. stoljeća „zastala u vremenu“ jer je to bio jedini način da Crkva sačuva svoje učenje i ranije prakse djelovanja. Uz to, smatra da je do konkretnijeg liberalnog pomaka došlo krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 19. stoljeća i da je Crkva „ulaskom“ u liberalizam, ipak uspjela sačuvati svoj nauk.¹³¹

Krišto tumači dva pristupa liberalizmu – onaj koji se strogo protivi liberalnim idejama i pokušava ih odagnati djelujući kontra njega, dok je drugi pristup onaj gdje je dio svećenika prihvatilo nekoliko stavki liberalizma pa su se priklonili ulasku u političke stranke.¹³² Upravo je taj liberalizam dovodio do toga da se unutar crkvenih krugova, svećenici podijele na konzervativne, odnosno one koji zastupaju stav bez ulaska u političke vode i na liberalne, oni koji smatraju da je svećenicima mjesto u politici. Oni liberalniji svećenici naginjali su ustavnosti, suverenitetu, općem pravu glasa (i slobodi tiska) te jednakosti pred zakonom. Zbog zalaganja za druga liberalna pitanja, unazadila se usmjerenost prema teološkim i socijalnim

¹²⁸ Liberalizam dolazi od francuske riječi *libéralisme*, a označava slobodarstvo, slobodno političko djelovanje i ideologije u kojima pojedinac ili društvo slobodno pronalaze kriterije vrednovanja svih društvenih ustanova. Smatra se da je to ideja slobode u kojoj nema vanjske represije i prisile nad nekom djelatnošću. (Hrvatska enciklopedija, 8.V.2021.)

¹²⁹ Tu se u prvom redu misli na novi pogled nastava svijeta, odnosno Darwinovu teoriju evolucije nastalu u 19. stoljeću.

¹³⁰ Krišto, *Prešućena povijest*, 16.-17.

¹³¹ Mario Strecha, *Katoličko hrvatstvo počeci političkog katolicizma u Banskoj Hrvatskoj: (1897.-1904.)* (Zagreb: Barbat, 1997), 2.-3.

¹³² Jure Krišto, „Katoličko organiziranje i politika: Počeci hrvatskoga katoličkog pokreta“ *Croatica Christiana periodica* 15 (1991), 93.

pitanjima što su konzervativci zamjerali. Osim samih klerikalnih protivnika, tu su bili Srbi i Stranka prava koji su govorili kako je kler upravo u to vrijeme bio najliberalniji u društvenom djelovanju te se nisu slagali sa svećeničkim djelovanjem u politici oštro ih osuđujući na svakoj skupštini.¹³³

Odgovor na novonastala događanja, pružio je i papa Lav XIII. svojom enciklikom *Rerum novarum*¹³⁴ nastalom 1891. godine. On je kritizirao sve nove liberalne ideje unutar Crkve i tako potvrdio da se Katolička crkva ne slaže sa svim idejama koje su pogodile Europu. Poticao je narode na socijalni i katolički nauk te veću brigu za vjerska pitanja. Najviše osuđuje klasnu borbu, a zalagao se za suradnju vlasti i Crkve. *Rerum novarum* isticala je važnost katoličkog pokreta koja se Europom rapidno širio, a onda krajem devedesetih godina 19. st. stigao u Hrvatsku i Ugarsku. Pravi razmjeri političkoga katolicizma, osim stvaranja prvih političko-katoličkih stranaka, tek će se vidjeti na Prvom (sve)hrvatskom katoličkom kongresu 1900.-1901. godine. Što se tiče Ugarske i njezinog pogleda na religijska pitanja, ona su se vrlo brzo sekularizirala, odnosno već 1894. uvode civilni brak, država vodi matične knjige i dopuštena je rastava, dok je Hrvatska za to dočekala tek dolazak komunista na vlast. Nakon smrti pape Lava XIII. 1903. godine, dolazi mletački patrijarh Giuseppe Sarto, odnosno papa Pio X. koji se već na početku svoga pontifikata zalagao za odstranjivanje bilo kakvog modernizama i krivovjerja što je dovelo do toga da progoni mnoštvo svećenika¹³⁵ diljem Europe. Na području Hrvatske, u antiliberalnom duhu djelovao je biskup Antun Mahnić koji je od 1896. upravljao krčkom biskupijom. On je, naime, putem katoličkog pokreta htio spriječiti liberalne ideje, a sve je to popraćeno u izdavaštvu *Hrvatske straže*, a kasnije i političkog dnevnika *Hrvatstvo* što ga je jasno ogradilo od ostalih liberalnih zagovaratelja.¹³⁶

¹³³ Krišto, *Prešućena povijest*, 80.-85.

¹³⁴ *Rerum novarum* u prijevodu *Nove stvari* bila je enciklika koju je 1891. izdao papa Lav (Leon) XIII. u kojemu je kritizirao novonastale europske pojave kao što su liberali kapitalizam, radnički pokret, liberalne katoličke ideje i slično.

¹³⁵ Tako je npr. prognao francuskog teologa Alfreda Loisyja koji se zalagao za novo tumačenje Biblije i kritičkog pristupa istoj.

¹³⁶ Ivo Banac, *Hrvati i Crkva: Kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti* (Zagreb: Verbum, 2013), 37.-39.

7.1. HRVATSKI KATOLICIZAM

Hrvatski katolicizam nastaje pod utjecajem liberalnih ideja u Europi, ali i zbog stanja razjedinjenosti u Hrvatskoj. Gotovo cijela hrvatska politika 19. stoljeća svodila se na ideološka pitanja razjedinjenosti hrvatskih zemalja i pitanja ujedinjenja južnih Slavena. Budući da je 19. stoljeće, stoljeće stvaranja nacija, taj proces nije zaobišao ni hrvatske krajeve, ali ni svećeničke krugove koji donekle preuzimaju ulogu u promicanju ideje nacionalne pripadnosti u političkom djelovanju. Zbog austrijskog nepriznavanja hrvatskih težnji za ujedinjenjem hrvatskih prostora, političari (k tomu i poneki svećenici) posežu za novim efikasnijim ideologijama u potrazi za rješenjima. Upravo u tom traganju, dolazi do prvih stranaka u Hrvatskoj koje su stvarale svoje koncepcije saveza s Budimom i/ili Bečom. Hrvatski, liberalni katolicizam zasigurno je utemeljio biskup Josip Juraj Strossmayer sa svojim čvrstim stavom o nesklapanju nagodbe, a uz njega je stao bosanski nadbiskup Josip Stadler. Strossmayer je zbog svoje dobre europske reputacije, stalno pratio događanja izvan Hrvatske i silno ih htio ukomponirati u hrvatski sustav. Unutar hrvatskog katolicizma važno je spomenuti njegovu koncepciju jugoslavenstva (ili jugoslovinstva) – ujedinjenja Slavena koju on nije doživio. Osim tog političkog djelovanja, Strossmayer djeluje u duhu novih europskih ideja, pa se tako našao i u kulturnim krugovima. Hrvatski je čovjek devetnaestog stoljeća, prema njemu, težio novostima, modernosti i prosvjetljenju što je on, donekle, uspio ostvariti sufinanciranjem (i otvaranjem) novih kulturnih objekata. Uz Strossmayera je stao kanonik Franjo Rački, promicatelj jugoslavenske ideologije i bliski biskupov prijatelj. Hrvatskim katolicizmom prednjačio je i Mihovil Pavlinović, odnosno liberalni katolički vođa iz Dalmacije o čemu će više riječi biti u dijelu o dalmatinskoj politici.¹³⁷

Hrvatski su se svećenici pribojavali i ugarskog zakonodavstva koje je, između ostalog, početkom devedesetih godina 19. stoljeća donosilo propise nauštrb svećenstvu. Jedan je takav, već spomenuti, zakon civilnog braka što je smetalo konzervativnijim svećeničkim strankama i pojedincima. Uspjesi katoličkih svećenika u hrvatskoj politici bilježe se od 1897. kada se na izborima Koalicijska stranka uzdigla zahvaljujući upravo klericima pa je tako u historiografiji upravo ta godina – godina pojave klerikalizma u politici.¹³⁸ Gross i Szabo smatraju da se u vrijeme I. vatikanskog koncila vidi puni liberalni katolicizam Strossmayera gdje se prvi zalagao za vraćanje Katoličke crkve na njezin univerzalni značaj. Potporu je dobio od Tadije Smičiklase, Juraja Dobrile i brojnih drugih europskih biskupa.¹³⁹

¹³⁷ Krišto, *Prešućena povijest*, 88.

¹³⁸ *Isto*, 129.

¹³⁹ Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 515.

Prve velike smetnje promicanju hrvatskog katolicizma i politicizma pružila je ekstremistička organizacija masona koja se pojavljuje početkom devedesetih godina 19. stoljeća. Pojava masonstva u Hrvatskoj događa se usporedno s nastajem prvih političkih stranaka s katoličkim predstavnicima, a sve kako bi pobili njihova učenja i politička zalaganja. Program masonske lože u Zagrebu¹⁴⁰ odnosio se potpuno destruktivno za Katoličku crkvu u Hrvatskoj, a uz sve to, njihov je rad podržavao i sam ban Khuen-Héderváry. Neprijateljstvo prema Strossmayeru ogledalo se u ekskomuniciranju dvojice profesora¹⁴¹ sa zagrebačkog sveučilišta koji su bili bliski biskupovi prijatelji. Protuklerikalno zalaganje provodili su i riječki masoni sa sličnim programom kao zagrebački. Hrvatski katolicizam nije se sviđao niti Srbima iako je Strossmayer u par navrata pokušavao surađivati s njima, a osobito s Pravoslavnom crkvom.¹⁴² Ponovni nasrtaji na hrvatski kler dogodili su se kada su isusovci ponovno nastanjeni na prostoru Zagreba jer su „opet počeli širiti utjecaje“. Zbog čestih previranja političkih stranaka s Katoličkom crkvom, njezin je utjecaj (i ugled) sve više opadao u prvim godinama 20. stoljeća. Krišto taj fenomen opadanja crkvenog ugleda tumači na način da govori o tome kako je Crkva počela biti na zadnjem mjestu u životu jednoga čovjeka jer se liberalizmom htjelo naglasiti kako „mjesto ima za progres, za tehnološki napredak, ali za crkvu ne.“ Dalje tumači kako je u toj imaginarnoj borbi države i Crkve, postupno gubila Crkva jer su „katolički svećenici ostajanjem u stranačkoj politici štetili najviše sebi i ugledu Crkve.“ Kako bi se ipak pokazala moć i ugled Crkve, 1900. godine dolazi do Prvog katoličkog kongresa koji je taj dosadašnji loš pogled na Crkvu, trebao ispraviti.¹⁴³

Krišto se posebno bavio temom Hrvatskog katoličkog pokreta koji je uslijedilo nakon Prvog hrvatskog katoličkog kongresa. Zamijetio je kako se nakon njega javlja hrvatski neoliberalizam. Neoliberalizam se pojavio kao posljedica mladeži u politici koja je bila u oprečnom stavu s konzervativnijim starijim političarima, a time i svećenicima. U hrvatskoj se politici tada javljaju već spomenuta braća Radić koja polako, ali sigurno u pore hrvatskog društva (prvenstveno seljaštva) donose nove ideje, posebice od strane Tomáša Masaryka i sa europskih sveučilišta. Budući da je Tomáš Masaryk bio žestoki protivnik katolicizma, to se odrazilo i na stavove braće Radić koji su zaoštrili svoj odnos prema hrvatskim svećenicima, a posebno onima koji su djelovali u politici. Iako se za Radića smatralo da je katolički vjernik, on je često kritizirao rad katoličkih svećenika i crkvenu hijerarhiju smatrajući ju zastarjelom, a

¹⁴⁰ Prva masonska loža osnovana je u Zagrebu 1892. godine u hotelu Royal, a prvim vođama bili su I. Bojničić, Adolf Mihalić i Fran Folnegović.

¹⁴¹ Riječ je o profesoru Kostu Vojnoviću koji je predavao na Pravnome fakultetu kao i Antunu Frankiju koji je bio profesorom na Bogoslovnom fakultetu.

¹⁴² Krišto, *Prešućena povijest*, 128.-130.

¹⁴³ *Isto*, 149.-153.

autoritet svećenstva pokušao je istisnuti. Smatrao je da Crkva nije dobro obavljala svoj posao, odnosno da nije širila interese seljaka kao najraširenijeg sloja društva. Zamjerao je što Crkva ne prihvaća demokraciju i to što je zauzela „zapadnjačke“ ideje, a ne istočnjačke (odnosno one koje je podržavao Radić). Također, Radić je svećenike nazivao pogrđnim imenima kao „popovi“ i „školovane gospode“ čime je često upadao u sukobe sa svećenicima.¹⁴⁴

Događaj koji je zahuktao već dovoljno lošu situaciju je afera u Zavodu sv. Jeronima u Rimu (poznatija kao svetojeronimska afera). Naime, 1901. papa Lav XIII. izdao je breve *Slavorum gentem* kojim ukida samostan pod Zavodom i pretvara ga u Kolegij sv. Jeronima za hrvatski narod.¹⁴⁵ Hrvatima i nije bilo jasno što se krije iza imena, ali Mađari su se itekako protivili budući da je u imenu stajao „hrvatski.“ Kompromis je postignut tako što se u breveu pisalo gente (narod), a ne natione (nacija). Ipak, taj se breve ne objavljuje jer su se umiješali Talijani svojatajući kolegij. Vijest o kolegiju je objavljena 14. kolovoza 1901. u *Katoličkom listu*, iako se breve nije objavio. Eskaliranje situacije s kolegijem dolazi krajem toga mjeseca kada su italo-dalmatinci zauzeli navedeni kolegij, a njima su se priključile austro-ugarske vlasti pa je papa, potaknut prisilom, kolegij nazvao Collegium Hieronymianum Illiricorum. Odlukom nisu bili zadovoljni Hrvati, kao ni pristaše odvajanja hrvatske crkve od Rima.¹⁴⁶

Daljnje neodobravanje Prvog hrvatskog katoličkog kongresa dolazilo je od naprednjaka koji su u znak prosvjeda izdali brošuru *Poraz i slavlje* (1902.) Pri tome se „poraz“ odnosi na neuspjeh klerikalizma, a „slavlje“ na veselje naprednjaka. Naprednjaci su otišli korak dalje, pa su nezadovoljni političkom rascjepkanošću 1903. osnovali Hrvatsku stranku prava koja se temeljila na pravaškim idejama iz 1894. godine. Ideje su im se temeljile na rješavanju položaja hrvatskih Srba. Jedan od članova, čak štoviše tajnikom bio je i sam Stjepan Radić, dok je Antun Radić bio izvršni odbornik stranke. Dodatnim pooštavanjem politike novoga kursa, Katolička crkva u Hrvatskoj počinje doživljavati javni linč, a osobito od mladih naraštaja i nacionalističke omladine koje je na poslijetku dovelo do organiziranog protukatolicizma. Nadalje, hrvatski se katolicizam može promatrati kroz prizmu Hrvatskog katoličkog pokreta koji će uslijediti u nastavku rada.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Radićeva ideologija podrazumijevala je jugoslavenstvo, odnosno mišljenje da se Hrvati i Srbi trebaju spojiti jer je to jedan narod (kontrirao je Starčevićovu politiku). Također, Radić je osobno sebe vidio kao apostola kršćanstva jer se zanimao za aktivno kršćanstvo, a svojim je zadatkom vidio širenje prava u hrvatskom narodu. (Jure Krišto, „Hrvatsko katoličanstvo i S. Radić“, 138.-145.)

¹⁴⁵ Collegium hieronymianum pro Croatica gente.

¹⁴⁶ Krišto, *Prešućena povijest*, 185.-188.

¹⁴⁷ *Isto*, 189.-191.

7.2. HRVATSKI SABOR 1861.

Hrvatski sabor 1861. godine, bio je saborom koji je izrodio prve političke stranke, a čiji daljnji tijek razvoja politike postaje potpuno novim. Naime, 1848. sazvan je zadnji sabor u Hrvatskoj, dakle poslije revolucija, a prije proglašenja apsolutizma. Od tada se izborni zakon stalno mijenjao, no odrednice cenzusa ostale su iste (imovinski, starosni, obrazovni, domicilni i profesionalni). Nakon 1848. postupno se može pratiti povećan broj klerika u politici, osobito u Saboru Trojedne Kraljevine. U drugoj polovici 19. stoljeća, u sam Sabor kao virilisti ulazili su zagrebački nadbiskup, biskup i mitropolit, ali postojali su i slučajevi da se u Sabor šalju i obični svećenici-župnici koji su birani kao saborski zastupnici.¹⁴⁸ Već se godinu ranije, odnosno 1860. počelo s razgovorima tko će biti saborskim zastupnikom, a to je, na koncu, dogovoreno na Banskoj konferenciji koju je sazvao ban Josip Šokčević u studenom 1860. Ban se savjetovao s pozvanih 56 predstavnika Hrvatske i Slavonije, a među kojima je bio biskup Strossmayer, o tome tko će biti najboljim predstavnikom Sabora, kako urediti urede županija (prema dokumentu koji se naziva „Naputak“), a raspravljali su i o najvažnijim državnim pitanjima. Gotovo jednoglasno, izabran je biskup Strossmayer kao saborski zastupnik.¹⁴⁹ Osim toga, Banska konferencija 1860./1861. ostat će poznata po donošenju državno-pravnih dokumenta pod biskupom Strossmayerom i Ivanom Mažuranićem. Na koncu, donesen je i zaključak u kojem se osniva hrvatsko Kraljevsko namjesničko vijeće na čelu s banom i Hrvatsko-slavonski dvorski dikasterij.¹⁵⁰

Sam Sabor sazvan je 15. travnja 1861. godine, prema već navedenom cenzusu,¹⁵¹ a pravo sudjelovanja imalo je 160 zastupnika. Specifično za ovaj sabor jest činjenica da su zastupnici bili intelektualni sloj, odnosno predstavnici političkih struja, pravnici i znanstvenici. Iako se slobodno raspravljalo o raznim temama što je ukazivalo na autonomnost Sabora, on je kratko trajao (do 9. rujna 1861.). Međutim, članci 42. i 52. izazvali su burne rasprave među političkim strankama.¹⁵² Članci 42. i 52. izglasani su 23. srpnja 1861., a potvrđeni su od strane kralja. Većinska Narodna stranka pod biskupom Strossmayerom donijela je članak 42.¹⁵³ koji

¹⁴⁸ Biočić, „Saborski rad katoličkih svećenika u drugoj polovici 19. stoljeća“, 129.-130.

¹⁴⁹ Sršan, „Povratak ustavnog poretka u Hrvatskoj 1860. godine i politički stavovi J.J. Strossmayera do kraja 1862. godine“, 2.-4.

¹⁵⁰ Dalibor Čepulo, „Zakonodavna djelatnost Hrvatskog sabora 1861. – autonomija, modernizacija i municipalne institucije“, *Pravni vjesnik*, Osijek, 2002., 139.-142.

¹⁵¹ „Zastupnik je mogao biti bez razlike roda ili staleža svaki sin domovine katoličke ili pravoslavne crkve, ako je pismen i navršio 24 godine. (Sršan, „Povratak ustavnog poretka 1860.“, 6.)

¹⁵² Čepulo, „Zakonodavna djelatnost Hrvatskog sabora 1861.“, 144.-145.

¹⁵³ „Većina saborskih zastupnika prihvatila je prijedlog Osrednjeg odbora kao zakonski članak 42., u kojem se izjavljuje da je 1848. prestala svaka, i pravna i faktična, veza između Ugarske i Trojedne Kraljevine, ali i izražava spremnost na obnovu unije ako Ugarska prizna nezavisnost i teritorijalnu cjelovitost Trojedne Kraljevine.“ (Švooger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 14.)

je zagovarao stupanje Hrvatske u usku vezu s Mađarskom, ako bi Mađarska priznala cjelovit teritorij Hrvatske. Taj će članak ostati temeljem Narodne stranke i svih rasprava o ujedinjenju ili odvajanju od Ugarske. No, revizijom Hrvatsko-ugarske nagodbe 1873., Strossmayer se odriče većinske stranke, ali i dalje ostaje vjeran svojem članku i njegovim smjernicama. Uz narodnjake su stali i unionisti (predstavnici Hrvatsko-ugarske stranke) koji su podržavali ovaj članak i borbu protiv Beča. Članak 52. vodio se idejom centralizma, ali je odbijen uz uvjet neslanja svojih zastupnika u Carevinsko vijeće i odbijanje Veljačkog patenta.¹⁵⁴ Tada su i Srbi priznati slobodnim narodom kao što je bio hrvatski, ali Mažuranić i Hrvatska dvorska kancelarija izbjegavali su termine „hrvatski i srpski“ kod spomena jezika i naroda što nikako nije zadovoljavalo srpske predstavnike u Saboru.¹⁵⁵ Bitan zakonski akt donesen na saboru jest i prijedlog osnivanja Sveučilišta u Zagrebu kojega je inicirao upravo biskup Strossmayer koji je za tu namjenu osnovao vlastitu zakladu.¹⁵⁶

Jedan od glavnih dokumenata nastalih tijekom Sabora jest Adressa, odnosno dokument koji su Hrvati uputili caru Franju Josipu I. i koji je, prema nekim teoretičarima, bio „hrvatski starodavni ustav.“ Njime su zastupnici Sabora jasno dali do znanja da se zalažu za vlastiti ustav u kojemu žele organizirati pravnu državu i moderno građansko društvo. Shodno tome, zastupnici su iznijeli svoj socijalni program koji je podrazumijevao temelje za političke i državne institucije, pravnu regulativu, raspravu o opsegu i teritoriju Hrvatske. Izrekli su tri vrijednosti kojima su udarili državni temelj Trojednoj Kraljevini, a to su: *samostalnost* (u državnom, političkom i institucionalnom životu), *nezavisnost* (bez Ugarske i Beča) i *cjelokupnost* (odnosno ujedinjenje svih hrvatskih pokrajina i ujedinjenje u homogeni politički narod). Dakle, sve izneseno na ovome Saboru išlo je u korist proklamiranja Hrvatsko-ugarske nagodbe, kao i ujedinjenju razjedinjenih hrvatskih krajeva.¹⁵⁷

Ovaj je Sabor bio temeljem stvaranja prvih stranaka kao što su Narodna stranka, Čista stranka prava, Hrvatsko-ugarska stranka i druge, odnosno dolazi do ideoloških neslaganja među hrvatsko-slavonskim predstavnicima. Međutim, treba reći kako se čak ni unutar jedne stranke nisu slagali sa stavovima i prijedlozima, kao i viđenjima hrvatsko-ugarskog pitanja pa je dolazilo do osnivanja podstranaka.¹⁵⁸ Treba spomenuti podatak da na ovome Saboru nisu sudjelovali predstavnici Dalmacije što je bio pokazatelj razjedinjenosti unutar Trojedne

¹⁵⁴ Sršan, „Povratak ustavnog poretka 1860.“, 7.

¹⁵⁵ Heka, „Karoly Dragutin Khuen Héderváry i Hrvati“, 1074.

¹⁵⁶ Ivana Horbec, Maja Matasović, Vlasta Švoger, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj: zakonodavni okvir*, (Zagreb, Hrvatska povjesnica, 2017), 44.

¹⁵⁷ Petar Korunić, "Hrvatska državopravna tradicija i »Adressa« Hrvatskog sabora 1861. godine ." *Časopis za suvremenu povijest* 27, (1995), 247.-250.

¹⁵⁸ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 14.

Kraljevine, ali jesu zastupnici Vojne krajine (no dolaze tek negdje na sredini zasjedanja Sabora).¹⁵⁹ Kako car ni Beč nisu vidjeli daljnji tijek i povoljan razvoj ovog sabora, on je raspušten 22. studenoga 1861. godine.¹⁶⁰

7.3. BISKUP JOSIP JURAJ STROSSMAYER – KULTURNI MECENA I POLITIČAR

Josip Juraj Strossmayer¹⁶¹ rođen je 1815. godine u Osijeku, a dan danas slovi kao najznačajniji političar druge polovice 19. stoljeća u Hrvatskoj. Prvenstveno, njegova je uloga bila svećenička, a tek onda politička. Njegova politička uloga značajnija je nakon 1860. godine, no i prethodne godine svakako su obilježene politikom. Naime, Strossmayer je preporodna razdoblja (četrdesete godine 19. stoljeća) proveo u Pešti i Beču, kao i svoju svećeničku naobrazbu. Upravo to što je obrazovan izvan Hrvatske, dovelo je do toga da se njegovi vidici prošire, a pogotovo oni o spoznaji južnoslavenskih naroda koje je preuzeo od Slovaka Jana Kollára. Biskupska funkcija dodijeljena mu je 1849. godine za područje đakovačko-srijemske biskupije. Njegov ulazak u politiku dogodio se usporedno s prestankom Bachova apsolutizma osnovavši Narodnu stranku i bio njezinim predsjednikom sve do 1873., kada odlazi iz političkog života, ali neformalno. Njegove sfere interesa bile su političke koncepcije etničkog i političkog hrvatstva, a to se najbolje ogleda u činjenici da je stalno rabio ime Hrvatska, kao i Hrvati kada bi govorio o Hrvatima kao političkom narodu. Glavnim je problemom smatrao spor političkih odnosa u Srednjoj Europi, kao i odluke Hrvatskoga sabora o ulasku u Austro-Ugarsku Monarhiju. Tako se on javno suprotstavio uvođenju dualizma i nagodbi u jednom posjetu caru Franji Josipu I. 1867. godine. Često se to u spisima spominje kao „propast Strossmayerove politike.“¹⁶² Strossmayer je imao još jedan naum kojim je htio ekumenizirati kršćanstvo. Dakle, kao biskup htio je približiti katoličku i pravoslavnu vjeroispovijest što je prije svega imalo političku funkciju. O ujedinjenju pisao je svome prijatelju i svećeniku Franji Račkom krajem 1880-ih godina. Glavnom idejom bilo je potpisivanje Konkordata Svete stolice, crkava u Crnoj Gori, Srbiji i Rusiji.¹⁶³

Strossmayer je tijekom svoga boravka u Carevinskom vijeću i u bečkom Augustineumu koristio sve prilike za govore i rasprave o ujedinjenju Hrvatske s ostalim zemljama i

¹⁵⁹ Sršan, „Povratak ustavnog poretka 1860.“, 6.

¹⁶⁰ *Isto*, 8.

¹⁶¹ Josip Juraj Strossmayer bio je đakovačko-osječki biskup, srijemski biskup i bosanski biskup (čije je sjedište bilo u Đakovu).

¹⁶² Stančić, „Josip Juraj Strossmayer u hrvatskoj politici“, 11.

¹⁶³ Tom je prilikom Strossmayer poslao dokument ruskoj vladi (1876.) u kojemu je tražio sklapanje konkordata s Rusijom kako bi se odagnala francuska i njemačka prevlast u Europi, a što bi na koncu donijelo Rusiji prednost u europskoj politici.

osamostaljenje hrvatskog jezika. O tome je bilo govora i na Banskoj konferenciji, kao i Hrvatskom saboru 1860. i 1861. godine. Osim političkog djelovanja, Strossmayer je bio mecenom svoga vremena, što se najbolje vidi u osnivanju i financijskoj potpori Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu.¹⁶⁴ Često je donirao novac za otvaranje knjižnica i čitaonica na području današnje Hrvatske (a često bio i sam korisnik istih)¹⁶⁵, a primjer je osječka Narodna čitaonica otvorena u travnju 1862. godine.¹⁶⁶ Sa svojih 86 godina odlučuje donirati oko 10 000 forinti kako bi potpomogao gradnju konkatedrale u Osijeku. Nakon trideset godina pregovora oko gradnje osječke konkatedrale, njezina gradnja započinje 1894. godine, a završava se svega pet godina kasnije, odnosno 1899. Posvećenje je bilo u svibnju 1900. godine zajedno s pedesetogodišnjicom njegova biskupovanja, a dan danas predstavlja kao simbol grada Osijeka i njezinu turističku žilu kucavicu. Novac koji je imao, donirao je za uređenja i obnove marijanskih svetišta u Ilači, Aljmašu i Tekijama (okolica Petrovaradina).¹⁶⁷ Spomenuta Galerija slika koja je nastala nešto nakon otvorenja JAZU, također je financirana iz Strossmayerove zaklade doniravši čak četvrtinu cjelokupnog iznosa vrijednosti Galerije. Zbog njega je Galerija slika 1884. dobila veliku zbirku sa 250 umjetnina, mahom slika, a on tada drži i svoj posljednji značajniji govor. Doprinos kulturi dobiva dodatan zamah kada 1873. počinje s izdavanjem časopisa *Glasnika biskupije bosanske i sriemske* i 1881. otvara prvu đakovačku tiskaru čime je dodatno unaprijeđen razvoj novinarstva na području Slavonije.¹⁶⁸

Strossmayerovo djelovanje u politici može se pratiti od vremena Hrvatskog narodnog preporoda, ali dublji ulazak u saborsku politiku događa se tijekom 1860. godine i osnivanja samostalne stranke, ali i djelovanja na Prvom vatikanskom koncilu (1869./1870.).¹⁶⁹ Njegove glavne ideje bile su *hrvatstvo*, *slavenstvo* i *južnoslavenstvo* koje su nastale nakon 1848. godine. Kroz politički je život nastojao ukazati na nacionalni identitet, kao i jezik u čitavoj Trojednoj Kraljevini, pri tome stalno naglašavajući ideju ujedinjenja hrvatskih zemalja. Baveći se politikom, utjecao je na brojne ideje donesene na saborskim zastupanjima, ali je sa svojom Narodnom strankom pokušao urediti odnose s Monarhijom i urediti položaj čitave Trojedne Kraljevine unutar iste. Svega dvanaest godina kasnije kada je prihvatio legijsko članstvo u

¹⁶⁴ Stana Vukovac, "Josip Juraj Strossmayer veliki župan i zastupnik u Hrvatskom saboru." *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 23 (2007), 129.-133.

¹⁶⁵ Strossmayer je bio član čitaonice u Rijeci, Kraljevici i u Istri.

¹⁶⁶ Stana Vukovac, „Josip Juraj Strossmayer veliki župan i zastupnik u Hrvatskom saboru". 154.

¹⁶⁷ Novac je dolazio uglavnom od rane modernizacije poljoprivrede kao i velikih biskupskih posjeda i šuma. (Biočić, *Svećenici u politici*, 239.)

¹⁶⁸ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 405.

¹⁶⁹ Tadija Smičiklas bavio se njegovim djelovanjem na Prvom vatikanskom saboru/koncilu gdje se osvrće na njegov najpoznatiji govor koji se ticao papine nepogrešivosti. Dugi Strossmayerovi govori daleko su odjekivali pa su se za njega počeli zanimati američki i europski političari. Ujedno, tada je izglasana dogma kojom se potvrđuje papina nepogrešivost.

Saboru za razgovor o nagodbi, povukao se iz političkog života Hrvatske jer nije bio zadovoljan daljnjim pregovorima o reviziji, a koja se dogodila svega godinu dana kasnije.¹⁷⁰

Međutim, ideje hrvatstva i pripadnosti južnim Slavenima za Strossmayera je predstavljalo temelj hrvatskog identiteta budući da je to vidio kao odvajanje od neslavenskih naroda (npr. Mađara, Talijana i Nijemaca) te tako samo potvrđivao ideju stvaranja jedinstvene države unutar Monarhije. Smatrajući da su Hrvati, Srbi, Slovenci i Bugari jedinstven narod, često je za njih upotrebljavao naziv „jugoslavenski, južnoslavenski ili Slaveni na jugu,“ a takvim je nazivima često oslovljavao kulturne i svjetovne institucije na području kraljevine.¹⁷¹ Brojni događaji tijekom dolaska bana Khuen-Héderváryja podržala je Narodna stranka, ali ne i biskup Strossmayer budući da se on tada već povukao s političke scene. Iako povučen, on i dalje latentno djeluje u politici potpomažući svoju novu Neodvisnu narodnu stranku i zagovarajući rješenje istočnoga pitanja. Shrvan smrću svojega prijatelja Franje Račkog, potpuno nestaje iz političkog, ali i javnog života 1894. godine.¹⁷²

Tijekom života postao je počasnim članom peštanskog sveučilišta (1858.), ljubljanskog gimnazijskog društva (1867.) i drugih institucija kako hrvatskih i srpskih, tako i europskih. Danas, u Pragu i Sofiji, postoje ulice koje nose njegovo ime, ali i institucije kao što je Sveučilište u Osijeku i Galerija HAZU-a, kao i brojne nagrade. Josip Juraj Strossmayer umire nakon pedeset i pet godina biskupovanja uslijed kratke bolesti u đakovačkom biskupskom dvoru u dobi od devedeset godina (8. travnja 1905.).¹⁷³

¹⁷⁰ Stančić, „Biskup Strossmayer u politici“, 16.-19.

¹⁷¹ Potrebno je spomenuti kako, iako je smatrao da su Srbi i Hrvati jugoslavenski narodi, odvajao je ta dva naroda, ali ne i po pitanju jezika. Njega je, pak, smatrao zajedničkim. (Stančić, *Biskup Strossmayer u politici*, 20.)

¹⁷² *Isto*, 21.-25.

¹⁷³ Biočić, *Svećenici u politici*, 239.-240.

7.4. KATOLIČKA POLITIKA U DALMACIJI

Dalmacija je bila pod austrijskom upravom, a zbog lošeg gospodarskog stanja slovila je kao najzaostalija pokrajina.¹⁷⁴ Politički gledano, primorska Dalmacija bila je autonomaška i protalijanska, dok je unutarinja bila za sjedinjenje s ostatkom Hrvatske. Iako slabije prisutno na javnoj političkoj sceni, dalmatinski su političari imali veću političku moć i ulogu nego li banski političari. Moćnost dalmatinskog klera pripisivala se činjenici da oni nisu bili toliko opstruirani od strane vladajućih, a što je npr. bio slučaj u kopnenom dijelu kraljevine. Narod je u Dalmaciji na kler gledao kao na svoga zaštitnika, stoga je na kleru bila velika odgovornost, ali isto tako kler je sve više pokušavao kroz kulturne i političke prilike, unaprijediti život svojih sugrađana. Liberalne su ideje, stoga, dolazile mnogo brže nego u Bansku Hrvatsku jer je kler bio relativno širokih razmišljanja, nije imao nikakvu vanjsku političku prisilu i svećenici su se, pretežito, obrazovali u Italiji.¹⁷⁵

Obnova ustavnosti događa se usporedno kao i u ostatku kraljevine, oko 1860. godine. Splitski gradonačelnik Antonio Bajamonti dao je prijedlog da se na području Dalmacije sazove sabor što je i učinjeno u travnju 1861. Narodna je stranka i na području Dalmacije imala glavnu riječ, a svoje misli počinje širiti preko novina *Il Nazionale* kojeg je uređivao Natko Nodilo. Ipak, Dalmatinski je sabor potrajao svega tri godine nakon čega se raspušta jer se većina zastupnika - autonomaša okrenula Schmerlingovoj politici i stvara se Liberalna unija čiji je zadatak bio očuvanje talijanskog jezika (ta je unija ukinuta već 1866. godine). Obnova sabora događa se 1870. kada 24 mandata dobivaju narodnjaci, a 16 autonomaši. Godine koje će uslijediti (do 1890.-ih) itekako su prožete nemirima među dvije najjače stranke, ali i ulaskom Srba u Sabor.¹⁷⁶

Prvi svećenik koji se istaknuo po pitanju politike u Dalmaciji jest don Juraj Biankini, odnosno bivši pripadnik Narodne stranke¹⁷⁷ (a u to je vrijeme vođom stranke bio dr. Miho Klaić) koji je zbog nezadovoljštine osnovao Hrvatski klub (ponekad nazvan i Hrvatski klub Biankini), to jest klub koji je promicao radikalne političke ciljeve. Njegovom inicijativom, a Supilovom, Prodanovom i Trumbićevom realizacijom dolazi do stvaranja dalmatinske Stranke prava u kolovozu 1894. godine, a kojoj se na koncu priključuje i Biankinijev klub. No, nevolje

¹⁷⁴Također, gospodarsko stanje se dodatno pogoršava uvođenjem talijanske vinske klauzule koja je dodatno oštetila dalmatinske poljoprivrednike, ali i raselila Hrvate po svijetu. (Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 542.)

¹⁷⁵ Krišto, *Prešućena povijest*, 103.

¹⁷⁶Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 500.-503.

¹⁷⁷ Narodna stranka u Dalmaciji 1889. mijenja ime u Narodna hrvatska stranka. (Skupina autora, *Povijest hrvatskoga naroda od 1860. do 1914.*, 166.)

u stranci javljaju se kada dolazi do podjele članova na mlađu i stariju inteligenciju što je dovelo do malih nesuglasica. Stranka prava, najjačom strankom ostaje na sceni sve do Prvoga svjetskoga rata, pa će se u ostatku poglavlja opisati dva najznačajnija klerikalna pravaša.¹⁷⁸

7.4.1. Mihovil Pavlinović

U unutrašnjosti Dalmacije djelovao je svećenik Mihovil Pavlinović (1831.-1887.). Krišto navodi kako on, iako svećenik, nije dao da mu katolicizam bitno mijenja ideološke ciljeve. Za uspjeh neke države, tvrdio je, treba pravedno urediti državu i osloboditi Crkvu, u skladu s time, zalagao se za slogu pravoslavnih i katoličkih laika. Iako je dolazio iz Stranke prava, pogrešno je tumačiti da je zagovarao (jugo)slovinstvo jer je njegovo shvaćanje (jugo)slovinstva prvenstveno imalo ideju ujedinjenja svih hrvatskih zemalja. Zbog svojih širokournih stavova, doprinio je da se u Dalmaciji Stranka prava izdigne na vrh političke piramide. Ipak, iako je zagovarao pozitivan stav sloge pravoslavaca i katolika, to se nije odražavalo i na etnicitet Srba koje je priznao kao politički narod samo u Srbiji, a u Hrvatskoj su bili isključivo etničkim narodom. Stranka prava u Hrvatskoj razlikovala se od one u Dalmaciji jer dalmatinski izdanak uopće nije potezao pitanje Hrvatske izvan Monarhije.¹⁷⁹ Juraj Biankini je prema njegovim napucima uređivao *Narodni list*, a iza njih i ovoga lista, stajali su samo svećenici. Nakon gubitka na izborima 1884., Pavlinović ne miruje, pa i dalje promiče protunarodnjačku politiku. Političkim ekstremizmom, 1887. počinje gubiti podršku javnosti i ostalih svećenika. Pavlinović je bio i oštar zagovornik hrvatskoga jezika u školama i upravi, čime je zaslužio potporu svih Hrvata. Ostvarenost uvođenja hrvatskoga jezika u svim upravama dogodilo se 1883. godine. Također, podložan utjecajima koji su se događali u Bosni i Hercegovini tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća, počinje promišljati o ideju pravaštva. Zbog stava o etnicitetu Srba, ulazi u konflikt sa Savom Bjelanovićem (vođom Srpske stranke) koji je branio Srbe tijekom narodnog preporoda u Dalmaciji napominjući kako su Srbi radili za ujedinjenje hrvatskih zemalja.¹⁸⁰

Mihovil Pavlinović je osim svećeničke i političke uloge, imao i onu prosvjetnu gdje je kroz mnoge časopise i listove promicao hrvatske samostalne ideje, političke poglede i dalmatinske kronike. Uglavnom se radilo o suradnji sa časopisima kao što su *Iskra*, *La*

¹⁷⁸ Isto, 508.

¹⁷⁹ Krišto, *Prešućena povijest*, 105.

¹⁸⁰ Skupina autora, *Povijest hrvatskoga naroda od 1860. do 1914.*, 166.-169.

Dalmazia cattolica (Katolička Dalmacija), *Obzor*, *Pozor* i *Zatočnik*. Surađivao je s JAZU gdje im je predao oko 5000 riječi za njihov *Rječnik*.¹⁸¹

7.4.2. Ivo Prodan

Osim Pavlinovića, pravašem u Dalmaciji bio je i svećenik Ivo Prodan (1852.-1933.). Prodanovo uključivanje u politiku događa se skupa s izborima za Dalmatinski sabor 1883. godine. Prvotno je svoju potporu vidio u najjačoj Narodnoj stranci, ali je izgubio. Drugi pokušaj bio je također na izboru za sabor (1901.), ali je ovaj puta uspio ući kao zastupnik. Bavio se, osim politikom, uredništvom pa je tako od 1877. uređivao *Katoličku Dalmaciju*.¹⁸² Kroz ovaj je časopis pokušavao odagnati liberalne ideje, a poticati klerikalizam. Časopis je uređivan po Pavlinovićevim i pravaškim stavovima. Osim njega, uređivao je i *Hrvatsku Krunu*, glasilo pravaške stranke, a kasnije glavno glasilo Čiste stranke prava. Izdaje svoj politički program 1884. godine, a moto kojim se koristio bio je „Najprije Bog, najprije vjera, pa domovina.“¹⁸³ Prodan je tako zbog svojih stavova privukao mnoge svećenike¹⁸⁴ i laike pa je osnovao svoju političku grupaciju koja je potrajala od 1883. do 1894. godine. Razlika njega i Pavlinovića jest što je Pavlinović, iako pravaš, zagovarao drugačiju politiku nego ostali pravaši (Hrvatska u okviru Monarhije), nego je to činio Prodan koji se ipak pozivao na Starčevićeve romantičarske ideje. Zbog neslaganja s pravaškom ideologijom kakvu je promovirao Pavlinović, 1898. Prodan osniva svoju Čistu stranku prava koja je do 1901. postala jaka i neovisna, odnosno, nije ulazila u sukobe s matičnom Strankom prava.¹⁸⁵

¹⁸¹ „Pavlinović, Mihovil“ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Pristup ostvaren 9. VI. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47155>

¹⁸² *Katolička Dalmacija* ili *La Dalmatia cattolica* prvotno su izlazile isključivo na talijanskom, ali od 1881. počinju izlaziti samo na hrvatskome jeziku.

¹⁸³ Skupina autora, *Povijest hrvatskoga naroda od 1860. do 1914.*, 168.

¹⁸⁴ Uglavnom se radilo o mlađim svećenicima u unutrašnjosti Dalmacije.

¹⁸⁵ Skupina autora, *Povijest hrvatskoga naroda od 1860. do 1914.*, 174.-178.

7.5. JURAJ DOBRILA I ISTARSKA POLITIKA

Po pitanju gospodarskog napretka hrvatskih zemalja, Istra je prednjačila jer je imala vrlo razvijenu i glavnu austrijsku luku Trst. Istarski svećenici odigrali su vrlo važnu ulogu u promicanju kulturnog i narodnog života, osobito po pitanju jezika. Narodnim predstavnicima u razdoblju nakon 1860. godine bili su Matko Laginja, Matko Mandić i Vjekoslav Spinčić, a koji su svoju naobrazbu stekli u Senju i Rijeci. Pravaštvo je bilo prisutno na istarskom poluotoku, ali je ono bilo prilagođeno tamošnjoj situaciji, baš kao i u Dalmaciji. Zbog austrijsko-talijanske opasnosti po pitanju političkog utjecaja, istarski se političari spajaju sa slovenskima pa 1883. nastaje Hrvatsko-slovenski klub. Oni su svoje štitili pod palicom Narodne stranke, osobito po pitanju hrvatskoga jezika.¹⁸⁶ Još tijekom pedesetih godina 19. stoljeća u Istri je za porečko-pulskog biskupa izabran Juraj Dobrila, a koji je sve do svoje smrti 1882. bio vodećom istarskom osobom katoličke politike.¹⁸⁷ Po njegovoj smrti, u Istri dolazi do novog sloja preporoditelja koji su imali jasniji, pozitivniji stav o sjedinjenju s ostatkom Hrvatske. Ipak, i dalje je sva pozornost do HKP-a na rješavanju nacionalnog pitanja, a ono je većinom bilo u rukama istarskog klera.¹⁸⁸ Do Prvoga svjetskoga rada u Istri je došlo do podjele na liberalne i konzervativne političare što je otežavalo rad svih institucija, pa tako i vjerskih.¹⁸⁹

Juraj Dobrila (1812.-1882.) bio je porečko-pulski biskup od 1857. godine (i trsatsko-gorički biskup), a svoje je imenovanje biskupom doživio kao „dar s neba“, kako to opisuje Trogrlić. Godinu dana nakon imenovanja biskupom, on drži prvi govor na hrvatskome jeziku na jednom župnom događaju u istarskom mjestu Svetvinčentu, a za to je dobio osude pojedinih svećenika. Jedan je od utemeljitelja Bratovštine hrvatskih ljudi u Istri (1874., Kastav). Bratovština je pomagala siromašnim hrvatskim đacima s područja Istre, a dodjeljivali su im i stipendije. Još prije imenovanja biskupom, Juraj Dobrila izdao je 1854. svoj molitvenik *Otče, budi volja tvoja*. Iako na prvu djeluje da se radi o običnom skupu molitava, on to nikako nije bio. Naime, riječ je o molitveniku koji je odigrao veliku ulogu u širenju nacionalne svijetu upravo iz razloga jer je pisan hrvatskim jezikom. Nadalje, bavio se izdavanjem kalendara *Istran* (1869.), kao i pokretanjem novina koje su ostavile neminovnu ulogu na političko-kulturnoj sceni – *Naša sloga*.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Krišto, *Prešućena povijest*, 106.-107.

¹⁸⁷ Stipan Trogrlić, *Katolička crkva u Istri : nacionalno-političke i idejne podjele (1880.-1914.)*, (Pula: C.A. S. H., 2006), 99.

¹⁸⁸ Stipan Trogrlić. „Istra između klerikalizma i liberalizma (Kraj 19. i početak 20. stoljeća).“ *Društvena istraživanja* 2, (1993), 662.

¹⁸⁹ Mihovil Dabo, „Politička djelatnost Jurja Dobrile“ (Doktorska disertacija, Hrvatski studiji, 2013), 203.

¹⁹⁰ Stipan Trogrlić. "Katolička crkva u Istri i hrvatsko-talijanski nacionalno-politički sporovi i sukobi 1861.-1907." *Riječki teološki časopis* 53 (2019), 73.-75.

Dobrilino političko djelovanje započinje 1861. kada postaje član Istarskog sabora gdje je do 1866. bio zastupnikom i oštrim zagovarateljem političkih, vjerskih i nacionalnih ideja punih pedeset godina. Nije se plašio liberalizma, a neke njegove dijelove je i prihvaćao. Osobit utjecaj liberalizma događa se kada je postao tršćanskim biskupom (1875.-1882.) jer se u to vrijeme u Trstu počinje s jačim sekularizacijskim procesima. U skladu s time, u Trstu se nedjeljom „zaboravlja“ održati misa, a odziv mladih sjemeništara bio je minimalan. Kada je 1875. postao tršćansko-koparskim biskupom, započela je njegova sklonost ultramontanizmu, odnosno pokretu koji je nastao u 19. stoljeću u srednjoj Europi, a zagovara papinski kult ličnosti.¹⁹¹ Zasjedao je i na Carevinskom vijeću, ali je zbog velikog broja zastupnika često šutio i nije mogao doći „do riječi,“ ipak u svojim je zapisima sa sjednica ostavio vrijedne hvale podatke o stanju u monarhiji tada. Dobrila se, ipak, po pisanju Dabe, bolje snašao kao prosvjetitelj i socijalni djelatnik nego kao svećenik, a razlog tomu je što je imao više osjećaja za ljudske potrebe na istarskom poluotoku nego što je bio utjecajnim govornikom i političarem. Taj osjet za potrebite dobio je kada je kao biskup počeo obilaziti ruralne krajeve Istre uvidjevši stvarno stanje stvari. Na neki je način bio i misionarom svoga doba jer je kanonskim vizitacijama produhovljavao istarski narod.¹⁹²

¹⁹¹ Trogrlić, *Katolička crkva u Istri*, 103.-105.

¹⁹² Dabo, „Politička djelatnost Jurja Dobrile“, 205.-207.

8. PRVI HRVATSKI KATOLIČKI KONGRES

Upravo zbog opadanja crkvenog ugleda i liberalnih utjecaja koji su obuhvatili područje Trojedne Kraljevine, Katolička crkva u Hrvatskoj odlučuje intervenirati sazavši jedinstven kongres u jesen 1900. godine. Gotovo svi autori koji pišu o ovom događaju, tumače kako se taj dan „dočekivao kao nijedan do tada“, što zbog same ideje kongresa, kao i zbog slavljenja početka 20. stoljeća, ali napominjući kako je kongres bio „tipično devetnaestostoljetni.“¹⁹³ Banac tvrdi da je tijekom tri dana kongresa bilo oko pet tisuća ljudi što je još jedan dokaz veličine ovoga događaja.¹⁹⁴

Krišto u svojim knjigama o Katoličkoj crkvi tumači kako je do ovoga kongresa došlo poslije dugogodišnje dijagnoze vjerskog indiferentizma, uvođenja liberalnih građanskih ideja i ograničavanja slobode crkvene institucije. Sve te teze počele su se širiti u novinama i časopisima koje su uređivali sami katolički svećenici, npr. *Katolički list* o kojemu će biti govora kasnije. No, literatura ne može točno odrediti čija je bila ideja sazivanja kongresa jer se među vjerskim ljudima često pričalo o tome i više je osoba koje su naglašavale takvu ideju. Ipak, postoji zapis da je nekolicina svećenika skupa sa Stjepanom Korenićem potkraj 1899. godine predložila ideju kongresa na jednom od crkvenih sastanaka.¹⁹⁵ Glavnim se, pak, domaćinom sastanka smatrao nadbiskup Juraj Posilović,¹⁹⁶ budući da se čitav kongres održavao u zagrebačkoj nadbiskupiji. Među vodećima bio je krčki biskup Antun Mahnić koji je ovaj kongres vidio kao priliku za obnovu vjerske prakse i buđenje katoličkog života. Glavnim odbornicima sastanka bili su: predsjednik Pavao Gugler, prvi dopredsjednik Ivan Krapac, narodni zastupnik i drugi dopredsjednik Šandor plemeniti Bresztyenszky. Od ostalih svećenika tu su bili još i Antun Bauer, Gustav Baron, Fran Vrbetić, Tadija Smičiklas, Andrija Jagetić i drugi. Prije samog sastanka koji se održao u rujnu, bila su dva manja koja su se održala u siječnju i veljači 1900. godine na kojima su doneseni zaključci i prijedlozi tema o kojima će se razgovarati na kongresu od kojih su prihvaćene sve, samo je prva bila problematična.¹⁹⁷

¹⁹³ Krišto, *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945.*, 20.

¹⁹⁴ Banac, *Hrvati i Crkva*, 39.

¹⁹⁵ Također, Krišto ovdje prema navodima Stjepan Korenića (urednik Katoličkog lista), tvrdi da je on bio inicijatorom katoličkog kongresa. Ipak, komunistički spisatelji kasnije tumače da je inicijatorom bio vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler.

¹⁹⁶ Juraj Posilović (1834.-1914.), bio je zagrebačkim nadbiskupom od 1894. do 1914. godine.

¹⁹⁷ Ta prva točka koja glasi „O teritorijalnom pitanju Sv. Stolice i glagoljici“ bila je problematičnom jer su bili doista zamršeni odnosi politički i crkvenih pitanja, jer se radilo o nejednakim interesima nadređenih i jer su poneki biskupi smatrali to nebitnim. Tako je ta točka i skinuta s dnevnog reda i preimenovana u „O seoskim blagajnicama.“ (Krišto, *Prešućena povijest*, 160.)

Redom su to: „1. O teritorijalnom pitanju Svete Stolice i glagoljici (O seoskim blagajnicama); 2. O katoličkom životu; 3. O karitativnim društvima; 4. O odnosu države i Crkve; 5. O socijalnom pitanju; 6. O katoličkom tisku; 7. O odgoju; 8. O crkvenoj umjetnosti; 9. O lijepoj knjizi.“¹⁹⁸

Osim dva manja sastanka održana u zimu 1900., značajni su još poneki događaji koji su prethodili kongresu, a bilo je to jubilarno izdanje *Katoličkog lista* u travnju.¹⁹⁹ Papa je tada zahvalio Koreniću za doprinos crkvenoj misli i aktivnostima u Hrvatskoj. Također, ljeto 1900. bilo je obilježeno Korenićevim člancima u spomenutom listu u kojima je pobliže objasnio ulogu nadolazećega kongresa. U njima je, između ostaloga, pozivao hrvatski narod na jačanje vjere, na „moralno djelovanje jer je ono jedini put ka ostvarenju interesa u domovini“, ali je kritizirao rascjepkani politički život. Njegovi članci i objave o kongresu, nisu imali većih protivnika, tek je tu nešto malo reagirala Srpska samostalna stranka koja je govorila kako ban Khuen-Héderváry pruža preveliku podršku pokretu. Podržavajuće natpise o kongresu imao je vodeći list *Obzor* koji je govorio kako se narod napokon budi i da je ovo jedan od pokreta za afirmaciju hrvatske individualnosti, baš kao i list *Hrvatska domovina*. Oštrij pristup pružili su frankovci osuđujući čitavu svrhu i smisao kongresa.²⁰⁰

Početak kongresa smatrao se 3. rujna 1900. godine, a održao se u prostorijama zgrade zagrebačkog Sveučilišta, dok su svečane sjednice bile u prostorijama Hrvatskog Sokola.²⁰¹ Nakon svete mise u zagrebačkoj katedrali, svi su se uputili u Hrvatski Sokol gdje je kongres svečano otvoren, otvorivši ga zagrebački biskup Juraj Posilović. Na prvom danu sastanka sva je pažnja bila usmjerena prema Strossmayeru koji je tada bio u kasnim osamdesetim godinama, ali je i dalje zagovarao svoje ideje i, ono najbitnije, bolji položaj žena unutar Katoličke crkve čime je dao novu dimenziju kako ovoga kongresa, tako i daljnjeg razvoja crkvenoga života. Ujedno, govorom biskupa Strossmayera i završnom riječju Posilovića, završen je prvi dan sastanka. Nešto aktivniji, bio je drugi dan kada se razgovaralo o zadanim temama prema sekcijama. Za ovaj rad, najbitnija je točka „O odnosu države i Crkve“ čiji je voditelj sekcije bio

¹⁹⁸ Krišto, *Prešućena povijest*, 159.

¹⁹⁹ Zapravo je Katolički list svoju pedesetu godišnjicu trebao održati 1899., ali je to ostavljeno za 1900. zbog najavljenog kongresa.

²⁰⁰ Strecha, *Katoličko hrvatstvo*, 129.-137.

²⁰¹ Sokol jest pokret tjelovježbe koji se javlja u slavenskim zemljama 19. stoljeća. Pokret su vodile osobe višega građanstva koji su se na neki način protivili odnarođivanju i tako se zauzimali za veća slavenska prava unutar Monarhije. Konkretno, Hrvatski je Sokol osnovan u Zagrebu 1874. godine s prvim učiteljem tjelovježbe F.M. Singerom. Kasnije je Sokol imao i druge sekcije kao što su kazališne, glazbene i dramske. („Hrvatski sokol“, Hrvatska enciklopedija, Pristup ostvaren: 19. V. 2021.)

pravnik Šandor (Aleksandar) Bresztyenszky.²⁰² Točke o kojima se ovdje raspravljalo odnosile su se na materijalizam, racionalizam i katoličko gledanje pri čemu je on zaključio da se materijalizam može tumačiti kao „postupni otklon od Boga i duhovnosti, a pristup materiji i fizičkom uzdržavanju.“ Kod racionalizma, Bresztyenszky je ustanovio da se za harmoniju društva, država trebala *pobožanstveniti*, odnosno djelovati u skladu s vjerom. Katoličko stajalište, prema njemu, je jedino sposobno urediti ljudski život, odnosno otkloniti probleme države. Tada se usprotivio ideji odvajanja Crkve od države, kao i ideji asistencije države u rješavanju crkvenih pitanja.²⁰³ Po pitanju ove točke došlo je do najvećih tenzija na kongresu budući da je oštru kritiku o odnosu Crkve i države pružio vrhbosanski nadbiskup Stadler. Naglasio je kako Crkva i država trebaju djelovati povezano i simultano, ali je njegov prijedlog odbijen. Točka o odgoju jedna je od bitnijih jer se njome tražila ponovna nadležnost Katoličke crkve nad pučkim školama. Zagovarali su to da odgoj i nastava trebaju biti upoznavanje djeteta s kršćanskim učenjem i kršćanskim svjetonazorom. Rezoluciju o kršćanskom odgoju vodio je Josip Turić, a gotovo je čitava bila usmjerena ka kršćanskom djelovanju u školstvu i odgojnom procesu. Smatrao je da djetetu treba pučka škola kako bi se razvio u „pobožnu, moralnu i istinski karakternu osobu.“ Ipak, treba naglasiti kako Turić nije bio za potpuno podlijevanje škole Crkvi, a to dokazuje i njegovo slaganje s Hartmannom koji je govorio kako se odgoj prelijeva iz obitelji u školu, ali da on mora biti neovisan i drugačiji van i unutar Crkve.²⁰⁴

Katolička literatura i njezino izdavaštvo također su komentirani na ovome kongresu, a tu sekciju vodio je Ivan Ružić. U ovoj je sekciji bilo mnogo toga za reći budući da je katolički tisak doživio svoja promaknuća upravo na prijelazu stoljeća, ali je Ružić odmah na početku sastanka rekao „problem katoličkog tiska postavlja se kao reakcije na širenje onoga bezvjerskog.“ Dakle, osim što se komentirao vjerski, komentirao se i politički, državni tisak koji je, prema svećenicima, bio poguban za sve sfere društvenoga života i uz to nije ni rješavao tekuće probleme. U raspravi su isticane novine *Sloboda* koje su širile protuvjersku propagandu. Nadalje, spominje se još jedna točka u kojoj stoji da se puku nakon mise treba tumačiti vjerski tisak što je među prisutnima izazvalo pogrdne reakcije. Ovaj je dio sadržavao ideju stvaranja novog katoličkog političkog tiska, a toj se ideji suprotstavio Stjepan Korenić koji je rekao kako bi pokretanje jednoga takvoga tiska doprinijelo srozavanju klerikalnog ugleda „na radost

²⁰²Šandor ili Aleksandar Bresztyenszky bio je hrvatskim piscem i političarem s doktoratom iz prava. Njegovo političko usmjerenje bilo je promađarsko pa je bio dijelom unionista. Zalagao se za sjedinjenje Stranke prava i neodvisnjaka. Pisao je o pravnim stvarima, ali i o kulturno-političkim prilikama na području Hrvatske te je sudjelovao u pisanju austrijskih i mađarskih novina. („Bresztyenszky, Aleksandar“ Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Pristup ostvaren 17. V. 2021.)

²⁰³ Krišto, *Prešućena povijest*, 162.

²⁰⁴ Strecha, *Katoličko hrvatsvo*, 145.-146.

protivnika naših.“ Korenić se tada razišao u mišljenju sa svećenicima koji su podržavali ideju katoličkog političkog tiska, ali i osnivanja katoličke stranke.²⁰⁵

Najdulja točka bila je ona o socijalnim pitanjima vođena od strane Jurja Vrbanića.²⁰⁶ Pri ovome se prvenstveno misli na socijalnu nejednakost o čemu je govorio voditelj sekcije. Vrbanić je govorio kako se socijalna nejednakost stvara kao posljedica nedostatka početnog kapitala, hiperprodukcije što je onda na koncu uzrok smanjenosti plaća, kao i otpuštanje radnika. Vrbanić i suradnici smatraju da je izlaz iz nejednakosti – vjera. Vjera bi, prema njima, trebala biti sredstvo eliminacije nezadovoljstva nižeg sloja građanstva. Ovaj dio bio je doista kompliciran jer su se mišljenja svećenika ispreplitala budući da su neki bili za radnički pokret, a drugi oštro protiv njega. Oni koji nisu bili za to, naglašavali su ulogu majke u obitelji, radničkih prava, zdravstvenu zaštitu, mirovinsko osiguranje i slično. Važnu ulogu u društvu, prema klericima, imalo je seljaštvo jer je ono činilo gotovo 80% ukupnog stanovništva tadašnje Banske Hrvatske i Dalmacije. Smatrali su da je bitno držati seljaštvo visoko pozicioniranima jer su u njima vidjeli branitelje vjere, a posebnu rezoluciju o seljaštvu donio je don Frano Ivanišević. Zamjerku su uputili Židovima, aludirajući na to da su Židovi vođe radničkog pokreta i da je uvijek bitno što će oni reći ukoliko se nešto predlaže, a da se katolike nikad ne pita za mišljenje. Idući dan održana je druga svečana sjednica sa Josipom Stadlerom, a trećeg su dana predstavljani svi zaključci. Trećega su dana svi prisutni, upućeni na domjenak predvođeni ga nadbiskup Stadler gdje je slavodobitno nazdravio uz rečenicu „želim da se što prije Bosna i Hercegovina sjedini s materom zemljom“ te tako kongresu prvotno vjerskom, dao političku pozadinu. Govor o granicama Hrvatske dao je Šandor Bresztyenszky, opisujući ih kakvima jesu i danas, ali je dodao „i vrljetne bosanske ljepote.“²⁰⁷ Također, posljedica kongresa je i osnivanje dioničkog društva Hrvatske poljodjelske banke²⁰⁸ pod svećenikom Antunom Bauerom.²⁰⁹

O zaključku kongresa govori i sam Krišto navodeći kako je Prvi hrvatski katolički kongres „više imao simboličnu vrijednost nego stvarnu i djelotvornu.“ Smatra kako su već samim organiziranjem ovakvog događaja, dali vladajućem banu Khuenu-Hedervaryju uvid u to da je moć Katoličke crkve i dalje velika i utjecajna te da se ipak bave rješavanjem aktualnih socijalnih pitanja. Sve donesene rezolucije, objavljene su i dostupne široj čitalačkoj masi, međutim same rezolucije nisu u potpunosti provedene do kraja čime se smatra da zadaća

²⁰⁵ Krišto, *Prešućena povijest*, 169.-170.

²⁰⁶ Juraj Vrbanić bio je zagrebačkim pravnikom, a sve do svoje smrti 1929. bavio se ekonomskim poslovima u banci. Osim toga, radio je i u lokalnoj zajednici u Zagrebu. (Krišto, *Prešućena povijest*, 170.)

²⁰⁷ *Isto*, 170.-176.

²⁰⁸ Ova je banka djelovala prema europskoj banci Raiffesieniu, odnosno nudila je seljaku pomoć u vidu ulaganja u zemlju kao i zajam što je na koncu dovelo do osnivanja prvih hrvatskih seoskih zadruga.

²⁰⁹ Krišto, *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945.*, 23.

kongresa nije u potpunosti ispunjena. Ipak, rađanje Hrvatskog katoličkog pokreta s Antunom Mahnićem u godinama nakon kongresa, potvrdit će neke od donesenih rezolucija.²¹⁰

8.1. VRHBOSANSKI NADBISKUP DR. JOSIP STADLER

Jedan od aktera Prvog katoličkog kongresa jest vrhbosanski nadbiskup doktor Josip Stadler. Ovaj rođeni Slavonac, prvenstveno je bio teologom i profesorom na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu od 1874. do 1881. godine nakon čega biva dva puta dekanom. Nakon obavljanja dužnosti dekana, postavljen je na mjesto vrhbosanskog nadbiskupa 1881. godine gdje dvije godine kasnije pokreće časopis *Srce Isusovo* čiji se naziv mijenja 1893. u *Vrhbosna*.²¹¹ Osim zalaganja u nakladništvu, zalagao se i za odgoj i brigu mladih pa je otvorio gimnaziju i sjemenište u Travniku, sjemenište u Sarajevu, pomogao u vraćanju kateheta u škole, osnovao sirotište...²¹² Stadler je kroz djelovanje u hrvatskom tisku stalno pokušavao približiti Bosnu i Hercegovinu Hrvatskoj, o čemu svjedoče brojni članci u *Hrvatskom dnevniku*.²¹³ Osim na zbližavanju Hrvatske i BiH, radio je i na zbližavanju Katoličke i Pravoslavne crkve objedinjujući svoje ideje u časopisu *Balkan* koji je izlazio od 1896. do 1902. godine.

Stadlerovo zalaganje za djecu i mladež, samo je jedno od njegovih postignuća. Naime, došavši u Bosnu i Hercegovinu, on se pozabavio osnivanjem novih župa, a za svoje dvije godine službe, osnovao ih je četiri – redom su to: župa u Bosanskoj Dubici, župa u Maglaju, župa u Novoj Topoli i župa u Vrbanjci. Osim gradnje, financijski je potpomogao realiziranju ideja drugih župa koje su već bile osnovane, što je na kulturnom planu uvelike doprinijelo razvoju bosanskohercegovačkoga društva u kasnom 19. stoljeću. S obzirom da je stanje u Bosni i Hercegovini tijekom 19. stoljeća bilo izrazito burno zbog osmanskih prijevora, a da je kulturološki utjecaj uvelike djelovao na stanovništvo, Stadler se počinje ozbiljno zalagati za vjeronauk u župama. Tako već na početku svojega službovanja, od 1882. do 1883. uređuje odredbe kojima uvodi redoviti vjeronauk u svim župama po zagrebačkom katekizmu. Problem se nazirao u činjenici da su bosanska sela bila poprilično raštrkana, pa svećenici često nisu mogli doprijeti do sve djece. Rješenje problema našli su u poučavanju vjeronauka tijekom mise na propovijedi, tako su sva djeca mogla čuti Riječ Božju, kao i osnove vjeronauka. Ipak, to nije

²¹⁰ *Isto*, 180.-181.

²¹¹ „Stadler, Josip“ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 20. V. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57678>

²¹² Banac, *Hrvati i Crkva*, 45.

²¹³ Švoger i Turkalj, *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom 19. stoljeću“*, 546.

tako glatko prolazilo jer su se određeni župnici bunili kako ljudi na dolaze na misu, a drugi je, pak, razlog bio što su livanjski župnici rekli „kako je sramota poučavati tijekom mise.“²¹⁴

Uloga ovoga nadbiskupa u kreiranju i samom izlaganju na Prvom katoličkom kongresu je neminovno velika. Za njega se veže najpoznatiji govor izrečen 4. rujna 1900. godine, a koji je popraćen ovacijama od strane publike jer je svaka rečenica bila emotivno i nacionalistički nabijena. Najpoznatiji govor ujedno se pretvorio i u svečanu sjednicu, kako ju Krišto naziva, a izjedrila je mnoge zaključke. Jedan od zaključaka bio je ovaj: „svi okupljeni katolici ujedno su Hrvati (...)“ te da je katoličanstvo odlika svakog pravog Hrvata, naglašavajući potrebu Hrvata za katoličanstvom. Još jedan od zaključaka bio bi i da je potrebno njegovati Kristovu crkvu i vjeru općenito. Da je bitna osoba u ovome pokretu govori velika posjećenost njegovih govora kao i česte izjave „Živio Stadler! Živjela bosanska Hrvatska!“²¹⁵

²¹⁴ Anto Orlovac, "Dr. Josip Stadler – upravitelj banjalučke biskupije." *Croatia Christiana periodica* 8 (1984), 50.-55.

²¹⁵ Krišto, *Prešućena povijest*, 176.-179.

9. HRVATSKI KATOLIČKI POKRET (HKP)

Godina 1903. u povijesti Hrvatske ostala je zapamćena kao godina Narodnog pokreta u kojoj je hrvatski narod ustao protiv mađarizacije te tako otjerao Khuena-Héderváryja s banske časti, a doveo Teodora Pejačevića. Osim ovog događaja, došlo je do Hrvatskog katoličkog pokreta.²¹⁶ Hrvatski narod (osobito katolici, odnosno katolički kler skupa s katoličkim laicima) nakon 1900. godine i kongresa, počinje osjećati povezanost te na taj način počinju djelovati skupa, ne osjećajući više pritisak ugarske vlasti kao ranije. Krišto u tome naglašava kako je Crkva nakon 1900. itekako bila u povoljnom položaju jer je „oslušivala volju i želje građana“ i u skladu s time djelovala, što je na neki način okidač katoličkog pokreta. Uvertira svega bio je kongres i osnivanje tromjesečne revije *Hrvatska straža*²¹⁷ pod biskupom Mahnićem. Strecha, također smatra da je općeniti položaj Crkve u Hrvatskoj bio donekle zadovoljavajući jer se nisu provodili zakoni koji su se provodili u ostatku Europe (riječ je o *Zakonu o interkonfesionalnim odnosima*).²¹⁸ Ipak, Krišto ima oprečno mišljenje i smatra da je Crkva u vrijeme prelaska iz 19. u 20. stoljeće bila na meti političkih grupacija i da joj je to ugrozilo reputaciju te da je trebao ujediniti hrvatski kler kako bi postigli izvorni Kristov nauk. Uz to spominje kako je nakon kongresa, došlo do pojave klerikalizma, odnosno negativnog stava prema hrvatskim klericima i njihovom djelovanju u politici.²¹⁹

U literaturi se navodi da je zapravo HKP nastao kao reakcija na novi nauk – liberalizam i njegova popratnoga „slobodnoga“ društva. Crkva se i dalje smatrala veoma konzervativnom i nositeljem feudalizma – kako su to govorili liberali. Matijević HKP povezuje s prijašnjim katoličkim pokretima koji su nastali tijekom 19. stoljeća u Francuskoj, Italiji i Belgiji. Prethodni događaj jest Prvi hrvatski katolički kongres, ali i njegov glavni zaključak – laikat u životu Katoličke crkve, što je na koncu i temeljnim nositeljem samog pokreta u vidu organizacija đaštva.²²⁰

Program HKP-a iznesen je u nekoliko članaka *Hrvatske straže*, ali i tijekom posjete pape Pija X. 1904. godine koji mu je dao blagoslov za program i daljnji rad. Dakle, program je sadržavao iduće točke: zaštita vjere i prava Katoličke crkve, javni život u skladu s kršćanskim načelima, prava, slobode i samosvijest kod hrvatskog naroda, stvaranje društvenih organizacija

²¹⁶ U daljnjem tekstu – HKP.

²¹⁷ Hrvatska straža na početku je imala naziv Hrvatska straža za kršćansku prosvjetu, podnaslov Časopis namijenjen nauci i književnosti, a geslo “Predziđe kršćanstva” (Sinjeri, „Biskup Anton Mahnić i Hrvatski katolički pokret“, 557.)

²¹⁸ Mario Strecha, "Mi smo Hrvati i katolici...": Prvi hrvatski katolički kongres 1900. (Zagreb: Golden marketing, 2008.), 182.

²¹⁹ Krišto, *Prešućena povijest*, 180.

²²⁰ Matijević, „Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.-1919.)“, 120.-121.

i ostvarenje kršćanskog ideala demokracije.²²¹ Tijekom 1912. godine dolazi do niza problema čime se Mahnićev đачki pokret počeo povezivati s politikom, ali to je otklonjeno osnivanjem nestranačkog društva, nazvano Pijevo društvo čija je svrha bilo promicanje katoličke ideje putem tiska koje se zvalo *Jutro*, a glavnim urednikom bio je Oto Szlavik. Uvodni članak oslovljen je kao „Što hoćemo?“ gdje su zapisali sve svoje zahtjeve koje žele ispuniti – jedno od njih bilo je osnivanje katoličkog tiska kojeg bi svaki Hrvat mogao smatrati „svojim.“ Po pitanju politike rećeno je ovo: „Ako je list, koji je namijenjen zajedničkim interesima svih tih ljudi, ujedno stranaćki organ, ako makar samo i naginje više jednoj stranci, nego li drugoj, tad je jasno i prirodno da će ga svi oni katolici s nepovjerenjem uzimati u ruke, koji se s njegovim politićkim pravcem ne slažu, te će samo njegovo djelovanje na kulturnom i vjerskom polju ostati samo polovićno i nedotjerano.“ Dakle, mođe se zaključiti kako se *Jutro* ograđivalo od bilo kakve politike, ali je pokušalo riješiti sva pitanja putem društveno-kulturnog utjecaja. No, kako se mođe primijetiti, svi katolićki listovi bili su kamenom spoticanja u raspravama, što nije zaobišlo ni *Jutro* napadajući ga za besmislenost, kao i Pijevo društvo. Pijevo je društvo preuzelo (od Antuna Scholza) izdavanje dvotjednika *Prosvjeta* što je pozdravljeno od *Hrvatske strađe* uz pozitivne preporuke za taj list pa ga je većina domagojaca držala kao svoje glasilo.²²² Iako su tijekom cijeloga HKP osnivane katolićke tiskare i njezina društva koja su izdala vrlo vrijedna djela i tiskovine, katolićki su se svećenici često susretali sa smanjenim kapacitetom kvalitetnih urednika i novinara. Osim tog nedostatka ljudskog resursa, nije bilo niti novca za izdavanje svih tih tiskovina. Ipak, izdaju se još do kraja Prvoga svjetskog rata nekoliko časopisa koji su ostali veoma zapaženi, a neki od njih su Mahnićevi mjesećnik *Svećenićka zajednica* i književni časopis *Hrvatska prosvjeta* (1913.) koji je imao znaćajan utjecaj na katolićku književnost i kulturni život Hrvata.²²³

Unatoć brojnim neuspjesima, ali i uspjesima pokreta, on je svoj najžešći uzlet doživio 1913. kada se Mahnić založio za stvaranje Hrvatskog katolićkog seniorata (HKS) čije je središte trebalo biti u Zagrebu, a članovi (i nositelji) studenti.²²⁴ Prethodilo mu je osnivanje Sekreterijata, odnosno jedna vrsta tijela koja je predvodila cjelokupni HKP. Osnivaćka sjednica HKS-a dogodila se 30. ožujka 1913. godine u Ljubljani. Hrvatski katolićki narodni savez primio je Seniorat kao svoj organ jer je on i bio krovnom organizacijom pokreta u Banskoj

²²¹ Sinjeri, „Biskup Anton Mahnić i HKP“, 559.

²²² Krišto, *Hrvatski katolićki pokret*, 59.-62.

²²³ Sinjeri, „Biskup Anton Mahnić i HKP“, 579.-580.

²²⁴ Matijević kađe kako su osim studenata, nositeljima Hrvatskoga katolićkog seniorata bili i katolićki učitelji i svi katolićki činovnici, pa čak i oni koji nisu imali viši stupanj obrazovanja. Antun Mahnić bio je najobićnijim članom HKS-a. (Matijević, „HKS i politika“, 122.)

Hrvatskoj.²²⁵ Sinjeri smatra da je osnivanje Seniorata donijelo pomak hrvatskom katolicizmu, ali ne samo njemu nego i općenitoj hrvatskoj povijesti jer je zadatak samog Seniorata trebao biti očuvanje trajnosti i čvrstoći pokreta. Uglavnom su članovima bili mladi intelektualci, ali i oni koji su već bili duboko u samom pokretu. Doticaji s politikom ogledaju se u stvaranju katoličkog političkog dnevnika *Riječke novine*²²⁶ kojim su upravljali mladi seniori, među kojima i urednik Petar Rogulja. Sinjeri tvrdi kako te novine nisu bile glasnikom HKP-a, ali su novine u kojima se moglo pročitati o programu samoga pokreta. Promicali su ideju ujedinjenja Slovenaca, Hrvata i Srba čime se jasno idealizira jugoslavenstvo, pa se u tom smjeru pokret počinje kretati nakon 1913. U to se vrijeme organizira i Drugi hrvatski katolički sastanak koji se zbio u Ljubljani 1913. godine. Na njemu je raspravljano o tisku, narodnom jedinstvu, orijentacija studenata i učenika, organiziranje novih prosvjetnih, vjerskih, gospodarskih i katoličkih društava. Idejni vođa i dalje je bio Antun Mahnić. Seniorat je 1913. godine brojio već 150 seniora koji su mahom bili domagojci. Tijekom Prvog svjetskog rata, dolazi do podjele u Senioratu gdje Rogulja dijeli članove na nacijonalce²²⁷ i integralce. Nacijonalci su tražili promjenu odnosa Crkve i države, odnosno autonomiju Crkve i nezavisnost od države, dok su integralci u vjerskim pitanjima tražili što užu i prisniju vezu Crkve i države. Rogulja je osmislio i dvije etape, odnosno pogleda na HKP. Prvi je, prema njemu, bio religiozno-kulturni konzervativizam pri tome ističući da su ljudi tada bili pasivni, česte su bile pravaške kritike, nisu se gledale potrebe čovjeka... Onu drugu etapu nazvao je zlatnim dobom govoreći kako je to vrijeme daštva koji su uvidjeli socijalne probleme, pokušali se boriti za poboljšanje materijalnog statusa hrvatskih seljaka, ali govori kako je to razdoblje okretanja Hrvata prema jedinstvu sa Slovencima. Neslažući se s time, Rogulja prestaje biti aktivistom i prelazi u političke vode, ali tu djeluje svega dvije godine.²²⁸ Ali, pomutnju pokreta donio je Prvi svjetski rat gdje je rad pokreta gotovo prekinut, no rad je obnovljen nakon kapitulacije Italije. Prvi svjetski rat prekinuo je angažman mladih katolika jer je nekolicina unovačena i poslana u rat, a također je nestao i veliki broj listova. Ipak, 1914. Antun Mahnić pokreće tiskanje novog tiska – *Novina*, odnosno nastavak zabranjenih *Riječkih novina*.²²⁹ Iako ne tako organiziran kao ranije, pokret je i dalje djelovao, osobito 1917. kada je donesena Svibanjska deklaracija²³⁰ čime se

²²⁵ Matijević, „Hrvatski katolički seniorat i politika“, 125.

²²⁶ Riječke su novine tiskane u kapucinskoj tiskari „Kući dobre štampe“ u Rijeci od prosinca 1912. Uredništvo je za list tvrdilo da je su ga osnovali na tri glavna načela – hrvatstvu, katoličanstvu i demokraciji.

²²⁷ Nacijonalcima su bili svi pripadnici domagojaca, bogoslovski zborovi, svi seniori i sva ferijalna društva. Crkveni redovi koji su podržavali nacijonalce su franjevci i svi ostali osim isusovaca. *Luč, Hrvatska prosvjeta i Novine* također su pružale podršku ovoj grupaciji.

²²⁸ Krišto, *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945.*, 106.-108.

²²⁹ Krišto, *Prešućena povijest*, 333.

²³⁰ Svibanjska je deklaracija proklamirala ujedinjenje hrvatskih zemalja (Slovenaca, Hrvata i Srba) unutar Monarhije. Potpisana je 30. svibnja 1917. godine.

osnovao Jugoslavenski klub, odnosno ekvivalent Jugoslavenskom odboru. Neki su katolici poduprli deklaraciju, npr. to su bili seniori koji su se okupljali oko *Novina*, čak štoviše deklaracija je postala daljnjim programom djelovanja. Seniori su u idućim godinama pokreta dobili dozvolu upravljanja njime i to od biskupa Mahnića. Sukladno tomu, pokušali su uvesti neke izmjene u sam rad pokreta, a pravila za seniore iz Banske Hrvatske izradio je zagrebački zbor, ali ga vlada nije odobrila. Završetkom rata, osniva se Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca što je kod klerika izazvalo oduševljenje, a Krišto navodi da su za to dva razloga – jedan jest onaj gdje će se Hrvati spojiti sa Srbima jer su to „braća Slaveni“ pa će na kršćanski način osnažiti, produhoviti i organizirati društvo. Drugi je razlog bio sličan, a to je ujedinjenje kršćanskih Crkava ili barem jača ekumenizacija, slično onome što je zagovarao Strossmayer.²³¹

²³¹ Krišto, *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945.*, 118.-120.

9.1. KATOLIČKI DNEVNIK *HRVATSTVO*

Ujedinjeni svećenici nakon kongresa, započinju sa širom medijskom promidžbom u vidu otvaranja tiskara i klubova. Jedan takav kulturno-politički klub, nazvan Immaculata, djelovao je od strane svećenika na čelu s Antunom Mahnićem, a cilj je bio osnivanje tiskare i novog lista. To je i ostvareno osnivanjem Hrvatskog katoličkog tiskovnog društva²³² koje je započelo s tiskanjem katoličkog dnevnika *Hrvatstvo*, a prvim urednikom postaje August Harambašić, a zatim Oto Szlavik.²³³

Rađanje *Hrvatstva* dogodilo se četiri godine nakon kongresa gdje njezinim pokretačem postaje Fran Milobar.²³⁴ Prvi članak bio je upravo njegov koji se nazivao *Naš program*, a u njemu je objelodanio svoje ideološke i političke ideje. Ideje koje su predstavljene u *Hrvatstvu* prvenstveno su povezane s pravaškima, a što se tiče pogleda na Monarhiju i dalje su bili pri istome, odnosno ujedinjenje zemalja. U njemu je pisalo i o odnosu prema Srbima za koje kažu kako ih ne priznaju i da je jedini narod onaj hrvatski, kao i jezik. Dakako, takav stav prema Srbima izazvao je nove valove neprijateljstva. *Hrvatstvo* je zastupalo i socijalni program što je podrazumijevalo podizanje slojeva, posebno seljačkog stanovništva. *Hrvatstvo* je naišlo i na podršku Mahnićeve *Hrvatske straže*, *Vrhbosne*, kao i *Zagrebačkog katoličkog lista (ZKL)*.²³⁵

Ovaj list nije baš pozdravio veliki broj ljudi jer su smatrali kako liberalizam u Hrvatskoj još nije toliko zagazio u pore kršćanskog života da bi se protiv njega morali boriti odozgo i radikalno. List je, doista, po pitanju rasprava, bio radikalniji, posebice u „borbi“ s *Obzorom* koji je slovio kao „umjeren“ katolički. Iako nepodržan od strane Srba i Židova, nije ostao tako dobro podržan ni od strane hrvatskog klera, ali oni su rješenje vidjeli u odbijanju pretplate što se pokazalo kao djelotvornim rješenjem suzbijanja. Već je ranije spomenuto da su se svećenici u Hrvatskoj borili između dvije struje (liberalni-umjerenjaci i radikalni), a upravo radikalnima bili su Stadler i krčki biskup Mahnić. Zagovarali su stav putem *Hrvatstva* da ništa ne bi trebalo držati polovičnim, nego da se treba cjelovito djelovati s čime se donekle nije slagala starija garnitura strossmayerovaca i naprednjaka. Osim njih, neprijateljski su se postavili Stjepan Korenić, predsjednik JAZU-a Tadija Smičiklas i osječki odvjetnik Dragutin Neumann koji su

²³² Osnovano je u svibnju 1904. godine, a svrha mu je bila obrana katoličke svijesti putem tiska.

²³³ Oton Szlavik prvotno je pohađao isusovačko sjemenište, ali nakon što je završio filozofiju u Bratislavi, odustaje od svećeničkog poziva. Nakon povratka u Zagreb, postaje novinarom. (Krišto, *Hrvatski katolički pokret*, 25.-26.)

²³⁴ Fran Milobar rođeni je Petrinjac, a u *Hrvatstvu* se potpisivao kao Petriensis. Bio je profesor na zagrebačkom sveučilištu, a promicao je katolički socijalizam.

²³⁵ Stjepan Korenić nije htio pružiti podršku katoličkom dnevniku *Hrvatstvo* jer je smatrao kako su im oni konkurencija, ali i suparnici jer nisu zagovarali iste stavove. Osim toga, Korenić je surađivao i s Dioničkom tiskarom *Obzor* pri čemu je mislio ukoliko podupru *Hrvatstvo* izgubit će naklonost đakovačkog biskupa. (Krišto, *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945.*, 29.)

govorili Strossmayeru i biskupu Posiloviću kako nije dobro što se pokrenuo novi list. Naišli su na nerazumijevanje, stoga Korenić daje ostavku uz izgovore kako je cilj *Hrvatstva* osnivanje nove stranke što je dodatno stvorilo probleme listu i općenito katolicima u Hrvatskoj nazvavši ih *furtimaši*.²³⁶ Brojevi *Hrvatstva* doista su poticali na katolički nauk, ali su i komentirali tadašnje anticrkvene klime (npr. riječki *Novi list* i *Narodne novine* pisali su protiv *Hrvatstva*). Opasku su dali i *Obzoru* jer je *Obzor* kroz članke napadao vjerski život. Treći broj časopisa donio je proglas o Hrvatskom katoličkom tiskovnom društvu uz natpise kako treba čuvati vjeru kroz tisak. Utemeljiteljima ovoga društva smatraju se Posilović, Strossmayer i drugi, ali ne i biskup Mahnić.²³⁷

9.2. BISKUP ANTUN MAHNIĆ

Antun/Anton Mahnić gotovo je glavna osoba Hrvatskog katoličkog pokreta uz đačku mladež. Naime, ovaj je svećenik rođen u današnjoj Sloveniji. Studirao je teologiju u Gorici, a svećenikom postaje 1874. godine. Nakon ređenja, postaje odgojni bogoslov radeći u sjemeništu. Njegov biskupski put započinje 1896. kada ga car Franjo Josip I. imenuje krčkim biskupom. Oslovljavao se Hrvatom jer je tumačio kako su se njegovi roditelji s Krka doselili u Goricu, a tako je i pisao svoje prezime Mahnić Ante, a ne Anton Mahnić kako je to bio običaj u Sloveniji. Gotovo sva literatura kaže da je bio „odlučna“ i „beskompromisna“ osoba, odnosno to će se najbolje pokazati kroz Hrvatski katolički pokret. Krišto navodi kako je njegov pogled na svijet bio pomalo perfekcionistački i sve mu se svodilo na bijelo-crno i loše-dobro. Isto tako, vjerovao je da su ljudi ili religiozni ili vođeni đavlom. Njegova politička stajališta okrenuta su prema sudjelovanju svećenika u politici, ali samo ako to „iziskuju probitci katoličke vjere.“ Mahnić je u katoličkim laicima vidio najvećeg nositelja preporoda i čvrsto je vjerovao da je laikat jedan od najznačajnijih stupova hrvatskoga društva. U vidu politike, smatrao je da je najgora pojava 19. stoljeća liberalizam za što je rekao kako liberali žele potkopati Katoličku crkvu iz javnoga života pa je on rješenje vidio u uključivanju laika u promicanje katoličanstva.²³⁸

Za vrijeme djelovanja na otoku Krku, počinje izdavati časopis *Rimski katolik* (1888. godine). *Rimski je katolik* bio časopis u kojem je iznosio stajališta, ocjene, polemizirao filozofske, vjerske, socijalne i druge teme što je Mahnića učinilo nadaleko poznatim. U njemu je opisana i ideja sazivanja Sveslovenskog katoličkog skupa koji se trebao održati 1892. godine

²³⁶ *Furtim, furtimaši* – prijevara, prevaranti.

²³⁷ Sinjeri, „Biskup Anton Mahnić i HKP“, 569.

²³⁸ Krišto, *Hrvatski katolički pokret*, 33.-34.

u Ljubljani. Naposljetku se takav uspješan pokret održao uz pratnju Janeza Kreka. Za slovenačko društvo bitno je bilo i osnivanje Leonove družbe²³⁹ 1896. godine u Ljubljani, a čija je svrha bila promicanje znanstveno-izdavačke djelatnosti. Nakon katoličkog pokreta, Mahnić je oprezan s bilo kakvim javnim istupima, ali prati sve društvene događaje u Hrvatskoj i tada shvaća da su Slovenci i Hrvati u istim problemima. To ga je nagnalo da se ubrzo poveže s hrvatskim svećenicima. Biskup Mahnić odlučuje da će otpor u širenju liberalizma pronaći u mladim ljudima koji bi svojom snagom i duhovnošću promovirali katolički nauk. Osim mladeži, vidio je otpor i u širenju katoličkog tiska. Tako, on, 1903. godine pokreće svoj tromjesečnik *Hrvatska straža*. Za urednika je postavio splitskog svećenika Antu Alfrevića. Hrvatska straža prvenstveno se obraćala mladeži i katoličkim laikatima. No, s tiskanjem, Mahnić započinje još 1899. kada otvara tiskaru Kurykta i tamo tiska dvomjesečnik *Pučki prijatelj*.²⁴⁰

Spomenuta *Hrvatska straža* bila je vrlo utjecajna na sam čin pokreta, a uvodni članak sadržavao je objašnjenje o daljnjem tijeku HKP-a. Uvodni članak tematizirao je priču o liberalizmu i lošega zapadnoga utjecaja, kao i utjecaj znanosti na religiju. Smatrao je da će putem časopisa osnažiti i produbiti vjeru pa je, stoga, podnaslov časopisa bio Predziđe kršćanstva. Osnažujuću podršku dobili su od studenata bogoslovlja i većeg dijela svećenstva, za razliku od *Hrvatstva*. Ni ova revija, kao ni brojni drugi katolički časopisi, nisu imali punu podršku svih. Konkretno, Mahnićeva revija imala je otpor u *Novom listu*, *Pokretu*, *Suvremeniku*, *Jedinstvu*, *Crvenoj Hrvatskoj* i *Narodnoj obrani*. Stjepan Korenić samo je kritički komentirao nekoliko članaka revije u svome *Katoličkom listu*.²⁴¹

Tematika *Hrvatske straže* prvenstveno je bila odmak od liberalizma i ideologije, ograničavanje bilo kakve neskladne slobode, ali i promicanje katoličkog nauka i življenje u skladu s njime. Iako nazvana „*Straža*“, nije toliko branila vjeru nego je kroz članke, poruke i misli pokušavala osvježiti religijske sadržaje i približiti ju narodu. Antun Mahnić, stoga ju je, usmjerio intelektualcima, a koji nisu zastupali vjerska stajališta.²⁴² Antun Mahnić je putem pokreta, promicao i kulturu jezika kroz svoju akademiju, koju je nazvao Staroslavenska akademija. Njezina je svrha bila njegovati i učiti staroslavenski jezik, njegovati glagoljaško pjevanje u Crkvi, a budući da je većina svećenika tada naginjala prema očuvanju

²³⁹ Katolička organizacija koja se bavila znanstvenim radom sa sjedištem u Ljubljani.

²⁴⁰ Sinjeri, „Biskup Anton Mahnić i HKP“, 558.

²⁴¹ Krišto, *Hrvatski katolički pokret*, 37.-39.

²⁴² Sinjeri, „Biskup Anton Mahnić i HKP“, 558.

staroslavenskoga, Mahnić je vrlo brzo dobio popriličan broj pristaša, ali je rad bio veoma ograničavajući zbog raznih osuda protivnika Crkve i pristalica latinskoga jezika.²⁴³

Godine 1910. na njegovu se inicijativu sastavljaju pravila za Hrvatski katolički narodni savez. Zadatak ovoga saveza bilo je s jedne strane sačuvati katolike od protukršćanskih sila u Hrvatskoj, dok je s druge strane zadatak bio osnivanje jedinstvene katoličke formacije. Ujedno, ovaj je savez trebao ujediniti sve prosvjetne, vjerske i socijalne aktivnosti pokreta, ali Zemaljska vlada iz Zagreba nije odobravala Mahnićeve zahtjeve za osnivanjem saveza. Pomalo bijesni zbog neodobravanja, seniori smišljaju interni slogan „Van iz sakristije!“ ironično govoreći da se želi maknuti katoličke laike i svećenike iz društvenoga života.²⁴⁴

9.3. ĐAŠTVO U HKP-U

Budući da je Antun Mahnić surađivao sa studentima i intelektualcima putem svojega glasila, iz toga se rodila ideja stvaranja organizacije katoličke mladeži. U Europi je već postojala praksa ujedinjenja mladih katolika, a jedna takva organizacija bila je u Beču. Upravo tu u Beču osnovao je Antun Mahnić skupa sa svećenikom Ivanom Butkovićem.²⁴⁵ Ideja stvaranja Hrvatskog katoličkoga akademskoga društva nastala je 1902. godine po uzoru na slovensko društvo Danica. Uz njih su stali Milan Maraković, Kamil Dočkal²⁴⁶ i Josip Frančišković. Skupina od njih petorice, sastaje se 12. svibnja 1903. godine (potvrđeno 20. svibnja) i u prostorijama Danice osnivaju svoje Hrvatsko akademsko društvo pod nazivom Hrvatska. Studenti koji su bili u drugom akademskom društvu nazvanom Zvonimir, imali su veoma negativan stav prema osnivanju ovoga jer je Zvonimir bio isključivo nacionalnog, a ne vjerskoga karaktera. Butković je na sastanku u veljači 1904. govorio o dvama pitanjima: prvo jest bilo organiziranje hrvatskog đaštva, a drugo je stranačka pripadnost hrvatskih studenata.²⁴⁷

²⁴³ Krišto, *Prešućena povijest*, 202.

²⁴⁴ *Isto*, 292.

²⁴⁵ Ivan Butković (1874.-1954.) rodom je s otoka Krka, točnije iz Vrbnika. Svoje gimnazijske dane proveo je u Senju i u Rijeci, a teološki studij pohađa u Gorici gdje se sprijatelji s Mahnićem. Poslije sjemenišnog života, Butković postaje profesorom u Zadru, a nakon talijanske okupacije odlazi u Split gdje ostaje do umirovljenja. (Krišto, *Hrvatski katolički pokret*, 37.)

²⁴⁶ Kamil Dočkal porijeklom je bio Čeh, ali svoj studij završava u Zagrebu, a doktorat teologije u Beču. Potom postaje jednim od glavnih pokretača HKP-a. (Krišto, *Hrvatski katolički pokret*, 38.)

²⁴⁷ Krišto, *Hrvatski katolički pokret*, 40.

Na Butkovićev prijedlog, pokušava se osnovati glasilo novoosnovanog društva Hrvatske. Ipak, taj prijedlog nije mogao biti ispunjen jer Butković nije imao dovoljnu potporu mladeži. Do njegove realizacije dolazi tek nakon 1905. kada se izdaje *Napredovana predavanja*. Glasilo novog društva zvalo se *Luč*, a tiskan je uz pomoć studenta filozofije Ljubomira Marakovića. On je, naime, bio student slavistike, filozofije i germanistike, a kasnije i Hrvatskoga katoličkoga seniorata. O njegovoj ulozi piše Krišto navodeći kako je bio jednim od vodećih đaka s „velikom čvrstinom i širinom misli.“ Osim Marakovića, u izdavanju *Luči* sudjelovali su Ivan Baljić, Ferdo Galović, Dragan Dujmušić, Andrija Živković, Lovre Katić, Miljenko T. de Fortunis i Pavao Butorac. Zbog ideje i zamisli o osnivanju, na mjesto urednika postavljen je Ivan Butković, a već je u uvodnim člancima govorio o važnosti pokreta, društva i đaka. Smatrao je, dakle, ukoliko osnuje jedan ovakav časopis da će doprijeti do mladeži, a osobito đaka i tako povećati njihovu ulogu u organizaciji hrvatske katoličke mladeži, uključivanje mladih katolika u publicistiku, a zatim i sudjelovanju u javnom mnijenju. Iako je časopis manje bio zastupljen među hrvatskim Bečanima, itekako je popraćen u hrvatskim zemljama, što je na koncu bila i namjera. Ta se popraćenost glasila može povezati s već ranije osnovanom Marijinom kongregacijom koja je vođena od strane isusovaca, pa mladi đaci nisu bili toliko pasivni po pitanju promicanja katoličke vjere kroz sudjelovanje u organizacijama. Jedan aktivan katolički mladić bio je Petar Rogulja koji je bio članom Marijine kongregacije i *Luči*. Butković i Mahnić, kao temeljnim obilježjima smatrali su: vjeru, narodnost i demokraciju što je jasno naznačeno i u *Luči* pri čemu su, dakako, vjeru smatrali najbitnijom stavkom („hrvatstvo, katoličanstvo, demokracija“). Krišto elaborira tri najbitnije odrednice pri čemu za vjeru navodi kako ona ne može biti kompromisna, te da ne treba postojati kompromis ukoliko se živi na vjerski način, a mlade je vidio kao posrednike jasnoće takva življenja. Kod narodnosti se osvrće na zastupanje mladeži u hrvatskim pravima, kao i na pitanje ujedinjenja hrvatskih zemalja, dok za demokraciju kaže kako se tu prvenstveno misli na jednakost svih ljudi pred Bogom. Krišto tu zaključuje kako se radi o oprečnom programu u usporedbi s naprednjacima gdje oni zastupaju slobodoumni svjetonazor, a HKP katolicizam, naprednjaci nacionalizam, dok je kod pripadnika HKP-a riječ o hrvatstvu i narodnome, a jedino im je zajedničko ono treće, dakle, demokratizam (no, ovdje je jedina razlika što se kod HKP navodi „kršćanski“ demokratizam).²⁴⁸

²⁴⁸ Krišto, *Hrvatski katolički pokret*, 41.-45.

Godine 1910. na mjesto biskupa dolazi Antun Bauer što je u crkvenoj javnosti popraćeno kao značajnim događajem. On doista i jest bio takvim jer se u to vrijeme može pratiti Bauerov rad s mladima, a ujedno je slovio kao jedan od najznačajnijih svećenika HKP-a. Bauer je, osim svećeništva, bio članom Stranke prava, a potom i Hrvatsko-srpske koalicije. Nakon Bauerova imenovanja biskupom, na području Dalmacije, katolička mladež osniva nekoliko udruženja i listova – listovima su bili: *Hrvatska država* (1910.) i *Pučke novine* (1911.). Od udruženja tu su Katoličko tiskovno društvo u Splitu i Hrvatsko društvo za katoličku štampu u Zadru. Značajnim događajem može se smatrati i odlazak Butkovića i Marakovića iz bečke *Hrvatske*, kao i preuzimanje *Luči* pod Ferdom Galovićem (pseudonim: Ljubo Ivić) 1909. godine. U jednom trenutku *Luč* je imala dva urednika jer je bilo podijeljeno između bečke Hrvatske i zagrebačkog Domagoja, a dvama urednicima bili su: Juraj Prstec i Rudolf Eckert. Dvostrano uređivanje nije bilo lakim zadatkom pa se već iduće školske godine 1911./1912. počinje s izdavanjem *Luči* u Zagrebu, a ne više u Beču, ali ni to nije prošlo lako. *Luč* je 1911./1912. doživjela svoju sedmu obljetnicu pa je u čast tome izlazila svakih deset dana po uzoru na uobičajene tjednike.²⁴⁹ Te 1912. godine došlo je do nemira među mladim katolicima i predstavnicima mladohrvata. Povodom izbora oko izbora za Hrvatsko akademsko potporno društvo u Zagrebu u kojem su mladohrvati²⁵⁰ (na čelu s Milom Budakom) dobili 191, naprednjaci 189, a domagojci svega 71 glas, došlo je do sukoba. Naime, domagojci su svoje glasove dali mladohrvatima što je izazvalo ljutnju naprednjaka. No, najnezadovoljniji izborima ipak su bili mladohrvati kojima se nije sviđalo ponašanje domagojaca pa su u svome glasilu *Mlada Hrvatska* osudili ponašanje domagojaca. Domagojci, vidno napadnuti, angažiraju sud te dobivaju parnicu.²⁵¹

Istarski studenti često su na studij odlazili u Zagreb gdje bi po povratku širili katoličke ideje, ali i one političke. Pa su po primjeru ostatka Hrvatske i Dalmacije, počeli s osnivanjem manjih društava za mlade kako bi bili u korak sa svojim vršnjacima. Tako se, 1909. godine, u Pazinu otvara katoličko društvo Pučko sijelo i kasnije Obrana. Godinu kasnije, otvara se i Tiskovno društvo s ciljem izdavaštva za mlade. Istarska mladež nije imala podršku od strane naprednjaka.²⁵²

²⁴⁹ Krišto, *Hrvatski katolički pokret*, 69.-73.

²⁵⁰ Mladohrvati su pristaše starčevićanske mladeži okupljeni oko lista *Mlada Hrvatska* (od 1908. do 1914.) npr. pisac Antun Gustav Matoš bio je jedan od pripadnika mladohrvata.

²⁵¹ Krišto, *Hrvatski katolički pokret*, 75.

²⁵² Krišto, *Prešućena povijest*, 284.

Kao i istarski studenti, splitski i zadarski svoje su obrazovanje stjecali na području Zagreba (i izvan domovine), pa su tako prenosili pokretne ideje i na područje Dalmacije. Već 1908. i 1909. organiziraju sastanke u Splitu, a pokret je napredovao brže nego u ostatku zemlje što govori podatak da je 1911. već bilo 28 društava s više od 1000 članova. Pripadnici dalmatinskog pokreta najviše su bili uz Stranku prava, ali su im zamjerali što se vrlo malo bave socijalnim problemima. Za takva su pitanja mladi studenti 1910. pokrenuli časopise *Hrvatska država* i *Pučke novine*, a institucije koje su to izdavale bile su splitsko Katoličko tiskovno društvo i zadarsko Hrvatsko društvo za katoličku štampu. Dalmatinska je mladež imala najveći otpor kod Hrvatsko-srpske napredne omladine koja je zagovarala prekidanje HKP-a i stapanje svih hrvatskih institucija sa srpskim. Sve su to obznanjivali u zagrebačkom listu *Val* koji djeluje od 1911. pod vodstvom Milana Marjanovića.²⁵³

Daljnja opstrukcija katoličke mladeži događa se onda kada je 1912. osnovana Ujedinjena nacionalistička omladina (zagovarali nacionalizam i jedinstvo Hrvata, Srba i Slovenaca.) Odmah je, nakon toga, sazvan ljubljanski sastanak katoličke mladeži na kojem je bilo oko 600 katoličkih đaka, a jedan od zaključaka bio je da se mladi katolici moraju boriti protiv „neumjerenosti i pijančevanja u hrvatskom narodu“, kao i tiskanje novoga časopisa. Stoga se može zaključiti kako su đaci u svojim poletnim godinama i svojim širokim djelovanjem u HKP-u doprinijeli gotovo jednako kao i sam pokretač pokreta.²⁵⁴

²⁵³ Isto, 304.

²⁵⁴ Krišto, *Hrvatski katolički pokret*, 76.-80.

9.4. OSNIVANJE KATOLIČKIH STRANAKA TIJEKOM HKP-A

Jačanje pokreta dovelo je do osnivanja Katoličke socijalne stranke 1906. godine. Stranka je, kako se i iz naziva može zaključiti, bila socijalno usmjerena, a glavnim aktivistima bili su mladi katolički socijalisti. Iste godine, osnovana je Hrvatska radnička zajednica koja je okupljala pristaše katoličkog socijalizma. Već iduće godine odobrava se rad Hrvatske kršćansko-socijalne radničke zadruge čija je svrha bilo širenje katoličkih ideja, socijalna djelatnost, novčano osiguranje u slučaju nezaposlenja. Za dodatnu pomoć osnovana je Prva hrvatska kršćansko-socijalna radnička predujmna i štedovna zadruga koja je imala zadatak očuvanje razumne štednje. Nadalje, 1906. osnovana je i Hrvatska kršćansko-socijalna stranka prava²⁵⁵ čije su pristaše okupljene oko dnevnika *Hrvatstvo*. Bila je uz pravaše i ugledala se na njihov rad i program, ali je povrh svega branila kršćanski nauk. Njezin temelj sastojao se od: politike, društveno-gospodarskog stanja i bogoštovne prosvjete. Što se tiče politike, ona je prvenstveno bila pravaška, a to odaje i sam naziv stranke. Dakle, radi se o koncepciji jedinstva hrvatskih zemalja pod Habsburzima. Krišto navodi kako se pri tome htjelo naglasiti da žele isključivo Habsburgovce, a ne samo Beč ili samo Peštu. Svoje uporište, prema drugom obilježju, vidjeli su u obrtnicima, poljodjelicima i radnicima. Treće obilježje naglašavali su kao najbitnijim, a ono je podrazumijevalo obranu kršćanske vjere i njezine interese. Podrška je stizala sa svih strana, a najveću pružili su listovi *Vrhbosna* i *Hrvatska straža*. Kako je bilo podrške, tako je bilo i osude, osobito od naprednjaka. Ništa rigorozniji nisu bili na pripadnici *Hrvatskog prava* koji su smatrali nepotrebnim dijeljenje „hrvatskog pravaštva“, a stranka Hrvatska bojala se da je u pitanju u pozadini austrijska politika. Nešto umjereniju osudu dobili su od lista *Hrvatska Kruna* koja je zagovarala krah stranke, dok je sarajevski list *Hrvatski dnevnik* pisao kako, ipak, ima mjesta još jednom pravaškom krilu. Korenićev *Katolički list* pisao je o bojazni da stranka neće dugo potrajati, ali ju je na početku velikodušno pozdravio. Oštra osuda, dakako, dolazila je od strane liberalnih političara koji su ponovno naglašavali kako se klerikalizam upliće u sve pore života noseći sa sobom „politiku Rima.“ Ponajprije su takav stav imali naprednjaci koji 1906. osnivaju svoju Hrvatsku pučku naprednu stranku. Ali, negativan stav koji su promicali liberali, samo je davao vjetar u leđa daljnjoj organizaciji HKP-a.²⁵⁶

Djelovanje HKP-a u politici nisu svi svećenici isto vidjeli, ponajviše su se razlikovali stavovi Antuna Mahnića i Stjepana Korenića. Budući da je Mahnić uspio kroz ovaj pokret osnovati katoličku stranku, dakle on je bio za političko djelovanje, a to nije bilo tako povoljno

²⁵⁵ Hrvatska radnička zajednica preimenovana je u Hrvatska kršćansko-socijalna stranka prava.

²⁵⁶ Krišto, *Prešućena povijest*, 230.-232.

za Korenića koji je u stvaranju stranke vidio odvajanje od kršćanskog nauka i priklanjanje nekoj od već postojećih stranaka. Na koncu to dovodi do razilaženja po pitanju daljnje suradnje tijekom pokreta. No, treba spomenuti kako se stavovi obojice o pitanju rekristijanizacije hrvatskoga društva nisu razilazili te su smatrali kako se prvotni cilj HKP-a treba izvesti do kraja.²⁵⁷ Mahnić je smatrao da će, ukoliko se katolici politički angažiraju, moći izreći svoje stajalište o nekim javnim temama, a s druge je strane smatrao kako se često govori o crkvenim pitanjima, pa je, stoga, zagovarao da u politici treba po jedan katolički predstavnik koji će braniti njihove stavove. Budući da je bilo malo katoličkih laika koji su mogli zastupati te stavove, njihovu ulogu preuzeli su svećenici.²⁵⁸

Godine 1910. dolazi do masovnog ulaska hrvatskog svećenstva u Stranku prava, a osobito dalmatinskih klerika. Konzervativna hrvatska stranka osudila je pretjerani ulazak svećenstva u stranku, kao i njihov utjecaj na stanovništvo. Međutim, zamjerali su im i preveliku protusrpsku propagandu koju u širili kroz medije. Te su se godine u Banskoj Hrvatskoj ujedinili frankovci i klerikalna grupa Hrvatstvo u novu stranku nazvanu – Kršćansko-socijalna stranka prava. Nju je itekako pozdravljala Mahnićeva *Hrvatska straža*. No, postojali su problemi u samom pristupanju Stranci prava. Naime, u to se vrijeme javio i radnički pokret pa je većina pristaša frankovaca otišla u radničke udruge, zadruge, a onda i stranke čime je drastično opadalo zanimanje za Stranku prava i njezinu ideologiju iz 1894. Drugi razlog jest i sama činjenica da Stranka prava baš i nije slovila kao vjerska stranka, što je npr. bila Narodna stranka. Iduće, 1911. godine, dolazi do ponovnog ujedinjenja pravaške organizacije, odnosno riječ je o ujedinjenju franko-klerikalaca i pravaša iz čitave Trojedne Kraljevine čime nastaje jedinstvena Stranka prava. Skupljali su se oko glasila *Hrvatska*, a uređivanje je povjereno svećeniku Kerubinu Šegviću. Stranka je prolazila kroz niz problema zbog protivničkih stranaka, ali i brojnih antiklerikalnih političara. Tako je, 1913. došlo do raspada Stranke prava, a prvi koji su se odvojili bili su šibenski pravaši s Matom Drinkovićem. Njihova je zamisao bila da se pitanje hrvatskog ujedinjenja može riješiti samo izvan Monarhije.²⁵⁹

²⁵⁷ Sinjeri, „Biskup Anton Mahnić i HKP“, 564.-565.

²⁵⁸ Krišto, *Prešućena povijest*, 239.

²⁵⁹ Krišto, *Prešućena povijest*, 297.-303.

9.5. HRVATSKI KATOLIČKI POKRET U ISTRI

Početak 20. stoljeća, Istra je i dalje katolička pokrajina koja broji nešto više od 349 700 katolika s tri biskupije u kojima je 207 župa s 573 svećenika. Istarski je poluotok i dalje u ovome razdoblju bio pod slovenskim utjecajem, a od listova i dalje je prevladavala *Nаша sloga*. Ipak, o Hrvatskom katoličkom pokretu, kao ujedinjenoj organizaciji za promicanje kršćanske nauke na prostoru Istre, ne može se govoriti do 1908. godine. Mahnić, iako, s područja Slovenije i ponekim djelovanjem u Istri, svoj pokret nije prvotno raširio tamo. No, zbog širokog odjeka pokreta, on je došao i do Istre. Trogrlić smatra da je začetak istarskog HKP-a Mahnićevo osnivanje akademskog ferijalnog društva Dobrila (kolovoz, 1908. godine). Već je ranije, 1893., osnovana Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru, ona se pokretanjem katoličkog organiziranja počela smatrati nepotrebnom. Krk, kao dijelom Istre, bio je žarištem pokretanja *Pučkog prijatelja*, a čija je svrha bila poučavanje hrvatskoga seljaka. Taj se tisak nije bavio političkim pitanjima sve do 1907., ali od tada može se pratiti povećan broj članaka na temu klerikalaca i liberala. Iste je godine došlo do izbora, a pobjedu su odnijeli kandidati Hrvatsko-slovenske stranke (Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić i Matko Mandić), a gubitak su doživjeli talijanski kandidati. Mahnićev *Pučki prijatelj* ovu je vijest popratio uz veliku dozu pozitivnih natpisa.²⁶⁰ Značajna se društva osnivaju nakon 1909. godine, a neka od njih su: Sijelo i Obrana, a cvjetanje pokreta događa se između 1911. i 1914. godine zbog uzdizanja katoličke mladeži.²⁶¹

Razilaženje katoličkih i liberalnih grupacija događa se između 1907. i 1912. kada se postupno osnivaju katoličke organizacije s mladim pazinskim gimnazijalcima, studentima i učiteljima. Godine 1912. dolazi do formalne podjele kada su istarski prosvjetni djelatnici obznanili u *Narodnoj prosvjeti* (glasilo istarskih učitelja) kako se više ne žele baviti politikom, a da je jedina svrha njihova postojanja obrazovanje drugih. Istarski su se intelektualci protivili i odluci glavne skupštine Đačkog pomoćnog društva. Oni su se, naime, zalagali za podizanje Zavoda za stanovanje gimnazijalaca i salezijanskom odgoju istih, govoreći kako će to bitno naštetiti hrvatskim interesima. Do otvorenja spomenutog Zavoda došlo je 19. listopada 1913. na kojem su nazočili svi pokrovitelji pokreta, a govor je držao sam Mahnić. Kao i u ostatku Hrvatske, Prvi svjetski rat je neformalno prekinuo tijekom pokreta u Istri, no njegov se rad

²⁶⁰ Trogrlić, „Katolička crkva u Istri u nacionalno-političkim i idejnim previranjima 1900.-1914.“, 295.-297.

²⁶¹ Sijelo je bilo društvo koje je podizalo društvenu i obrazovnu svijest kod puka po okriljem katoličke vjeroispovijesti, dok je Obrana bila društvo koje je skupljalo materijalna dobra za katoličke studente s područja Istre. (Trogrlić, „Katolički pokret u Istri 1895.-1914.“, 34.-35.)

nastavio. Dakle, HKP u Istri je došao nešto kasnije nego u ostatku zemlje, ali je također ostavio velike posljedice za daljnji tijek katoličke povijesti na hrvatskom tlu.²⁶²

²⁶² Krišto, *Prešućena povijest*, 298.-301.

10. ZAKLJUČAK

Katolička crkva u drugoj polovici 19. stoljeća u Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji bitno mijenja svoj položaj u društvu. Prvenstveno se taj pomak u društvu vidi kroz političko djelovanje klera, koje je, za razliku od prve polovice 19. stoljeća, bilo mnogo dostupnije i rasprostranjenije. Iako se tijekom tih prvih desetljeća 19. stoljeća u Hrvatskoj razvio Hrvatski narodni preporod, a čiji su nositelji bili i pripadnici svećenstva, on je svoju potpunu realizaciju doživio upravo u kasnim godinama 19. stoljeća. Uzroci uzdizanja klera na rang političara su brojni, a jedni od njih su sekularizacija i liberalizam koji su došli kao posljedica Francuske revolucije. Taj proces nije zaobišao niti hrvatske zemlje. Upravo je ta pojava bila plodnim tlom stvaranju prvih političkih stranaka koje su osnovali udruženi svećenici. Promjene zakona, pitanje ujedinjenja hrvatskih zemalja, pitanja ostanka u Monarhiji, školstva i upravne vlasti, donijele su razdore među katolicima što pokazuje činjenica da su se svećenici počeli okretati politici pod znakom liberalizma, dok su drugi uporno branili raniju praksu katoličkog djelovanja. Katoličko okretanje liberalnim idejama u nekim segmentima društva dovelo je do modernizacijskih procesa, kao što su zalaganja za znanost, izgradnja sveučilišta i zalaganje za nove reforme u političkim djelatnostima.

Jedan od najžustrijih predstavnika liberalnog katolicizma u Hrvatskoj bio je đakovačko-srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer koji je u kontekstu ovoga rada promatran i kroz politički, ali i kulturni aspekt. No, osim njega, tu su još brojni svećenici, posebice biskupi, koji su pokušali kroz politiku obraniti vjerski život i njihova pitanja. Neizbježno je bilo da se i konzervativni svećenici ne dotaknu pitanja liberalnih ideja, pa se početkom novog, 20. stoljeća, saziva Prvi hrvatski katolički kongres koji je imao cilj rješavanje hrvatskih problema koje je sekularizacija donijela. Takav je kongres, prema hrvatskim svećenicima i pravnicima, a osobito biskupu Antunu Mahniću trebao otkloniti socijalne probleme koje je uglavnom rješavao putem izdavanja vjerskog tiska i promicanju vjere kroz đake i studente koji se na kraju pretvorio u Hrvatski katolički pokret, a zatim imao i utjecaja u ujedinjenju slavenskih naroda.

U vidu kulture, Katolička je crkva postizala zavidne rezultate unatoč državnim zabranama i zakonima. Katolički su svećenici kroz izdavanje novina, časopisa i glasila pokušali povratiti vjeru ljudima, a u skladu s time počelo je i zanimanje za standardizaciju hrvatskoga jezika zbog stalnih njemačko-mađarskih jezičnih nametanja. Budući da je politika sa sobom donosila nove zakone, oni su bili nešto nepogodniji za škole koje su bile pod klericima jer su im ukinute povlastice, a brojni su svećenici eliminirani s učiteljske pozicije. Ipak, svećenici su uspjeli putem svoje materijalne pomoći izgraditi brojne kulturne i obrazovne institucije koje

djeluju i dan danas, a time stekli povlašteni položaj u društvu. Zajednice svećenika svojim su udruživanjem organizirale kulturna, tiskovna i akademska društva čija je zadaća bila vjerska i svjetovna.

Kao spona kulturnog i političkog života može se smatrati upravo Hrvatski katolički pokret koji je trajao od 1903. do 1945. godine. Naime, katolički su se laici i klerici putem pokreta dotaknuli brojnih tema i područja na koja su pokušali djelovati što im je donekle usporio Prvi, a zatim i Drugi svjetski rat. Ta spona bila je plodonosna u svim hrvatskim područjima, pa kada se govori o ulozi Katoličke crkve u kulturno-političkom životu, nikako se ne može izostaviti ovaj pokret koji je ostavio trajne posljedice u katoličkom djelovanju. Dakle, Katolička crkva u referentnom razdoblju u nekoliko je navrata posrtala, dok je u drugima potpuno uzdigla svoj položaj, što se može reći i za njezin sveopći utjecaj. Ipak, i to je ovisilo o kojoj se hrvatskoj zemlji govori.

Zaključno, katolički kler u Hrvatskoj tijekom referentnog razdoblja može potvrditi obje hipoteze koje su postavljene u uvodu rada. Djelovanjem u politici, klerici su pokušavali svojom vještom retorikom i znanjima s europskih sveučilišta riješiti najvažnija pitanja (ujedinjenje hrvatskih zemlja), ali su isto tako narušavali svoj ugled u društvu i zanemarivali socijalna pitanja. S jedne strane su napravili mnogo pozitivnoga na kulturnom planu, a s druge su ulaskom u politiku morali braniti i pokušati očuvati svoja učenja i primarna djelovanja - širenje vjere i karitativnost. Opravdanja za to sve bili su kongresi i pokreti koji su hrvatsku katoličku scenu potresali sve do uspostave Prve Jugoslavije, a nakon toga i češće.

11. POPIS LITERATURE

- Artuković, Mato. "Biskup Strossmayer i pitanje jezika u školama »Mađarskih kralj. državnih željeznica« U Hrvatskoj." *Croatia Christiana periodica* 34 (2010), 153-169
- Banac, Ivo. *Hrvati i Crkva. Kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti*, Zagreb: Profil, Svjetlo riječi, 2013.
- Biočić, Ana. "Katolički svećenici i liberalizacija školstva u Trojednoj Kraljevini 1874. godine." *Časopis za suvremenu povijest* 50 (2018), 623-654
- Biočić, Ana. *Svećenici u politici – Djelovanje katoličkih svećenika u Hrvatskom saboru 1868. – 1871.*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2018.
- Biočić, Ana. „Svećenik, intelektualac i rektor sveučilišta Anton Franki (1844. – 1908.) – disciplinski ili politički proces?“, *Croatia Christiana periodica* 39 (2015), 121-138
- Čepulo, Dalibor, „Zakonodavna djelatnost Hrvatskog sabora 1861. – autonomija, modernizacija i municipalne institucije“ *Pravni vjesnik* 18 (2002), 139-142
- Dabo, Mihovil. „Politička djelatnost Jurja Dobrile“. Doktorska disertacija, Hrvatski studiji u Zagrebu, 2013.
- „Filološke škole“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup 15. VI. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19622>
- Franković, Dragutin. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958.
- Goran Kovačević, „Rimokatolička ili Katolička Crkva – što je ispravno?“, pristup ostvaren 18. III. 2021., <https://www.bitno.net/vijesti/rimokatolicka-ili-katolicka-crkva-sto-je-ispravno/>
- Goreta, Luka. "Ban Mažuranić i školska reforma u drugoj polovici 19. stoljeća." *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti* 3 (2019), 233-244.
- Gross, Mirjana i Szabo, Agneza. *Prema hrvatskome građanskome društvu*. Zagreb: Globus, 1992.
- Heka, Ladislav. „Hrvatsko-ugarsko javnopravni prijepori“. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 63 (2013), 1257-1292
- Heka, Ladislav. „Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske Nagodbe“ u *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 38, uredio Željko Bartulović, 855-880 Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2017.

Heka, Ladislav. „Grof Karlo (Karoly) Khuen-Hedervary i Hrvati.“ u *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 37, uredio Željko Bartulović, 1065-1096 Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2016. Pristup ostvaren 20. III. 2021. <https://hrcak.srce.hr/173033>

Horbec, Ivana, Matasović, Maja, Švoger, Vlasta. *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj: zakonodavni okvir*. Zagreb: Hrvatska povjesnica, 2017.

Hoško, Franjo Emanuel. "Osnutak i prve godine „Zagrebačkog katoličkog lista“" *Riječki teološki časopis* 52, (2018), 273-288

„Hrvatsko-ugarska nagodba“, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Pristup ostvaren: 13. IV. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26523>

„Kardinal Juraj Haulik“, Milosrdnice.hr. Pristup ostvaren: 8. VI. 2021. <https://www.milosrdnice.hr/o-nama/utemeljitelji/kardinal-juraj-haulik/>

„Katolička crkva“, Hrvatski biografski leksikon (online), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 18. III. 2021. <https://proleksis.lzmk.hr/30465/>

„Katolički list“ .Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Pristup ostvaren: 17. VI. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30904>

Krišto, Jure. *Hrvatski katolički pokret 1903.-1945*. Zagreb: Glas koncila, 2004.

Krišto, Jure. "Katoličko organiziranje i politika: počeci Hrvatskoga katoličkog pokreta." *Croatica Christiana periodica* 15 (1991), 86-104

Krišto, Jure. *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918*. Zagreb: Hrvatska katolička naklada, 1994.

Krišto, Jure. "Hrvatsko katoličanstvo i ideološko formiranje Stjepana Radića (1893. – 1914.)." *Časopis za suvremenu povijest* 23 (1991): 129-163

Korunić, Petar. "Hrvatska državnopravna tradicija i »Adressa« Hrvatskog sabora 1861. godine ." *Časopis za suvremenu povijest* 27(1995): 147-167.

Macan, Trpimir. *Povijest hrvatskoga naroda*. Zagreb: Školska knjiga, 1992.

Macut, Ivan. "Filozofske teme i filozofi u časopisu Bogoslovska smotra (Ephemerides Theologicae) u razdoblju od 1910. do 1944. godine." *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 41 (2015): 465-508

Markus, Tomislav. "Franjo Rački o Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti ." *Časopis za suvremenu povijest* 27(1995), 269-283

- Matijević, Zlatko. "Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.–1919.)." *Croatia Christiana periodica* 24 (2000), 121-162
- Modrić-Blivajs, Dunja. "Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine." *Povijesni prilozi* 26 (2007), 209-220
- „Modus vivendi“, Jezikoslovac, Pristup ostvaren: 30. VIII. 2021. <https://jezikoslovac.com/word/ceak>
- Munjiza, Emerik. *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2009.
- Orlovac, Anto. "Dr. Josip Stadler – upravitelj banjalučke biskupije." *Croatia Christiana periodica* 8 (1984), 44-63
- Pavličević, Dragutin. "O agrarnim odnosima u Banskoj Hrvatskoj (1860-1873)." *Radovi* 21, (1988), 45-80
- „Pavlinović, Mihovil“ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Pristup ostvaren: 9. VI. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47155>
- Polić, Maja. "Pokretanje i djelovanje prvih preporodnih edicija kalendara Istran i lista Naša sloga u Pokrajini Istri i Kvarnerskim otocima." *Problemi sjevernog Jadrana* 14 (2015), 31-54
- Posavec, Zvonko. „Značenje Aristotelove politike“, *Politička misao* 25 (1988), 113-133
- Pranjković, Ivo, Predgovor, u: *Jezikoslovne rasprave i članci*, priredio Ivo Pranjković. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.
- „Pučki prijatelj“, Istrapedia, mrežno izdanje. Pristup ostvaren: 17. VI. 2021. <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/809/pucki-prijatelj>
- Valentić, Mirko i Čoralić, Lovorka, ur. *Povijest Hrvata - Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata - 2. knjiga*: Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- „Rački, Franjo“ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Pristup ostvaren: 22. V. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5138>
- Razum, Stjepan. "Doprinos Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronima hrvatskoj književnosti kršćanskoga nadahnuća." *Kroatologija* 6 (2015), 218-226
- Rychlik, Jan. „Braća Radić i Hrvatska seljačka stranka“ *Zbornik Janković I*, (2016), 91-99
- Sinjeri, Josip. "Biskup Antun Mahnić i Hrvatski katolički pokret." *Riječki teološki časopis* 30, (2007), 551-587

- Sršan, Stjepan. "Povratak ustavnog poretka u Hrvatskoj 1860. godine i politički stavovi biskupa Josipa J. Strossmayera do kraja 1862. godine - za 150. obljetnicu višestranačkog rada Hrvatskog sabora –." *Povijesni zbornik* 4 (2012), 119-133
- Stančić, Nikša. "Josip Juraj Strossmayer u hrvatskoj politici." *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti* 535 (2018), 11-36
- „Stadler, Josip“ *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 20. V. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57678>
- Strecha, Mario, *Katoličko hrvatstvo - počeci političkog katolicizma u Banskoj Hrvatskoj: (1897.-1904.)* Zagreb: Barbat, 1997.
- Strecha, Mario. *"Mi smo Hrvati i katolici..." : Prvi hrvatski katolički kongres 1900.* Zagreb: Golden marketing, 2008.
- Supićić, Ivan. „Kršćanin i kultura u Hrvatskoj“. *Bogoslovska smotra*, 70 (2000), 617-634
- Šidak, Jaroslav, Gross, Mirjana, Karaman, Igor, Šepić, Dragovan, *Povijest hrvatskoga naroda od 1860. do 1914.* Zagreb: Školska knjiga, 1968.
- Trogrlić, Stipan. *Katolička crkva u Istri : nacionalno-političke i idejne podjele (1880.-1914.)*, Pula: C.A. S. H., 2006.
- Trogrlić, Stipan. "Istra između klerikalizma i liberalizma (Kraj 19. i početak 20. stoljeća)." *Društvena istraživanja* 2 (1993), 657-676
- Trogrlić, Stipan. "Katolička crkva u Istri i hrvatsko-talijanski nacionalno-politički sporovi i sukobi 1861.-1907." *Riječki teološki časopis* 53 (2019), 73-93.
- Vukovac, Stana. "Josip Juraj Strossmayer veliki župan i zastupnik u Hrvatskom saboru." *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 23 (2007), 125-156
- „Zagrebačka nadbiskupija“. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Pristup ostvaren: 14. VI. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66692>
- Župan, Dinko. *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868-1918)*, Osijek-Slavonski Brod: Učiteljski fakultet u Osijeku, Hrvatski institut za povijest - Podružnica Slavonski Brod, 2013.
- Župan, Dinko. "Dobre kućanice. Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19. stoljeća." *Scrinia Slavonica* 9 (2009), 232-256